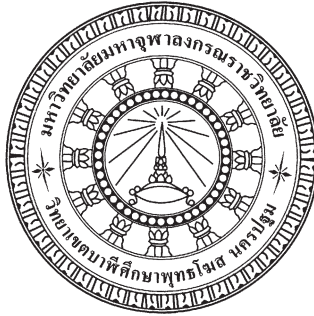

ปทวิจารณ์

คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยาकरणบาลี

พระญาณลึงการเถระ

รจนา

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.)

พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร (ป.ธ.๙)

ตรวจชำระ

จำรูญ ธรรมดา

ประกาศนียบัตรบาลีชั้นสูง (ปฐมจิตัน - สหภาพพม่า), ศษ.บ.

แปลเรียบเรียง

หนังสือ : ปทวิจารณ์ [คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี]
รจนาโดย พระญาณาลังการเถระ
ตรวจชำระ : พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.)
พระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร (ป.ธ.๙)
แปลเรียบเรียง : จำรูญ ธรรมดา (ประกาศนียบัตรบาลีชั้นสูง ปฐมจิตัน สหภาพพม่า)
คอมพิวเตอร์ : เวทย์ บรรณกรกุล

จำนวนพิมพ์ : ๒,๐๐๐ เล่ม
วัน/เดือน/ปี : ๙ กันยายน ๒๕๔๗

ISBN : 974-90079-9-9

ลิขสิทธิ์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พิมพ์ที่ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์ บางขุนเทียน จอมทอง กรุงเทพฯ
โทร. 0-2802-1356-7 , 0-2802-1142

คำนำ

การศึกษาไวยากรณ์ นับเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญยิ่งต่อการเรียนภาษา โดยเฉพาะภาษาโบราณ เช่น ภาษาบาลี, ภาษาสันสกฤต นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา มักสอนว่า ผู้ที่ไม่รู้ไวยากรณ์ก็คือผู้ที่ไม่รู้หนังสือ

ในสมัยโบราณ นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้ให้ความสำคัญต่อวิชาไวยากรณ์มาก แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังตรัสถึงความสำคัญของหลักไวยากรณ์ไว้ในพระไตรปิฎกว่า

“อิธ ภิกขเว ภิกขุ ทคฺคหิตํ สุตตนฺตํ ปริยาปฺพนนฺติ ทฺนฺนิกฺขิตฺเตหิ ปทพฺยณฺชเนหิ, ทฺนฺนิกฺขิตฺตสฺส ภิกขเว ปทพฺยณฺชนสฺส อตฺถปิ ทฺนฺนโย โหติ. อยํ ภิกขเว ปจฺโม ธมฺโม สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย สํวตฺตติ”

(องฺ. ทฺก. ๑๕๗ ฉ)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระพุทธศาสนา อาจศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกผิดพลาดได้ หากว่าถ้อยคำภาษามีความพิรุณบกพร่อง. ภิกษุทั้งหลาย ถ้อยคำภาษาที่พิรุณบกพร่อง ย่อมนำมาซึ่งการตีความผิดได้. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระสังฆกรรมเลือนหายอันตรธานไปจากโลก”

พระพุทธดำรัสนี้ ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาหลักภาษาหรือที่เรียกว่า ไวยากรณ์นั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นมากต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา แม้ว่า พระพุทธองค์ จะทรงเน้นการสอนธรรมให้เข้าถึงปรมาตถ์อันเป็นแก่นแท้ ของสรรพสิ่ง แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทรงชี้ให้เห็นว่า “การที่เราจะเข้าถึงปรมาตถ์ได้ จะต้องอาศัยภาษาบัญญัติ” ขอให้นึกถึงการบรรลุ โสตาปัตติมรรคซึ่งเป็นองค์ปฐมมรรคนั้น จะต้องผ่านปรโตโมสะ (เสียดธรรม จากบุคคลอื่น) ก่อนจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว ได้มีพระอรหันต์หลายรูป เช่น พระมหากัจจายนเถระ ได้ทำการรจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีขึ้นมา หลายเล่ม เช่น คัมภีร์นิรุตติปิฎก, มหานิรุตติ และคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น พระยมกมหาเถระ ได้รจนาคัมภีร์จุพนิรุตติ [ปัจจุบันคัมภีร์นิรุตติปิฎก มหานิรุตติ และจุพนิรุตติ ไม่มีเป็นเล่ม แต่ยังมีเนื้อหาบางส่วนไปปรากฏอยู่ ตามคัมภีร์ไวยากรณ์รุ่นหลัง เช่น คัมภีร์สัททนีติ รูปสีทธิ เป็นต้น]

นับแต่นั้นเป็นต้นมา การศึกษาไวยากรณ์ภาษาบาลี ก็เจริญรุ่งเรืองมา โดยลำดับ ดังจะเห็นได้ว่า ในแต่ละยุคมีการรจนาคัมภีร์ไวยากรณ์เป็น จำนวนมาก (ทั้งที่มีหลงเหลือมาถึงยุคปัจจุบันและหายสาบสูญไป) สิ่งเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างการเรียนไวยากรณ์กับ การเรียน พระไตรปิฎกอย่างแน่นแฟ้นแทบจะแยกจากกันไม่ได้เลย

สรุปว่า การที่เราจะสามารถเข้าใจพระไตรปิฎกอันลึกซึ้ง สัมบูรณ์ด้วยอรรถและงดงามด้วยภาษานั้น เบื้องต้นจะต้องอาศัยคัมภีร์ ไวยากรณ์เป็นกุญแจไขเข้าไป จากนั้น จึงค่อยทำการศึกษาค้นคว้า นานานายะที่เป็นแก่นธรรมต่อไป

อนึ่ง คัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีนั้น นอกจากจะรจนาไว้ด้วยภาษาบาลีแล้ว ยังถูกรจนาขึ้นด้วยภาษาหลายภาษา โดยเฉพาะภาษาของประเทศที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท เช่น ภาษาลังกา - พม่า - ไทย - ลาว - เขมร ดังนั้น ถ้ามีการรวบรวมตำราไวยากรณ์บาลีที่เขียนขึ้นด้วยภาษาต่างๆ ก็คงจะมีอยู่จำนวนมากมิใช่น้อย

คัมภีร์ปทวิจาร

ชื่อของหนังสือไวยากรณ์เล่มนี้ อาจจะยังไม่คุ้นหูนักกับบาลีชาวไทย ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหนังสือที่แต่งด้วยภาษาพม่า โดยพระเถระชาวพม่านามว่า **ญาณวรเถระ** (ในหนังสือศาสนวิสัยที่ปนี เรียกชื่อท่านว่าญาณาลังการะ) ในวงการศึกษาของคณะสงฆ์พม่ามักรู้จักท่านในนามว่า “มการโลปะต้องตะเหวงสะยาต่อแข่งจีเปี้ยว” พระเถระรูปนี้เกิดเมื่อปีจุฬศักราช ๑๐๐๔ (พ.ศ. ๒๑๔๕ สมัยอยุธยา) ที่เมืองตองตะเหวียงจี บิดาชื่ออูจ้งผ่อ มารดาชื่อต่อจ่า ท่านมีนามเดิมว่าหม่องเปี้ยว เริ่มเรียนหนังสือที่วัดเมื่ออายุ ๑๐ ขวบ ต่อมาเป็นนักปราชญ์ มีความรู้ความเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก

คำว่า “มการโลปะ” ซึ่งเป็นฉายาของท่าน มีความหมายว่า เป็นผู้ที่ไม่มีความ “มะ” (มะ เป็นคำปฏิเสธในภาษาพม่า เท่ากับคำว่า “ไม่” ในภาษาไทย) ทั้งนี้เนื่องจากเป็นพระเถระที่ทรงคุณความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการหลายแขนงทั้งทางโลกและทางธรรม จนแทบจะกล่าวได้ว่า “ไม่มีศิลปวิชาใดๆ ในโลกที่ท่านไม่รู้”

สำหรับผลงานด้านวรรณกรรมของท่าน มีจำนวนมาก เช่น สัททาจี คัณฐีปัพพกรณ์, สัมพันธจักกวัตถนนา, สุตตมาลาปกรณ์, วุตติมาลา-

ปกรณ์, ปทวิचार, สัททวิचार, สังฆวินยนา, นยะ ๔๐, กัจจายสารอะกะเเกาะ, ญาสะอะกะเเกาะ, เนตติหระอะกะเเกาะ, อภิธัมมาอะยะกะเเกาะ, ทวาทสราสีปกรณ์, ทวาทสจินตานุคตตปกรณ์, อาทิกัปปกรณ์, กัปปาลังการปกรณ์, กัปป-
วินยนาปกรณ์ เป็นต้น สำหรับสมณศักดิ์สูงสุดของท่าน คือ สมเด็จพระ
สังฆราชาญาณาลังการะสัทธัมมเสนาบตีมหาธัมมราชาธิราชคุรุ (บางแห่ง
เป็นญาณอภิธัมมาลังการะมหาธัมมราชาคุรุ)

อนึ่ง เมื่อดูจากความรู้และผลงานของท่านอันมากมายเช่นนี้สะท้อน
ให้เห็นถึงการทำงานอย่างทุ่มเทให้กับงานด้านคันถธุระอย่างแท้จริงซึ่งหาก
เทียบกับอายุอันสั้นนิดเดียวของท่านแล้วช่างยิ่งใหญ่นักกล่าวคือท่านมีอายุ
เพียง ๓๘ ปีเท่านั้นเอง

ความพิเศษของคัมภีร์ปทวิचार

หนังสือเล่มนี้ว่าด้วยเรื่องการประมวลเนื้อหาอันเป็นสาระทาง
ไวยากรณ์ใหญ่จากคัมภีร์ไวยากรณ์ต่างๆ เช่น กัจจายนะ สัททนีติ และ
ปกรณ์แห่งสัททวิเสสต่างๆ มากมาย นับได้ว่าคัมภีร์นี้เป็น “**สารานุกรม
แห่งไวยากรณ์**” ที่ดีที่สุดเล่มหนึ่ง เพราะนอกจากจะมีเนื้อหาที่ครอบคลุม
ไวยากรณ์ต่างๆ แล้ว ยังเป็นการสรุปประเด็นที่สำคัญ และน่าจดจำไว้เป็น
กลุ่มเป็นหมวดที่ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาที่ท่านใช้
(ภาษาพม่า) นั้น แม้จะนานมาแล้วถึง ๓๕๖ ปี แต่เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่า
สำนวนและคำพูดยังทันสมัยราวจะว่าเพิ่งเขียนขึ้นในยุคปัจจุบัน

ดังนั้น ในประเทศพม่า จึงนำเอาหนังสือนี้มาบรรจุเข้าในหลักสูตร
ชั้นเรียน ตั้งแต่ชั้นปฐมแห่ง (บาลีประถมศึกษาชั้นต้น) ถึงชั้นปฐมจี (บาลี

ประถมศึกษาชั้นสูง) และ แม้แต่ในการสอบของสมาคมใหญ่ในเมืองย่างกุ้ง และมณฑล ก็ยังต้องบรรจุคัมภีร์นี้เข้าไปใน หลักสูตรด้วย

สรุปว่า คัมภีร์ปทวิจาร์นี้ เป็นหนังสือดี มีคุณค่าต่อการศึกษาหลัก ภาษบาลีเป็นอย่างมาก ผู้ใดสามารถทรงจำเนื้อหาของคัมภีร์นี้ได้ทั้งหมด ก็เท่ากับว่าผู้นั้น สามารถจำภาพรวมของเนื้อหาไวยากรณ์ได้ทั้งหมด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้ จะสามารถเป็นสื่อการเรียนแก่ผู้ สนใจภาษบาลี และชำระไว้ซึ่งความถูกต้องตามหลักภาษาสืบไป

จำรูญ ธรรมดา

๑๗๘/๔๔๓, หมู่บ้านบางบัวทอง ๔

ต. พิมลราช อ.บางบัวทอง นนทบุรี

โทร. ๙๒๓๖๕๒๐

สัมโมทเนยยกา

ภาษาบาลี หรือ ภาษามคธ ที่เป็นภาษาบันทึกพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือ บันทึกคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้นผู้จะศึกษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ จำเป็นจะต้องศึกษาหลักภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์ห้วงจับได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ "สัตทาวีเสส" คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยาकरण คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา หรือ หลักไวยาकरणบาลี เช่น คัมภีร์กัจจายณะ, โมคคัลลานะ และสัตทนีติ เป็นต้น
 ๒. กลุ่มคัมภีร์นิพนิต คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานปิปปิกา เป็นต้น
 ๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยหลักและวิธีประพันธ์ฉันท/คาถาภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วุตโตทัย
 ๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ คือคัมภีร์แสดงกลวิธีแต่งคำและประโยคให้ไพเราะเพราะพริ้ง แสดงวิธีใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษและอรรถรสของคำและประโยค เช่น คัมภีร์สุโพชฌังการ
- คัมภีร์สัตทาวีเสสเหล่านี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ต่างมีความรู้เชี่ยวชาญ

ชาญแตกฉานพระไตรปิฎก จากนั้นท่านได้รวบรวมประมวลความรู้
หลักภาษาที่มีอยู่ในบาลีพระไตรปิฎกมาแต่งเป็นหลักภาษา หรือ
ไวยากรณ์ครอบคลุมหลักภาษาบาลีพระไตรปิฎกทั้งหมด

เมื่อกุลบุตรผู้ใคร่ศึกษา ได้ศึกษาคัมภีร์สัทททาวิเสสแตกฉานดี
แล้ว ไปศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จะไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทพระ
บาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจ เกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำใจใน
รสพระสัทธรรมเหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่ดาราดาษด้วยไม้ดอก
นานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัทททาวิเสส
เป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์
กัจจายนะว่า **ชินวจนยุตฺตํ หิ สุตฺตํ**ที่จะแสดงต่อไปนี้ **สมควรต่อพระ**
ดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นวิทยาเขตหนึ่งของ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดการศึกษาระดับ
ปริญญาตรี สาขาบาลีพุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักสูตรที่นำคัมภีร์พระ
ไตรปิฎกมาจัดเป็นวิชาเอก นำคัมภีร์สัทททาวิเสส มาจัดเป็นวิชาแกน
พระพุทธศาสนา ควบคู่กับหมวดวิชาพื้นฐานทั่วไปตามระบบการ
จัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา กล่าวเฉพาะหมวดวิชาแกนพระพุทธ
ศาสนาที่ศึกษาคัมภีร์สัทททาวิเสสนั้น คัมภีร์ตำราสำหรับศึกษาค้นคว้า
ยังมีไม่เพียงพอ เนื่องจากคัมภีร์สัทททาวิเสสนี้ บางคัมภีร์ยังอยู่ในรูป
ของใบลานตัวขอม บางคัมภีร์ก็สูญหายไปจากเมืองไทยนานหลาย
ร้อยปี หรือบางคัมภีร์ก็อยู่ในรูปอักษรของภาษาพม่า

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เล็งเห็นความสำคัญ

ของคัมภีร์สหทหาวิเสส จึงได้จัดโครงการปริวรรตและแปลคัมภีร์สหทหาวิเสสขึ้นจำนวน ๕๒ คัมภีร์ และจัดทำแผนดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๕๒ เป็นเวลา ๑๐ ปี คณะผู้ทำงานโครงการคือ พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม) ประธานโครงการ พระมหาสมลักษณะ คณฺหสาโร ที่ปรึกษาโครงการ พระมหานิมิตร ชมฺมสาโร นายแพทย์ บุญคุ้ม เจ้าหน้าที่โครงการ นายจักกฤษณ์ จันท์ดำ และนายจำรูญ ธรรมดา นักวิชาการประจำโครงการ ได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงเสร็จสมบูรณ์แล้วหลายคัมภีร์

เพื่อให้พระภิกษุสามเณรและผู้สนใจทั่วไปมีคู่มือการศึกษาภาษาบาลีที่ถูกต้องสมบูรณ์แบบ ไม่คลาดเคลื่อนจากพุทธประสงค์ วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม จัดจึงให้มีโครงการพิมพ์คัมภีร์สหทหาวิเสส โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อจัดพิมพ์คัมภีร์สหทหาวิเสส ในโครงการปริวรรตและแปลคัมภีร์สหทหาวิเสสจำนวน ๕๒ คัมภีร์
๒. เพื่อให้คัมภีร์สหทหาวิเสส ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลี เป็นเสมือนกุญแจไขพระไตรปิฎกได้รับการเผยแผ่ไปอย่างกว้างขวาง
๓. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร และผู้สนใจในการศึกษาภาษาบาลีมีคู่มือการศึกษาที่ถูกต้องสมบูรณ์ ไม่คลาดเคลื่อนจากพุทธประสงค์

คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย มีผู้จัดทำแล้วหลายฉบับ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยก็มีหลาย ๆ สถาบันจัดทำ

[๗]

แปล และยังได้อาศัยความร่วมมือด้วยดีจากพระเถรานุเถระ ตลอดจนทั้ง
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

สำหรับคัมภีร์ปทวิจານี พระครูสุวิมล จันทโชติ เจ้าอาวาส
วัดสวัสดิวารีสีมาราม พระครูไพบูลกิจจาทร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวัสดิวารี
สีมาราม และพระสงฆ์ศิษยานุศิษย์เป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์จำนวน ๒๐๐๐ เล่ม
เพื่อเป็นการสืบต่ออายุพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้ดำรงสืบต่อไป

ในนามมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ขอขอบคุณขอใจและอนุโมทนาบุญ
กับทุกท่านมา ณ โอกาสนี้ด้วย

(พระธรรมโมลี)

รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม

เจ้าคณะภาค ๑

สารบัญ

หน้า

คำนำ

สัมมนาเทียกถา

สารบัญ

๑. สนธิปทวิจาร

อักษรวิธาน

อักษร ๔๑ ตัว

๑

ฐาน (ตำแหน่งที่เกิดเสียง)

๑

กรรม (อวัยวะที่ช่วยออกเสียง)

๓

พยดนะ (ความพยายามในการเปล่งเสียง)

๔

สระ ๘ ตัว

๔

รัสสระ ๓ ตัว

๕

ทิมสระ ๕ ตัว

๕

พยัญชนะ ๓๓ ตัว

๕

พยัญชนะ ๒ ประเภท

ปุกพาสยพยัญชนะ

๖

ปราสยพยัญชนะ

๖

พัญจนวรรค	๖
พัญจนอวรรค	๗
นิคคหิต	๗
โฆสะ	๗
อโฆสะ	๘

ปกรณ์ปริจเฉท

สนธิ ๓ ประเภท

สรสนธิ	๑๐
พัญจนสนธิ	๑๐
วุตตสนธิ	๑๐

สนธิ ๗ ประเภท

โลปสนธิ ๓ ชนิด

สรโลปสนธิ	๑๑
พัญจนโลปสนธิ	๑๒
นิคคหิตโลปสนธิ	๑๒

สรโลปสนธิ ๒ ชนิด

ปุพพสรโลปสนธิ	๑๒
ปรสรโลปสนธิ	๑๓

อาเทศสนธิ ๓ ชนิด

สราเทศสนธิ	๑๓
------------	----

พัญจนนาเทสสนธิ	๑๓
นิกคหิตาเทสสนธิ	๑๓
อาคมสนธิ ๓ ชนิด	
สรวาคมสนธิ	๑๔
พัญจนอาคมสนธิ	๑๔
นิกคหิตาอาคมสนธิ	๑๔
วิการสนธิ ๒ ชนิด	
สรววิการสนธิ	๑๕
พัญจนวิการสนธิ	๑๕
ปกตีสนธิ ๒ ชนิด	
สรวปกตีสนธิ	๑๕
พัญจนปกตีสนธิ	๑๖
ทิมสนธิ ๒ ชนิด	
ปุพพสรทิมสนธิ	๑๖
ปรสรทิมสนธิ	๑๖
ทิมสนธิ ๒ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
สนิทเทสทิมสนธิ	๑๖
อนิทเทสทิมสนธิ	๑๗
รัสสนธิ ๒ ชนิด	
สนิทเทสรัสสนธิ	๑๗
อนิทเทสรัสสนธิ	๑๗

อสนธิ ๒ ประเภท	๑๘
กาลพวธาณะ	๑๘
วิถนพวธาณะ	๑๘
ปุกพโลปสระ ๖๔ ตัว	๑๙
ปรโลปสระ ๕๒ ตัว	๑๙
วีการสระ ๒ ฐาณะ	๑๙
ปรทิมสระ ๒๔ ตัว	๒๐
ปุกพทิมสระ ๑๘ ตัว	๒๑
อาคม ๖๔ ตัว	๒๒

๒. นามปทวิจารณ์

บท	๒๓
บท ๒ ประเภท	
สยาทยันตบท	๒๓
ตยาทยันตบท	๒๓
บท ๓ ประเภท	
เอกักขรบท	๒๔
อเนกักขรบท	๒๔
อเนกปทบท	๒๔
บท ๔ ประเภท	
นามบท	๒๔

อาชยาดบท	๒๕
อุปสรรคบท	๒๕
นิบาตบท	๒๕
นาม ๔ ชนิด	
กิริยานาม	๒๖
คุณนาม	๒๖
ชาตินาม	๒๖
ยาทิจฉกนาม	๒๖
นาม ๔ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
สามัญญนาม	๒๗
คุณนาม	๒๗
กิตติมนาม	๒๗
โอปปาติกนาม	๒๗
นาม ๔ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
อาวัตถิกนาม	๒๘
ลึงคิกนาม	๒๘
เนमितตกนาม	๒๙
อริจจสมุปันนนาม	๒๙
ความแตกต่างระหว่างลึงคิกนาม/เนमितตกนาม	๒๙
นาม ๕ ชนิด	
นามนาม	๓๐

ศัพท์นาม	๓๐
สมาสนาม	๓๑
ดัตถิตนาม / กิตนาม	๓๑
นามนาม (สุทธานาม) ๔	
รูปที่สุทธานาม	๓๒
สมาสสุทธานาม	๓๒
ดัตถิตสุทธานาม	๓๓
กิตสุทธานาม	๓๓
นาม ๖ ชนิด	
สามูหิกนาม	๓๔
ปัจเจกนาม	๓๔
วิกัปปนาม	๓๔
สังโยคิกนาม	๓๕
สัมพันธิกนาม	๓๕
ปฏิบัติขนาม	๓๕
ศัพท์นาม ๑๐ ประเภท	
ปโยควันตศัพท์นาม	๓๖
วจนศัพท์นาม	๓๖
คุณศัพท์นาม	๓๖
ปุจฉาศัพท์นาม	๓๖
ปมาณิกศัพท์นาม	๓๗

สัพพสาฬหนาม	๓๗
ทิสาสัพพนาม	๓๗
อวัตถาสัพพนาม	๓๗
สังขยาสัพพนาม	๓๗
กาลสัพพนาม	๓๗
ลิงค์	
ลิงค์ ๖ ประเภท	
อิตถीलิงค์	๓๘
ปุงลิงค์	๓๘
นปุงสกลิงค์	๓๘
ทวीलิงค์	๓๙
ติลิงค์	๓๙
อลิงค์	๓๙
อิตถीलิงค์มี ๗ การันต์	๓๙
ปุงลิงค์มี ๙ การันต์	๔๑
นปุงสกลิงค์มี ๗ การันต์	๔๓
ทวीलิงค์	๔๕
ติลิงค์ / ไตรลิงค์	๔๖
คณะ ๓ จำพวก	๔๗
ลักษณะมนโคณะ ๓	๔๗
ลักษณะมนโคณาทิคณะ ๒	๔๘

อมโนคณะ ๑๑	๔๘
ปฐมาทิกณะ	๔๘
คูนวาทิกณะ	๔๘
คัจฉันตาทิกณะ	๕๐
สัตถาทิกณะ	๕๐
จิตตาทิกณะ	๕๑
รัตตาทิกณะ	๕๑
กัญญาทิกณะ	๕๑
นทาทิกณะ	๕๒
คหปตาทิกณะ	๕๒

๓. การกปทวิจารณ์

ความหมาย การก	๕๓
การก ๒ ประเภท	
สัพพกิริยาพยาปีการก	๕๔
วิเสสกิริยาพยาปีการก	๕๔
การก ๖ ประเภท	
กัตตุการก	๕๔
กัมมการก	๕๕
กรณการก	๕๖
สัมปทานการก	๕๖

อปาทานการก	๕๗
โอภาสการก	๕๗
การก ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
มุขยการก	๕๘
อุปจารการก	๕๘
กัตตา ๒ ประเภท	
วุตตกัตตา	๕๘
อวุตตกัตตา	๕๙
กัตตา ๓ ประเภท	
สยักัตตา	๕๙
เหตุกัตตา	๕๙
กัมมกัตตา	๖๐
กัตตา ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
สัปธานกัตตา	๖๐
ปโยชกัตตา	๖๐
ปโยชกัตตา ๓ ประเภท	
เปสกัตตา	๖๐
อัชฌเมสกัตตา	๖๑
อนุกุลกัตตา	๖๑
กัตตา ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
ปโยชกัตตา	๖๑

ปโยชชกัตตา	๖๒
กรรม ๒ ประเภท	
วุตตกรรม	๖๒
อวุตตกรรม	๖๓
กรรม ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
อภิหิตกรรม	๖๓
อนภิหิตกรรม	๖๓
กรรม ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
ปธานกรรม	๖๓
อปธานกรรม	๖๔
กรรม ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
กถิตกรรม	๖๔
อกถิตกรรม	๖๔
กรรม ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
การิตกรรม	๖๔
ชาตุกรรม	๖๕
กรรม ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
ปกติกรรม	๖๕
วิกติกรรม	๖๕
กรรม ๓ ประเภท	
อิจฉิตกรรม	

อนิจฉัตรกรรม	๖๖
เนวิฉัตรานาวิฉัตรกรรม	๖๖
กรรม ๓ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
นิปฬัตติกรรม	๖๗
วิกติกรรม	๖๗
ปัตติกรรม	๖๗
นิปฬัตติกรรม ๒ ชนิด	
สันตชนนนิปฬัตติกรรม	๖๗
อสนตชนนนิปฬัตติกรรม	๖๘
นิปฬัตติกรรม ๒ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
วิชชมานปกตินิปฬัตติกรรม	๖๘
อวิชชมานปกตินิปฬัตติกรรม	๖๘
วิกติกรรม ๒ ชนิด	
ปริจัตตวิกติกรรม	๖๘
อปริจัตตวิกติกรรม	๖๙
วิกติกรรม ๒ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
ปกติจเฉทวิกติกรรม	๖๙
คุณันตรูปัตติวิกติกรรม	๖๙
ปัตติกรรม ๒ ชนิด	
กายสัมปัตติกรรม	๖๙
จิตตสัมปัตติกรรม	๖๙

ภระณะ ๒ ปรระภท	๗๐
พหหิรภระณะ	๗๐
อชฌัตตภระณะ	๗๐
ภระณะ ๒ ปรระภท (อิกนัยหนึ่)	
พหหยภระณะ	๗๐
อภกัณตรภระณะ	๗๐
สัมปทหน ๒ ปรระภท	
วตถุภฤคคหสัมปทหน	๗๑
ภริยภฤคคหสัมปทหน	๗๑
สัมปทหน ๒ ปรระภท (อิกนัยหนึ่)	
ภยปุกุพภสัมปทหน	๗๒
ภิตตปุกุพภสัมปทหน	๗๒
สัมปทหน ๓ ปรระภท	
อนิรภภระณสัมปทหน	๗๒
อภรชนสัมปทหน	๗๓
อภภษณุญญสัมปทหน	๗๓
สัมปทหน ๓ ปรระภท (อิกนัยหนึ่)	
ภัมภรภปเปตสัมปทหน	๗๔
ภริยภรภปเปตสัมปทหน	๗๔
ภกรกัณตรภปเปตสัมปทหน	๗๔
อภทหน ๒ ปรระภท	

กายปูพพกอปาทาน	๗๕
จิตตปูพพกอปาทาน	๗๕
อปาทาน ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
จลอปาทาน	๗๕
อจลอปาทาน	๗๖
อปาทาน ๓ ประเภท	
นันทิกฎวิสัยอปาทาน	๗๖
อุปัตติวิสัยอปาทาน	๗๖
อนุเมยวิสัยอปาทาน	๗๗
อปาทาน ๓ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
สัททอปาทาน	๗๗
อัทถอปาทาน	๗๗
สัททัตถอปาทาน	๗๘
อาธาระ ๔ ประเภท	
พยาปิกาธาระ	๗๘
โอปสิเลสิกาธาระ	๗๙
เวสยิกาธาระ	๗๙
สามปีกาธาระ	๗๙
พยาปิกาธาระ ๒ ชนิด	
สกลพยาปิกาธาระ	๘๐
เอกเทสพยาปิกาธาระ	๘๑

โอบสิเลสิกาทาระ ๒ ชนิด	๘๑
อัลลียนโอบสิเลสิกาทาระ	๘๑
อนัลลียนโอบสิเลสิกาทาระ	๘๑
เวสยิกาทาระ ๒ ชนิด	
เทสันตราวัจเจทวิสยาธาระ	๘๒
อัญญฎาภาววิสยาธาระ	๘๒
อาธาระ ๔ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
มุขยาธาระ	๘๓
ปรัมปราธาระ	๘๓
ตัพพิสยาธาระ	๘๓
ตทุปนิสสยาธาระ	๘๔
ความหมายอการก	๘๕
ความหมายสัมพันธะ	๘๕
ชนิดของสัมพันธะต่าง ๆ	
สสัมพันธะ	๘๖
สามีสัมพันธะ	๘๗
สมิปสัมพันธะ	๘๗
สมุหสัมพันธะ	๘๘
อวิยวสัมพันธะ	๘๘
วิการสัมพันธะ	๘๙
ฐานสัมพันธะ	๘๙

ความหมายลึงคัตถะ	๙๑
ลึงคัตถะ ๒ ประเภท	
สุทฺธลึงคัตถะ	๙๒
สังสัฎฺฐลึงคัตถะ	๙๒
ความหมายอालปนะ	๙๓
อालปนะ ๒ ประเภท	
สขีวอาลปนะ	๙๓
นิชขีวอาลปนะ	๙๔
ความหมายสหาทิโยคะ (สมวายะ)	๙๔
สหาทิโยคะ ๓ ประเภท	
สหโยคะ	๙๔
สหาทิโยคะ	๙๔
สหัตถะ	๙๕
สมวายะ ๓ ประเภท	
คุณสมวายะ	๙๕
ทัฬฺพสมวายะ	๙๕
กิริยาสมวายะ	๙๖
ความหมายเหตุ	
เหตุ ๓ ชนิด	
ตติยาเหตุ	๙๖
ปัญจมีเหตุ	๙๗

สัตตมีย์เหตุ	๙๗
เหตุ ๓ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
ชนกเหตุ	๙๗
สัมปapakเหตุ	๙๗
ญาปกเหตุ	๙๘
ญาปกเหตุ ๓ ชนิด	
สภาวะญาปกเหตุ	๙๘
พยติเรกญาปกเหตุ	๙๘
การียญาปกเหตุ	๙๙
เหตุ ๓ ชนิด (อีกนัยหนึ่ง)	
นานาเหตุ	๙๙
ปัจเจกเหตุ	๑๐๐
ปรัมปราคาเหตุ	๑๐๐
ความหมายอิตถัมภูตลักษณะ	๑๐๐
ความหมายวิเสสนะ	๑๐๑
วิเสสนะ ๒ ประเภท	
ภินนาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๒
ตุลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๒
ภินนาธิกรณวิเสสนะ ๓ ชนิด	
ตติยาภินนาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๒
จัญฐิภินนาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๓

สัตตมณีภินนาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๓
ตุลยาธิกรณวิเสสนะ ๖ ชนิด	
อาสยาสยัภาวตาทูลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๓
ตัพภาวตาทูลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๔
ตัพพิเสสตาตุลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๔
ธัมเมกตาทูลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๕
อาชาเรกตาทูลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๕
ผลุกตาทูลยาธิกรณวิเสสนะ	๑๐๕
วิเสสนะ ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
การกวิเสสนะ	๑๐๖
กิริยาวิเสสนะ	๑๐๖
กิริยาวิเสสนะ ๒ ประเภท	
พหิททกิริยาวิเสสนะ	๑๐๗
อพหิททกิริยาวิเสสนะ	๑๐๗
อพหิททกิริยาวิเสสนะ ๔ ชนิด	
ปฐมากิริยาวิเสสนะ	๑๐๗
ทุติยากิริยาวิเสสนะ	๑๐๘
ตติยากิริยาวิเสสนะ	๑๐๘
จัมฐีกิริยาวิเสสนะ	๑๐๘
ความหมายของ อััจฉนตสังโยค	๑๐๙
อััจฉนตสังโยค ๒ ประเภท	

กาลอัจจันตสังโยค	๑๐๙
อัทธอัจจันตสังโยค	๑๐๙
กาลอัจจันตสังโยค ๓ ชนิด	
กาลทัพพอัจจันตสังโยค	๑๑๐
กาลคุณอัจจันตสังโยค	๑๑๐
กาลกิริยาอัจจันตสังโยค	๑๑๑
อัทธอัจจันตสังโยค ๓ ชนิด	
อัทธทัพพอัจจันตสังโยค	๑๑๑
อัทธาคุณอัจจันตสังโยค	๑๑๑
อัทธากิริยาอัจจันตสังโยค	๑๑๒
ความหมายกัมมปวจนีเย	
อรรถลักษณะ	๑๑๓
อรรถอิตถัมภูตาทายานะ	๑๑๔
อรรถวิจนา	๑๑๕
อรรถภาคะ	๑๑๖
อรรถสหะ	๑๑๖
อรรถหีนะ	๑๑๗
อรรถครหา	๑๑๘
ความหมายนิตถารณะ	๑๑๘
นิตถารณะ ๔ ประเภท	
ชาตินิตถารณะ	๑๑๙

คุณนิทธารณะ	๑๑๙
กิริยานิทธารณะ	๑๑๙
นามนิทธารณะ	๑๒๐
องค์ของนิทธารณะ ๔	๑๒๐
ความหมายอาหาร	๑๒๑
กิริยาอาหาร ๒ ฝ่าย	
สาธยกิริยา	๑๒๑
อสาธยกิริยา	๑๒๒
ความหมายภาวลักษณะ	๑๒๒
องค์ของภาวลักษณะ ๔	๑๒๒

๔. สมาสปทวิจารณ์

ความหมายสมาส	๑๒๕
สมาส ๒ ประเภท	
ยุตตสมาส	๑๒๕
อยุตตสมาส	๑๒๖
สมาส ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
ลุตตสมาส	๑๒๖
อลุตตสมาส	๑๒๗
สมาส ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
นิจจสมาส	๑๒๗

อนิจจสมาส	๑๒๗
สมาส ๓ ประเภท	
สัททสมาส	๑๒๘
อັตถสมาส	๑๒๘
สัททัตถสมาส	๑๒๙
สมาส ๓ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
อาทิลोปลสมาส	๑๒๙
มฺชเฒโลปลสมาส	๑๓๐
อุตตรโลปลสมาส	๑๓๐
สมาส ๔ ประเภท	
ปุพฺพทตฺตปฺธานสมาส	๑๓๐
อุตตรปทตฺตปฺธานสมาส	๑๓๑
อุภยปทตฺตปฺธาน	๑๓๑
อัญญปทตฺตปฺธานสมาส	๑๓๑
สมาส ๖ ประเภท	
อภัยยิภาวสมาส	๑๓๑
กัมมชารยสมาส	๑๓๒
ทิกฺขุสมาส	๑๓๓
ตปฺปฺริสสมาส	๑๓๓
พหุพพิทิสมาส	๑๓๕
ทวันทสมาส	๑๓๕

เอกัตถิภาวลักษณะ	๑๓๖
อภัยยิภาวะกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๓๗
กัมมธารยสมาสกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๓๗
ทิกุกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๓๘
ดปปุริสกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๓๘
พหุพพิทกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๓๙
ทวันทะกับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ	๑๔๐

อภัยยิภาวัสมาส ๗ ประเภท

ปฐมอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๑
ทุติยาอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๑
ตติยาอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๑
จตุตถิอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๒
ปัญจมีอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๒
ฉกฺขีอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๒
สัตตมีอภัยยิภาวัสมาส	๑๔๓

กัมมธารยสมาส ๙ ประเภท

วิเสสนปุพพทกัมมธารยสมาส	๑๔๓
วิเสสนปรปทกัมมธารยสมาส	๑๔๔
วิเสสนโนภยปทกัมมธารยสมาส	๑๔๔
อุปมานุตตรปทกัมมธารยสมาส	๑๔๔
สัมภาวนาปุพพทกัมมธารยสมาส	๑๔๕

อวชารณปุพพทกัมมชารยสมาส	๑๔๕
กุกุณีปาดปุพพทกัมมชารยสมาส	๑๔๖
นนิปาดปุพพทกัมมชารยสมาส	๑๔๖
ปาทีปุพพทกัมมชารยสมาส	๑๔๖
ทิกุสมาส ๒ ประเภท	
สมอาหารทิกุ	๑๔๗
อสมอาหารทิกุ	๑๔๗
ทิกุสมาส ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
เอกภาวทิกุสมาส	๑๔๘
อเนกภาวทิกุสมาส	๑๔๘
ตปปริสสมาส ๒ ประเภท	
มิสสกตปปริสสมาส	๑๔๘
สุทตตปปริสสมาส	๑๔๘
มิสสกตปปริสสมาส ๒ ประเภท	
กัมมชารยมิสสกตปปริสสมาส	๑๔๘
ทิกุมิสสกตปปริสสมาส	๑๔๙
สุทตตปปริสสมาส ๖ ประเภท	
ทุดิยาตปปริสสมาส	๑๔๙
ตติยาตปปริสสมาส	๑๕๐
จตุตถตปปริสสมาส	๑๕๐
ปัญจมีตปปริสสมาส	๑๕๑

ฉันทิฐิตปปริสสมาส	๑๕๑
สัตตมิตปปริสสมาส	๑๕๑
พหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท	
ภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส	๑๕๒
ดูลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส	๑๕๒
พหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
พาหิรัตถพหุพพีหิสมาส	๑๕๓
อันโตรัตถพหุพพีหิสมาส	๑๕๓
พหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
ตักคฺคณสังวิญญานพหุพพีหิสมาส	๑๕๔
อตักคฺคณสังวิญญานพหุพพีหิสมาส	๑๕๔
ตักคฺคณสังวิญญานพหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท	
อัญญูปทตตักคฺคณสังวิญญานพหุพพีหิสมาส	๑๕๕
ปโยคตักคฺคณสังวิญญานพหุพพีหิสมาส	๑๕๕
พหุพพีหิสมาส ๓ ประเภท	
อาทิวัญญูปทพหุพพีหิสมาส	๑๕๖
มัชฌเออัญญูปทพหุพพีหิสมาส	๑๕๖
อิตตอัญญูปทพหุพพีหิสมาส	๑๕๗
พหุพพีหิสมาส ๗ ประเภท	
ปฐมาพหุพพีหิสมาส	๑๕๗
ทุติยาพหุพพีหิสมาส	๑๕๗

ตติยาพหูพหีหิสมาส	๑๕๘
จตุตถีพหูพหีหิสมาส	๑๕๘
ปัญจมีพหูพหีหิสมาส	๑๕๘
ฉกฺษีพหูพหีหิสมาส	๑๕๙
สัตตมีพหูพหีหิสมาส	๑๕๙

พหูพหีหิสมาส ๑๐ ประเภท

ทวิปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๐
ติปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๐
ภินนาธิกรณพหูพหีหิสมาส	๑๖๐
สังขโยภยปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๑
ทิสันตราพัตถพหูพหีหิสมาส	๑๖๑
พยติหารลักขณพหูพหีหิสมาส	๑๖๒
อุปมาปุพพปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๓
กุนิปาตปุพพปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๓
นนิปาตปุพพปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๔
สหปุพพปทพหูพหีหิสมาส	๑๖๔

ทวันทะ ๔ ประเภท

สมุจยทวันทะ	๑๖๔
อันวาจยทวันทะ	๑๖๕
สมาหารทวันทะ	๑๖๕
อิตรีตรโยคทวันทะ	๑๖๖

วันทะเลทั้ง ๔ กับความเป็นสมาส	๑๖๖
พจน์ / จำนวน ๒ ประเภท	
จยาสิตะ	๑๖๗
อังกาสิตะ	๑๖๗
สมาสวจาก ๙ ประเภท	
สมุจยัตถวจากสมาส	๑๖๙
ตุลยัตถวจากสมาส	๑๖๙
กัตวัตถวจากสมาส	๑๖๙
กัมมัตถวจากสมาส	๑๖๙
กรณัตถวจากสมาส	๑๖๙
สัมปทานัตถวจากสมาส	๑๖๙
อปาทานัตถวจากสมาส	๑๗๐
สัมพันธัตถวจากสมาส	๑๗๐
อธิกรณัตถวจากสมาส	๑๗๐
ลักษณะศัพท์ที่ไม่ควรเป็นสมาส	๑๗๐
คมกสมาส	๑๗๒

๕. ตัทธิตปทวิจารณ์

ความหมายตัทธิต	๑๗๓
ตัทธิต ๓ ประเภท	
สามัญญัตถัทธิต	๑๗๓

อภัยยัตถ์ทริต	๑๗๔
ภาวัตถ์ทริต	๑๗๕
สามัญญัตถ์ทริต ๑๕ ประเภท	
อปัจจัตถ์ทริต	๑๗๕
ตรยาทิตถ์ทริต	๑๗๕
ราคาทิตถ์ทริต	๑๗๖
ชาดาทิตถ์ทริต	๑๗๖
สมุหัตถ์ทริต	๑๗๖
ฐานัตถ์ทริต	๑๗๗
อุปมาตถ์ทริต	๑๗๗
นิสสิตถ์ทริต	๑๗๗
พหุลถ์ทริต	๑๗๘
วิเสสถ์ทริต	๑๗๘
อัสสัดถิตถ์ทริต	๑๗๘
ปกกิตถ์ทริต	๑๗๘
ปุรณัตถ์ทริต	๑๗๙
สังขยาตถ์ทริต	๑๗๙
วิภาคัตถ์ทริต	๑๗๙
ภาวัตถ์ทริต ๕ ประเภท	
ทัฬพภาวัตถ์ทริต	๑๘๐
คุณภาวัตถ์ทริต	๑๘๐

กิริยาภาวศัพท์	๑๘๑
นามภาวศัพท์	๑๘๑
ชาติภาวศัพท์	๑๘๒
ศัพท์ ๕ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
อปัจจศัพท์	๑๘๓
อเนกัตถศัพท์	๑๘๓
สวัตถศัพท์	๑๘๓
เอกเสสศัพท์	๑๘๓
สังขยาศัพท์	๑๘๔
ประเภทคำซ้ำ ๓ ประเภท	
เอกเสสะ	๑๘๔
วิจฉา	๑๘๔
อาเมทิตะ	๑๘๕
เอกเสสะ ๒ ประเภท	
สรูปเอกเสสะ	๑๘๕
วิรูปเอกเสสะ	๑๘๕
สรูปเอกเสสะ ๒ ประเภท	
สัพพสรูปเอกเสสะ	๑๘๖
เอกเทศสรูปเอกเสสะ	๑๘๖
สรูปเอกเสสะ ๓ ประเภท	
สัทสรูปเอกเสสะ	๑๘๗

อรรถสรวุเปกเสสะ	๑๘๗
สัททอรรถสรวุเปกเสสะ	๑๘๗
วิรูปกเสสะ ๒ ประเภท	
ปุพพวิรูปกเสสะ	๑๘๘
ปรวิรูปกเสสะ	๑๘๘
วิจจา ๓ ประเภท	
ทัฬหวิจจา	๑๘๘
คุณวิจจา	๑๘๙
กิริยาวิจจา	
สังขยา ๕ ประเภท	
มิสสกกสังขยา	๑๘๙
คุณิตสังขยา	๑๙๐
สัมพันธสังขยา	๑๙๐
สังเกตสังขยา	๑๙๑
อเนกสังขยา	๑๙๑
ตัทธิตวากจ ๘ ประเภท	
กัตตวากจตัทธิต	๑๙๒
กัมมวากจตัทธิต	๑๙๓
กรรมวากจตัทธิต	๑๙๓
สัมปทานวากจตัทธิต	๑๙๔
อปาทานวากจตัทธิต	๑๙๕

สัมพันธวงจกตัทธิต	๑๙๖
อธกรณวงจกตัทธิต	๑๙๖
ภาววงจกตัทธิต	๑๙๗

๖. อาชยตปทวิจาร

ความหมายอาชยต	๑๙๙
---------------	-----

วักตติอาชยต ๘ หมวด

วัตตมานาวักตติ	๒๐๐
บัญญัติวักตติ	๒๐๐
สัตตมวักตติ	๒๐๑
ปโรททวักตติ	๒๐๑
หียยตตนิวักตติ	๒๐๑
อัชชตตนิวักตติ	๒๐๒
ภวิสสันตวิวักตติ	๒๐๒
กาลาติปัตตติวักตติ	๒๐๒

บท

บท ๒ ประเภท

ปรัสสบท (ฝ่ายวัตตมานาวักตติ)	๒๐๓
อัตตโนบท (ฝ่ายวัตตมานาวักตติ)	๒๐๔

บุรุษ ๓ (ฝ่ายปรัสสบท)

ปฐมบุรุษ	๒๐๕
มัธยมบุรุษ	๒๐๖

อุตตมบุรุษ	๒๐๗
วจนะ (ฝ่ายปรัสนบท)	
ฝ่ายเอกพจน์	๒๐๘
ฝ่ายพหูพจน์	๒๐๘
ปโรปริสสะ ๕ วาระ (ฝ่ายปรัสนบท)	๒๐๘
บุรุษ ๓ (ฝ่ายอัตตโนบท)	๒๑๐
วจนะ (ฝ่ายอัตตโนบท)	๒๑๒
ปโรปริสสะ ๕ วาระ (ฝ่ายอัตตโนบท)	๒๑๓
ความหมายของ ธาตุ	๒๑๕
ธาตุ ๒ ประเภท	
อกัมมกธาตุ	๒๑๖
สกัมมกธาตุ	๒๑๖
ธาตุ ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
เอกัณตธาตุ	๒๑๖
นามธาตุ	๒๑๗
ธาตุ ๓ ประเภท	
อกัมมกธาตุ	๒๑๗
เอกกัมมกธาตุ	๒๑๗
ทวิกัมมกธาตุ	๒๑๘
ธาตุ (ที่ประกอบกับการิตปัจจัย)	
อกัมมกธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัย	๒๑๘

เอกกัมมกษัตริ์ที่ประกอบด้วยการิตปัจจัย	๒๑๙
ทวิกัมมกษัตริ์ที่ประกอบด้วยการิตปัจจัย	๒๑๙
วุตตกรรมของธาตุ	๒๑๙
ธาตุ ๕ ประเภท	
อภิมมกษัตริ์	๒๒๑
เอกกัมมกษัตริ์	๒๒๒
ทวิกัมมกษัตริ์	๒๒๓
เอกกัมมกษัตริ์ - ทวิกัมมกษัตริ์	๒๒๔
เอกคณิกธาตุ ๘	
ภูวาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
ทิวาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
สวาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
กียาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
คหาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
ตนาทิคณิกธาตุ	๒๒๖
จุราทิคณิกธาตุ	๒๒๖
ทวิคณิกธาตุ ๑๑ ชนิด	
ภูวาทิรุราทิคณิกธาตุ	๒๒๗
ภูวาทิทิวาทิคณิกธาตุ	๒๒๗
ภูวาทิสวาทิคณิกธาตุ	๒๒๘
ภูวาทิกียาทิคณิกธาตุ	๒๒๘

กฎาทิศหาทิศณิกษัต	๒๒๘
กฎาทิศนาทิศณิกษัต	๒๒๘
กฎาทิจุราทิศณิกษัต	๒๒๘
รุทธาทิศหาทิศณิกษัต	๒๒๙
ทิวาทิจุราทิศณิกษัต	๒๒๙
สวาทิกิยาทิศณิกษัต	๒๒๙
สวาทิศนาทิศณิกษัต	๒๒๙
ติกคณิกษัต ๗ ชนิด	
กฎาทิรุทธาทิจุราทิศณิกษัต	๒๓๐
กฎาทิทิวาทิสวาทิศณิกษัต	๒๓๐
กฎาทิทิวาทิกิยาทิศณิกษัต	๒๓๑
กฎาทิทิวาทิจุราทิศณิกษัต	๒๓๑
กฎาทิสวาทิกิยาทิศณิกษัต	๒๓๑
กฎาทิกิยาทิจุราทิศณิกษัต	๒๓๑
รุทธาทิวาทิจุราทิศณิกษัต	๒๓๒
จตุคณิกษัต ๒ ชนิด	
กฎาทิรุทธาทิวาทิจุราทิศณิกษัต	๒๓๒
กฎาทิทิวาทิสวาทิกิยาทิศณิกษัต	๒๓๒

๗. กิตปทวิจาร

ความหมายของกิต	๒๓๕
----------------	-----

กิต ๒ ประเภท	๒๓๕
กิจจกิต	๒๓๕
กิตกิต	๒๓๕
กิต ๓ ประเภท	
กิจจกิต	๒๓๖
กิตกิต	๒๓๖
กิจจกิตกิต	๒๓๖
สาธนะ ๗ ประเภท	
กัตตฺตฺสาธนะ	๒๓๗
กัมมสาธนะ	๒๓๘
กรณสาธนะ	๒๓๘
สัมปทานสาธนะ	๒๓๙
อปาทานสาธนะ	๒๔๐
อธิกรณสาธนะ	๒๔๐
ภาวสาธนะ	๒๔๑
วุตตกัตตฺ / อวุตตกัตตฺ	
วุตตกัตตฺสาธนะ	๒๔๑
อวุตตกัตตฺสาธนะ	๒๔๒
สุทธกัตตฺ / เหตุกัตตฺ	
สุทธกัตตฺสาธนะ	๒๔๒
เหตุกัตตฺสาธนะ	๒๔๓

วุดตกัมมะ / อวุดตกัมมะ	๒๔๓
วุดตกัมมสาธนะ	๒๔๓
อวุดตกัมมสาธนะ	๒๔๔
สุทธกัมมะ / เหตุกัมมะ	
สุทธกัมมสาธนะ	๒๔๔
เหตุกัมมสาธนะ	๒๔๔
วิคฺคห (วิเคระห)	๒๔๕
วิคคหะ ๒ ประเภท	
ชาติวิคคหะ	๒๔๕
ชาติวัตถวิคคหะ	๒๔๖
วิคคหะ ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
สप्तวิคคหะ	๒๔๖
อสप्तวิคคหะ	๒๔๗
วิคคหะ ๒ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	
สปริยายวิคคหะ	๒๔๗
นิปปริยายวิคคหะ	๒๔๘

คัมภีร์ปทวิจาร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

กัจจายนปทวิจาร

๑. สหนีปทวิจาร

[การจำแนกบทในสนธิ]

อักษร ๔๑ ตัว (เสียง)

(๑) วรรณะ ๔๑ ตัว มี อ อา อิ อี เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อว่า อักษร ตามรูปวิเคราะห์ว่า ปิฎกตตยมปิ ปตฺวา นกฺขรนฺตฺติติ อกฺขรา “วรรณะทั้งหลายเหล่าใด แม้จะถูกนำมาใช้บันทึกพระไตรปิฎก (จนจบ) ก็ไม่หมดสิ้นไป เพราะเหตุนั้น วรรณะทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อักษร”

ฐาน

[ตำแหน่งที่เกิดเสียง]

อักษร ๔๑ ตัวเหล่านั้น มีฐาน ๕ ประเภท คือ

๑. กัณฐฐาน	คอ
๒. ตาลฐาน	เพดาน
๓. มุทฐฐาน	ปุ่มเหงือก

๔. ทันตฐาน ฟัน

๕. โอฏฐฐาน ริมฝีปาก

อวัณณะ [อ อา] กวรรค ๕ ตัว [ก ข ค ฉ ง] และ ห อักษร รวม ๘ ตัว
ชื่อว่า กัณฐุอักษร “อักษรเกิดที่คอ”

อนึ่ง บรรดาพยัญชนะ กวรรค ๕ ตัวนั้น ก ชื่อว่าปฐมักษระ (พยัญชนะ
ตัวที่ ๑), ข ชื่อว่าหฤตยักษระ (พยัญชนะตัวที่ ๒), ค ชื่อว่าตติยักษระ (พยัญชนะ
ตัวที่ ๓), ฉ ชื่อว่าจตุตถักษระ (พยัญชนะตัวที่ ๔), ง ชื่อว่าปัญจมักษระ
(พยัญชนะตัวที่ ๕)

อวัณณะ [อิ อี] จวรรค [จ ฉ ช ฌ ญ] และ ย อักษร รวม ๘ ตัว ชื่อว่า
तालुอักษร “อักษรเกิดที่เพดาน”

ฎวรรค [ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ] ร, พ อักษร รวม ๗ ตัว ชื่อว่ามูทราชอักษร
“อักษรเกิดที่ปุ่มเหงือก”

ตวรรค [ต ถ ท ฐ น] ล, ส อักษร รวม ๗ ตัว ชื่อว่าทันตษอักษร
“อักษรเกิดที่ฟัน”

อวัณณะ [อุ อู] ปวรรค [ป ผ พ ภ ม] รวม ๗ ตัว ชื่อว่าโอฏฐุอักษร
“อักษรเกิดที่ริมฝีปาก”

อนึ่ง ในบรรดาพยัญชนะ ป วรรค ๕ ตัวนั้น ป เป็นปฐมักษระ
(พยัญชนะตัวที่ ๑), ผ เป็นหฤตยักษระ (พยัญชนะตัวที่ ๒), พ เป็นตติยักษระ
(พยัญชนะตัวที่ ๓), ภ เป็นจตุตถักษระ (พยัญชนะตัวที่ ๔), ม เป็นปัญจม-
ักษระ (พยัญชนะตัวที่ ๕)

เอ่อักษร เกิด ๒ ฐาน คือ กัณฐฐาน และतालुฐาน ชื่อว่ากัณฐतालु-
อักษร “อักษรเกิดที่คอและเพดาน” เนื่องจากเวลาออกเสียง เอ มีลมกระทบ

ที่ค่อและเพดาน

โออักษร เกิด ๒ ฐาน คือ กัณฐฐาน และโอฏฐฐาน ชื่อว่ากัณฐฐาน-อักษร “อักษรเกิดที่ค่อและริมฝีปาก” เนื่องจากเวลาออกเสียง โอ มีลมกระทบที่ค่อและริมฝีปาก

วอักษร เกิด ๒ ฐาน คือ ทันตฐาน และโอฏฐฐาน ชื่อว่าทันตโอฏฐ-อักษร “อักษรเกิดที่ไรฟันและริมฝีปาก” เนื่องจากเวลาออกเสียง ว ฟันบนกระทบริมฝีปากล่าง

กระณะหรือกรรม์

[อวัยวะที่ช่วยออกเสียงให้ชัดเจน]

กรรม์ของอักษร ๔๑ ตัวนั้น มี ๔ ประเภท คือ

๑.	ชีวหามัชฌะ	บริเวณท่ามกลางลิ้น
๒.	ชีวโหปัดคะ	บริเวณใกล้ปลายลิ้น
๓.	ชีวหัดคะ	ปลายลิ้น
๔.	สภักฐฐานะ	ฐานของอักษรเอง

บรรดากรรม์เหล่านั้น

๑.๑	ชีวหามัชฌะ	เป็นกรรม์ของतालुश्चอักษร
๒.๑	ชีวโหปัดคะ	เป็นกรรม์ของमुत्थश्चอักษร
๓.๑	ชีวหัดคะ	เป็นกรรม์ของतन्तश्चอักษร
๔.๑	สภักฐฐานะ	เป็นกรรม์ของอักษร ๑๙ ตัวที่เหลือคือ กัณฐอักษร ๘, โอฏฐอักษร ๗, เอ, โอ,ว และนิคคหิต

พยตนะ

[ความพยายามในการเปล่งเสียงอักษร]

พยตนะ มี ๔ ประเภท คือ

๑. สังกุตพยตนะ การปิดริมฝีปาก
๒. วิวฏพยตนะ การเปิดริมฝีปาก
๓. มุฏพยตนะ การทำให้ริมฝีปากกระทบกันหนักๆ
๔. อีสังมุฏพยตนะ การทำให้ริมฝีปากกระทบกันแผ่วเบา

บรรดาพยตนะทั้ง ๔ ประเภทนั้น

- ๑.๑ สังกุตพยตนะ เป็นพยตนะของสระ อ
- ๒.๑ วิวฏพยตนะ เป็นพยตนะของสระ ๗ ตัวที่เหลือ และ
พยัญชนะ ๒ ตัว คือ ส กับ ห
- ๓.๑ มุฏพยตนะ เป็นพยตนะของพยัญชนะวรรคทั้ง ๒๕ ตัว
- ๔.๑ อีสังมุฏพยตนะ เป็นพยตนะของพยัญชนะ ย ร ล ว

สระ ๘ ตัว

บรรดาอักษร ๔๑ ตัวเหล่านั้น อักษร ๘ ตัวมี อ เป็นต้นมี โ อ เป็นที่สุด
ชื่อว่าสระ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปรํ อนิสฺสาย สรฺนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตฺติ สรา

“อักษรทั้งหลายเหล่านี้ เป็นไปกล่าวคือออกเสียงได้ โดยไม่ต้อง
อาศัยอักษรตัวอื่น เพราะเหตุฉะนั้น อักษรเหล่านั้น ชื่อว่า สระ”

รัสสระ ๓

บรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น สระ ๓ ตัวคือ อ อี อุ ซึ่งเป็นสระที่มีเสียงสั้น มีชื่อว่ารัสสระ มีรูปวิเคราะห์ว่า

รสสุกาเล นียุตตาติ รสุสา

“สระเหล่านี้ประกอบแล้ว ในระยะเวลาอันสั้น เหตุนั้น สระเหล่านี้ชื่อว่า รัสสระ (สระที่มีเสียงสั้น)”

รัสสระนี้มีเสียงสั้นนับได้ ๑ मात्रา ระยะดังกล่าวนี้เทียบได้กับการตีดนิ้วมือ ๑ ครั้ง หรือสายฟ้าแลบ ๑ ครั้ง

ทิมสระ ๕

สระเสียงยาว ๕ ตัว คือ อา อี้ อุ เอ โอ ชื่อว่าทิมะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ทิมกาเล นียุตตาติ ทิม่า

“สระเหล่านี้ประกอบแล้วด้วยระยะเวลาอันยาว เหตุนั้น สระเหล่านี้ชื่อว่า ทิมะ (สระที่มีเสียงยาว)”

ทิมสระ มีเสียงยาวนับได้ ๒ मात्रา เทียบได้กับการตีดนิ้วมือ ๒ ครั้ง หรือสายฟ้าแลบ ๒ ครั้ง

พยัญชนะ ๓๓ ตัว

บรรดาอักษร ๔๑ ตัวเหล่านั้น อักษร ๓๓ ตัว มี ก เป็นตัวแรกมีนิคหิตเป็นตัวสุดท้าย ชื่อว่า พยัญชนะ ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า

พยุญชัยติ อตโถ เอเตหิติ พยุญชนา

“อักษรทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมทำให้อรธ หรือความหมายปรากฏชัด เพราะเหตุนี้ อักษรเหล่านี้ ชื่อว่า พยัญชนะ”.

อนึ่ง พยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อตั้งอยู่โดดๆ ย่อมมีครึ่งมาตรา แต่ถ้าประกอบกับสระก็ให้นับมาตราของสระเพิ่มเข้าไปด้วย เช่น ในกรณี ที่ประกอบกับรัสสระ ให้นับพยัญชนะนั้นเป็น ๑ มาตราครึ่ง ถ้าประกอบกับ ทิมสระ ให้นับเป็น ๒ มาตราครึ่ง

สรุปว่า พยัญชนะล้วนๆ มีเพียงครึ่งมาตราเท่านั้น, รัสสระผสมกับ พยัญชนะ เช่น ก กิ กุ เป็นต้น มีเสียงรวมกันเป็นมาตราครึ่ง[ซึ่งอักษร มาตราครึ่งนี้ ก็ยังจัดว่าเป็นรัสสระอยู่], ทิมสระผสมกับพยัญชนะ เช่น กา กิ กุ เป็นต้นมี ๒ มาตราครึ่ง[ซึ่งอักษร ๒ มาตราครึ่งนี้ ก็ยังจัดเป็นทิมะอยู่]

พยัญชนะ ๒ ประเภท

พยัญชนะแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **บุพพาสยพยัญชนะ** พยัญชนะที่มีสระประกอบอยู่ข้างหน้า ได้แก่ นิคคหิต
๒. **ปราสยพยัญชนะ** พยัญชนะที่มีสระประกอบอยู่ข้างหลัง ได้แก่ พยัญชนะ ๓๒ ตัวที่เหลือ

คำว่า **บุพพาสย** แปลตามศัพท์ว่า “มีที่อาศัยอยู่หน้า” **ปราสย** แปลตามศัพท์ว่า “มีที่อาศัยอยู่ด้านหลัง” สระเป็นที่อาศัย เรียกว่า อาสยะ, ส่วนพยัญชนะเป็นผู้อาศัย เรียกว่า นิสสิตะ

พยัญชนะวรรค

บรรดาพยัญชนะ ๓๓ ตัวเหล่านั้น พยัญชนะ ๒๕ ตัวมี ก เป็นต้นมี

ม เป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค'แบ่งเป็น ๕ วรรคๆ ละ ๕ ตัว มีรูปวิเคราะห์ว่า

คฺมฺพํ คฺมฺพํ กตฺวา วคฺคิยฺนฺเต อจฺจาริยฺนฺเตติ วคฺคา

“พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมถูกเปล่งเสียงเป็นหมู่ๆ ละ ๕ ตัว เพราะเหตุนั้น พยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า วรรค”

พยัญชนะอวรรค

พยัญชนะ ๘ ตัวมี ย เป็นต้น ตั้งแต่ ย ถึงนิคคหิต มีชื่อว่า อวรรค มีรูปวิเคราะห์ว่า

ห วคฺคา อวคฺคา

“พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ ไม่ได้รับการจัดเป็นหมวดหมู่ พยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น มีชื่อว่า อวรรค”.

นิกคหิต

บรรดาพยัญชนะ ๓๓ ตัวเหล่านั้น พยัญชนะที่เป็นจุดวงกลมซึ่งตามหลังสระ มีชื่อว่า นิกคหิต มีรูปวิเคราะห์ว่า

กรณํ นิกคหิตฺวา อวิวฏฺเณ มฺขเณ คยฺหติ อจฺจาริยฺตีติ นิกคหิตํ

“พยัญชนะใด ถูกออกเสียงด้วยปากอันไม่เปิด และโดยการข่มกณณ์ เพราะเหตุนั้น พยัญชนะนั้น ชื่อว่า นิกคหิต”

โฆสະ

ในพยัญชนะ ๓๓ ตัว พยัญชนะ ๒๑ ตัว ได้แก่ อักษรตัวที่ ๓ ตัวที่ ๔ และตัวที่ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรค ๖ ตัว คือ ย ร ล ว ห พ มีชื่อว่า โฆสະ มีรูปวิเคราะห์ว่า

โฆโส เอเตส อตถิติ โฆโส

“พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ มีเสียงดังก้อง เพราะเหตุนั้น พยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า โฆสะ (พยัญชนะมีเสียงก้อง)”

อโฆสะ

พยัญชนะ ๑๑ ตัวเหล่านี้ ได้แก่ อักษรตัวที่ ๑ ตัวที่ ๒ ของวรรคทั้ง ๕ และ ส อักษร ชื่อว่า อโฆสะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

นตถิ โฆโส เอเตสนตติ อโฆสา

“พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ ไม่มีเสียงก้อง เพราะเหตุนี้ พยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น มีชื่อว่า อโฆสะ (พยัญชนะมีเสียงไม่ก้อง)”

อักษรวิธาน จบ

ปกรณ์ปริจเฉท

[การกำหนดบทเรียนในกัจจายนะ]

คัมภีร์กัจจายนะที่พระมหากัจจายนเถระได้รจนาไว้ เพื่อให้กุลบุตร
เข้าใจความหมายของพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องนั้นว่าโดยปกรณ์ (ปริจเฉท
หรือภาค) แล้ว มี ๘ ปกรณ์ คือ

๑. สนธิปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องสนธิ)	มี ๕ กัณฑ์
๒. นามปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องนาม)	มี ๕ กัณฑ์
๓. การกปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องการก)	มี ๑ กัณฑ์
๔. สมาสปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องสมาส)	มี ๑ กัณฑ์
๕. ตัทธิตปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องตัทธิต)	มี ๑ กัณฑ์
๖. อาขยัตปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องอาขยัต)	มี ๔ กัณฑ์
๗. กิตกปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องกิตก)	มี ๕ กัณฑ์
๘. อุณาตปกรณ์	(ปริจเฉทว่าด้วยเรื่องอุณาต)	มี ๑ กัณฑ์

สนธิ ๓ ประเภท

ในจำนวน ๘ ปกรณ์เหล่านั้น สนธิ หมายถึงวิธีการเชื่อมบท ๒
บทเข้าด้วยกันอย่างชนิดที่ไม่มีรอยแยกหรือรอยเชื่อมปรากฏให้เห็น
ดังมีรูปวิเคราะหฺว่า

ทฺวิหฺนํ ปทานํ อนุตฺรํ อทสุเสตฺวา สมฺมา ธิยตฺติ สนฺธิ

“วิธีการใดหรือบทใดถูกเชื่อมไว้อย่างสนธิชนิดที่ไม่ให้เห็นรอยต่อระหว่างบททั้งสอง เพราะเหตุนั้น วิธีการนั้นหรือบทนั้น ชื่อว่า สนธิ”

ก็สนธินี้ว่าโดยสามัญลักษณะแล้ว มีลักษณะอย่างเดียวกันคือการเชื่อมบทหรือการต่อบทเท่านั้น แต่หาโดยวิเสสลักษณะ(ลักษณะที่แตกต่างกันหรือลักษณะพิเศษ) แล้ว มี ๓ ประการ คือ

๑. **สรสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นนิมิต อีกนัยหนึ่ง หมายถึงสนธิที่มีส่วนเชื่อมสระกับสระเข้าด้วยกัน[ต่อสระเข้ากับสระ]

ตัวอย่างเช่น

สทุธิธ [สทุธา + อธิ]

ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างที่มี **อิธ** เป็นนิมิตหรือเป็นเหตุ

๒. **พยัญชนสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิมิต[การเชื่อมต่อระหว่างสระท้ายของศัพท์หน้ากับพยัญชนะต้นของศัพท์หลัง] อีกนัยหนึ่ง หมายถึงสนธิที่มีการเชื่อมระหว่างพยัญชนะด้วยกัน[ต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะ]

ตัวอย่างเช่น

ตญหิ [ตํ + หิ]

ตัวอย่างนี้มีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิมิตแล้วจึงแปลนิคคหิต **ญ**

๓. **วุดตสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีวิธีการลบ การลงอาคมเพียงเพื่อต้องการจะรักษากฎของฉันทลักษณ์และเพียงเพื่อต้องการจะทำให้ถ้อยคำ

เกิดความสละสลวย

ตัวอย่างเช่น

ปทมโต [อกฺขรปทมโต]

ตัวอย่างนี้(เป็นบทร้อยกรองแสดงคำปรารภในคัมภีร์กัจจายนะ) นักไวยากรณ์เห็นว่าความจริงควรจะเป็นบทว่า **อกฺขรปทมโต** แต่เนื่องจากคำว่า **อกฺขร** ทำให้ฉันทลักษณ์เสีย จึงถูกตัดทิ้งไปเหลือเพียงแต่คำว่า **ปทมโต** มิฉะนั้นแล้ว คาถานี้จะไม่เข้ากับกฎเกณฑ์ของคาถาที่พึงประสงค์.

สนธิ ๗ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สนธิ แบ่งเป็น ๗ ประเภท คือ

๑. **โลปสนธิ** สนธิมีการลบ
๒. **อาเทศสนธิ** สนธิมีการเปลี่ยนแปลงหรืออาเทศจากสระเป็นพยัญชนะหรือจากพยัญชนะเป็นสระ
๓. **อาคมสนธิ** สนธิมีการลงอาคม [การลงอักษรใหม่]
๔. **วิการสนธิ** สนธิมีการเปลี่ยนแปลงจากสระหนึ่งไปเป็นสระหนึ่งหรือจากพยัญชนะหนึ่งไปเป็นพยัญชนะหนึ่ง
๕. **ปกติสนธิ** สนธิไม่มีการเปลี่ยนแปลง โดยให้คงรูปศัพท์ไว้ตามปกติ
๖. **ทิมสนธิ** สนธิมีการทำทิมะ
๗. **รัสสนธิ** สนธิมีการทำรัสสะ

โลปสนธิ ๓ ชนิด

๑. **สรโลปสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลบสระ

ตัวอย่างเช่น

ยสฺสินฺหุรียานิ [ยสฺส+อินฺหุรียานิ]

ตัวอย่างนี้ เป็นสรโลปสนธิที่แสดงการลบสระ อ ของบทว่า ยสฺส

๒. **พยัญชนโลปสนธิ** สนธิที่มีการลบพยัญชนะ

ตัวอย่างเช่น

อคฺยาคารี [อคฺคฺติ + อาคารี]

ตัวอย่างนี้เป็นพยัญชนะสนธิที่มีการลบพยัญชนะ (คฺ ๑ ตัว) เพราะพยัญชนะ คฺ เป็นพยัญชนะสังโยคที่มีรูปเหมือน กัน [คฺค]

๓. **นิกคหิตโลปสนธิ** สนธิที่มีการลบนิคคหิต

ตัวอย่างเช่น

ตาสาหํ [ตาสํ + อหํ]

ตัวอย่างนี้ เป็นนิกคหิตโลปสนธิที่แสดงการลบนิกคหิต

สรโลปสนธิ ๒ ชนิด

สรโลปสนธิ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **ปุปพสรโลปสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลบสระหน้า

ตัวอย่างเช่น

ยสฺสินฺหุรียานิ [ยสฺส + อินฺหุรียานิ]

ตัวอย่างนี้ เป็นสรโลปสนธิที่มีการลบสระหน้า (สระ อ ของบทว่า ยสฺส)

๒. **ปรสรโลปสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลบสระหลัง

ตัวอย่างเช่น

จตุตาโรเม [จตุตาโร + อีเม]

ตัวอย่างนี้ เป็นสรโลปสนธิที่มีการลบสระหลัง (สระ อี ของบทว่า อีเม)

๒. อาเทสสนธิ ๓ ชนิด

อาเทสสนธิ แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. **สราเทสสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการแปลงสระให้เป็นพยัญชนะ (อาเทสสระเป็นพยัญชนะ)

ตัวอย่างเช่น

มูยายั [เม + อัย]

ตัวอย่างนี้ เป็นสราเทสสนธิที่แสดงการแปลงสระ เอ ของ เม ศัพท์ เป็นพยัญชนะ ย

๒. **พยัญชนะาเทสสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการแปลงพยัญชนะให้เป็นสระ (อาเทสพยัญชนะเป็นสระ)

ตัวอย่างเช่น

โอนทุโร [อวนทุโร]

ตัวอย่างนี้ เป็นอาเทสสนธิที่มีการแปลงพยัญชนะ (อว) เป็นสระ (โอ)

๓. **นิคคหิตาเทสสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการแปลงนิคคหิตให้เป็นพยัญชนะ (อาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนะ)

ตัวอย่างเช่น

ตมห์ [ต + อหฺ]

ตัวอย่างนี้ เป็นอาเทศสนธิที่มีการแปลงนิกคหิตเป็นพยัญชนะ ม

๓. อาคมสนธิ ๓ ชนิด

อาคมสนธิ แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. **สราคมสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลงสระอาคม

ตัวอย่างเช่น

อติปฺปโค โข เวลาเข้าตรู

ตัวอย่างนี้เป็นอาคมสนธิที่มีการลงสระ (โ) เป็นอาคม

๒. **พยัญชนาคมสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลงพยัญชนะอาคม

ตัวอย่างเช่น

ยถยทิ [ยถา + อิทฺ]

ตัวอย่างนี้ เป็นอาคมสนธิที่มีการลงพยัญชนะ (ย) เป็นอาคม

๓. **นิกคหิตาคมสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการลงนิกคหิตอาคม

ตัวอย่างเช่น

จกฺขุ อุกฺพาติ [จกฺขุ + อุกฺพาติ]

ตัวอย่างนี้ เป็นอาคมสนธิที่มีการลงนิกคหิตที่บทว่า จกฺขุ

๔. วิการสนธิ ๒ ชนิด

วิการสนธิ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **สรวิการสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการเปลี่ยนแปลงสระหนึ่งไปเป็นอีกสระหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

โนเปติ [น + อุเปติ]

ตัวอย่างนี้เป็นวิการสนธิที่มีการเปลี่ยนแปลงสระหนึ่งไปเป็นอีกสระหนึ่งกล่าวคือเปลี่ยน อุ เป็น โอ

๒. **พยัญชนวิการสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะหนึ่งไปเป็นอีกพยัญชนะหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

เอกมิทาหิ [เอกิ + อิธ + อหิ]

ตัวอย่างนี้ เป็นวิการสนธิที่มีการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะหนึ่งไปเป็นอีกพยัญชนะหนึ่งกล่าวคือเปลี่ยนพยัญชนะ ธ เป็น ท

๕. ปกติสนธิ ๒ ชนิด

ปกติสนธิ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **สรปกติสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการคงรูปบทไว้ตามเดิมในกรณีที่มีสระอยู่เบื้องหลัง

ตัวอย่างเช่น

โก อิมิ [โก + อิมิ]

ตัวอย่างนี้เป็นสนธิที่ไม่มีวิธีการอะไรๆ เลย นอกจากคงรูปไว้ตามเดิม ทั้งนี้โดยมีสระของบทหลังเป็นนิมิต

๒. **พยัญชนปกตีสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการคงรูปทไว้ตามเดิมในกรณีที่มีพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง

ตัวอย่างเช่น

มโนปุพฺพคฺมา ฐมฺมา [มโนปุพฺพคฺมา + ฐมฺมา]

ตัวอย่างนี้เป็นสนธิที่ไม่มีวิธีการอะไรๆเลย นอกจากคงรูปไว้ตามเดิม ทั้งนี้โดยมีพยัญชนะของบทหลังเป็นนิमित

๖. ทิฆสนธิ ๒ ชนิด

ทิฆสนธิ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **ปุพฺพสฺรทิกฺขสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการที่ฆะสระหน้า

ตัวอย่างเช่น

กีสฺฐ [กี + สฺ + อฺฐ]

ตัวอย่างนี้ เป็นทิฆสนธิที่มีการที่ฆสระ อฺ ที่ กีสฺ เป็น อฺ

๒. **ปรสฺรทิกฺขสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการทำที่ฆะสระหลัง

ตัวอย่างเช่น

สทฺฐี [สทฺฐา+อฺฐ]

ตัวอย่างนี้ เป็นทิฆสนธิที่มีการที่ฆสระ อฺ ที่ อฺฐ เป็น อฺ

อีกนัยหนึ่ง **ทิฆสนธิ** แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **สนธิเทสทิฆสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการที่ฆสระโดยการลบสระหน้าก่อนแล้วจึงทำที่ฆะในภายหลัง

ตัวอย่างเช่น

สทุธิธ [สทุธา+อิธ]

ตัวอย่างนี้ เป็นที่ขมสนธิที่มีการลบสระ (อา) ข้างหน้าก่อน แล้วจึงทำการที่ขมสระ (อิ) ภายหลัง

๒. **อนิทเทศที่ขมสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการที่ขมโดยไม่มีการลบสระหน้าก่อน

ตัวอย่างเช่น

มุณี จเร [มุณี+จเร]

ตัวอย่างนี้ เป็นที่ขมสนธิที่มีการทำที่ขมสระโดยมิต้องอาศัยวิธีการลบสระหน้ามาก่อน

๗. รัสสนธิ ๒ ชนิด

รัสสนธิ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **สนิทเทศรัสสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการทำอย่างอื่นก่อนแล้ว จึงทำวิธีการรัสสะในภายหลัง

ตัวอย่างเช่น

ยถริว [ยถา+เอว]

ตัวอย่างนี้เป็นรัสสนธิที่มีการทำวิธีการอื่น (การแปลง เอ ของ เอว ศัพท์ เป็น ริ) แล้วรัสสะ อา ที่ ยถา เป็น อ

๒. **อนิทเทศรัสสนธิ** หมายถึงสนธิที่มีการทำรัสสะโดยไม่ต้องอาศัยวิธีการอื่นมาก่อน

ตัวอย่างเช่น

โกวาทิ นาม [โกวาทิ+นาม]

ตัวอย่างนี้ เป็นรัสสสนธิที่มีการรัสสะโดยมีต้องอาศัยวิธีการอื่นๆ มาก่อนแต่อย่างใด

อสนธิ ๒ ประเภท

อาศัยอำนาจของคำว่า **สเร** ในสูตร **สรา สเร โลปี** “ในเพราะ สระหลัง ให้ลบสระหน้าทั้งหลายได้” จึงทำให้ทราบได้ว่า ในบางฐานะไม่สามารถที่จะเข้าสนธิได้ ดังในกรณีต่อไปนี้

๑. **กาลพยวธานะ** ในกรณีที่มีระยะเวลาของการหยุดวรรคตอน มากันไว้ นั่นคือการหยุดยติระหว่างบาทที่ ๒ กับบาทที่ ๓ ในคาถา[ที่สูงสุดของบาทที่ ๒ และเบื้องต้นของบาทที่ ๓ ในคาถาเรียกว่าฐานะที่มียติกาล = กาลที่จะต้องหยุดออกเสียง] ในกรณีเช่นนี้ ท่านห้ามมิให้เชื่อมสนธิระหว่าง พยางค์ท้ายของบาทที่ ๒ กับพยางค์ต้นของบาทที่ ๓ เช่น

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา **ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี**

อถ นินฺพิหนฺตติ ทฺกฺเข **เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.**

ตัวอย่างนี้ พยางค์ท้ายของบาทที่ ๒ คือ **ปสฺสตี** จะนำมาต่อเข้ากับ พยางค์ต้นของบาทที่ ๓ คือ **อถ** เป็น **ปสฺสตุยถ** ไม่ได้ เพราะถือว่าเป็น ช่วงที่จะต้องหยุดวรรคตอนของการลง[คือเมื่อสวดถึง ตี แล้วจะต้องหยุด นิตหนึ่งแล้วจึงสวดต่อไป]

๒. **วิถนพยวธานะ** กรณีที่มีนิตคหิตมากันอยู่ในระหว่างกลาง ท่านเรียกว่าวิถนพยวธานะ ในกรณีเช่นนี้ ท่านห้ามมิให้เชื่อมสนธิระหว่าง

บทหน้ากับบทหลัง เช่น สกิ + เอว

ในตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่าระหว่าง อี กับ เอ นั้น มีนิคคหิตคั่นอยู่ ดังนั้น จึงไม่สามารถทำสนธิระหว่าง อี กับ เอ เป็น สเกว ได้

ปุปพลโปสระ ๖๔ ตัว

ในเพราะสระใดสระหนึ่งอยู่หลัง สามารถลบสระหน้าได้ทั้งหมด ๘ ตัว เช่น ในเพราะสระ อ เบื้องหลัง สามารถลบสระหน้าได้ถึง ๘ ตัว ดังนี้เป็นต้น ซึ่งเมื่อรวมจำนวนทั้งหมดแล้วได้จำนวนสระที่ลบด้วยสูตร “สรา เสโร โลป” ถึง ๖๔ ตัว ($๘ \times ๘ = ๖๔$)

ปรโลปสระ ๕๒ ตัว

สระที่ลบด้วยสูตร “วา ปโร อสรูปา” มี ๕๒ ตัว คือ

- หลังสระ อ	ลบได้ ๖ ตัว	(ยกเว้น อ, อา)
- หลังสระ อิ	ลบได้ ๖ ตัว	(ยกเว้น อิ, อา)
- หลังสระ อี	ลบได้ ๖ ตัว	(ยกเว้น อิ, อี)
- หลังสระ อุ	ลบได้ ๖ ตัว	
- หลังสระ อู	ลบได้ ๖ ตัว	
- หลังสระ เอ	ลบได้ ๘ ตัว	
- หลังสระ โอ	ลบได้ ๘ ตัว	

วิการสระ ๒ ฐานะ

ตามมติของคัมภีร์ก็กระจายนะ สระทั้งหลายที่ถูกทำเป็นอสวัณณะ (คือทำเป็น เอ โอ) ด้วยสูตรที่ ๑๔ ว่า กวจาสวณฺณํ ลุตฺเต “เมื่อลบสระหน้า

ที่มีรูปไม่เหมือนกันคือมีวัดณะไม่เหมือนกันแล้ว ให้แปลงสระหลังเป็น เอ, โอ ในบางอุททาหรณ์” มี ๔ ฐานะ คือ

๑. ในกรณีทีสระ อ ถูกลบไป สระหลังที่จะทำเป็นอสวัตณะกล่าวคือทำเป็น เอ โอ มี ๒ ตัว คือ สระ อุ ที่จะทำเป็น โอ (อสวัตณะ) ๑ และ สระ อี อี ที่จะทำเป็น เอ (อสวัตณะ) ๑ [คือ อุ แปลงเป็น โอ, อี อี แปลงเป็น เอ เพราะ อี อี กับ เอ, อุ กับ โอ มีฐานใกล้เคียงกัน]

๒. ในกรณีทีสระ อา ถูกลบไป สระหลังที่จะทำเป็นอสวัตณะ มี ๒ ตัว คือ สระ อุ ที่จะทำเป็น โอ ๑ และสระ อี อี ที่จะทำเป็น เอ ๑ [คือ อุ แปลงเป็น โอ, อี อี แปลงเป็น เอ เพราะ อี อี กับ เอ, อุ กับ โอ มีฐานใกล้เคียงกัน]

ปรทิมสระ ๒๔ ตัว

ปรทิมสระ หมายถึงสระต้นของบทหลังที่จะทำเป็นทิมะด้วยสูตร **ทิม** มีทั้งหมดด้วยกัน ๒๔ ตัว คือ

๑. ในกรณีทีสระหน้าทีถูกลบไปนั้นเป็นสระ อ ให้ทำการทีชะสระหลัง ดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู

๒. ในกรณีทีสระหน้าทีถูกลบไปนั้นเป็นสระ อา ให้ทำการทีชะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู

๓. ในกรณีทีสระหน้าทีถูกลบไปนั้นเป็นสระ อี ให้ทำการทีชะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู

๔. ในกรณีทีสระหน้าทีถูกลบไปนั้นเป็นสระ อี ให้ทำการทีชะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู

๕. ในกรณีที่สระหน้าที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อู ให้ทำการที่ฆะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อุ

๖. ในกรณีที่สระหน้าที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อุ ให้ทำการที่ฆะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อุ

๗. ในกรณีที่สระหน้าที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ เอ ให้ทำการที่ฆะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อุ

๘. ในกรณีที่สระหน้าที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ โอ ให้ทำการที่ฆะสระหลังดังต่อไปนี้ คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อุ

ปัพพทิมสระ ๑๘ ตัว

ปัพพทิมสระ หมายถึงสระหลังของบทหน้าซึ่งจะทำการที่ฆะด้วยสูตร **ปัพโพ จ มีทั้งหมด ๑๘ ตัว** คือ

๑. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อิ เป็น อี และ อุ เป็น อุ [อิ=อี, อุ=อุ]

๒. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อิ เป็น อี และ อุ เป็น อุ [อิ=อี, อุ=อุ]

๓. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อิ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อ เป็น อา และ อุ เป็น อุ [อ=อา, อุ=อุ]

๔. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อี ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อ เป็น อา และ อุ เป็น อุ [อ=อา, อุ=อุ]

๕. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลบไปนั้นเป็นสระ อุ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อ เป็น อา และ อิ เป็น อี [อ=อา, อิ=อี]

๖. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลับไปนั้นเป็นสระ อู ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๒ ตัว คือ อ เป็น อา และ อิ เป็น อี [อ=อา, อิ=อี]

๗. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลับไปนั้นเป็นสระ เอ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๓ ตัว คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี และ อุ เป็น อู [อ=อา, อิ=อี, อุ=อู]

๘. ในกรณีที่สระหลังที่ถูกกลับไปนั้นเป็นสระ โอ ให้ทำการที่ฆะสระหน้าได้ ๓ ตัว คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี และ อุ เป็น อู [อ=อา, อิ=อี, อุ=อู]

อาคม ๖๔ ตัว

อักษรที่สามารถลงเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ย ว ม ท น ต ร ลา จากมานับได้ทั้งหมดมี ๖๔ ตัวดังนี้ คือ

๑. ในเพราะสระ อ เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๒. ในเพราะสระ อา เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๓. ในเพราะสระ อิ เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๔. ในเพราะสระ อี เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๕. ในเพราะสระ อุ เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๖. ในเพราะสระ อู เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๗. ในเพราะสระ เอ เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล
๘. ในเพราะสระ โอ เบื้องหลัง ลงได้ ๘ ตัวคือ ย ว ม ท น ต ร ล

สนธิปทวิจาร จบ

๒. นามปทวิจารณ์

บท

คำศัพท์ทุกคำศัพท์ เรียกว่าบท ดังนั้น คำว่า "บท" จึงหมายถึงคำที่สามารถสื่อถึงความหมายได้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปชชเต ฌายเต อตฺถเ อเตนาติ ปทํ

“คำที่แสดงความหมาย เรียกว่า บท”

บทนั้นเมื่อว่าโดยสามัญลักษณะกล่าวคือเป็นคำที่แสดงความหมาย จะไม่สามารถจำแนกเป็นประเภทได้ (อีกนัยหนึ่งก็คือบทมีอยู่เพียงประเภทเดียวเท่านั้น) แต่ถ้าว่าโดยวิเสสลักษณะ สามารถจำแนกประเภทของบทเป็น ๒ บ้าง ๓ บ้าง ๔ บ้าง ดังนี้

บท ๒ ประเภท

๑. **สยาทยัตตบท** ได้แก่บทที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม เช่น สีวิภัตติเป็นต้น เช่น อสุโส “ม้า”
๒. **ตยาทยัตตบท** ได้แก่บทที่ประกอบด้วยวิภัตติอาขยาต เช่น ตีวิภัตติเป็นต้น เช่น คจฺจติ “ยอมไป”

บท ๓ ประเภท

บทแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **เอกกัชรบท** บทที่มีพยางค์เดียว เช่น โค “ว้าว”
๒. **อเนกัชรบท** ที่มีหลายพยางค์ เช่น ปุริโส “บุรุช”
๓. **อเนกปทบท** ที่ประกอบด้วยบทหลายๆบทมารวมกัน เช่น ยัมกัญจิ “ทั้งหมด”

บท ๔ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง บทมี ๔ ประเภท คือ นามบท, อาชยาดบท, อุปสรรคบท และนิบาตบท

๑. **นามบท** คือบทที่แสดงทััพพะสิ่งของมีวิภคตินามประกอบท้าย มีปริภาสาว่า ทพฺพวากํ นามํ “คำที่แสดงทััพพะ ชื่อว่านาม” เช่น ปุริส “บุรุช”, นีล “เขียว”, ปจน “การหุง” มีรูปวิเคราะห์เป็น ๒ นัย คือ

(ก) **อตฺเถ นมตีติ นามํ**

“คำใด ย่อมโน้มไปสู่ความหมาย คำนั้น เรียกว่า นาม”.

(ข) **อตฺตนิ จตฺเถ นาเมตีติ นามํ**

“คำใด ย่อมทำให้อรรถ หรือความหมายโน้มเข้ามาสู่ตน คำนั้น เรียกว่า นาม”

ตัวอย่างเช่น คำว่า อสุโส “ม้า” ก็คำว่า อสุโส นี้ ซึ่ง ว่าเป็นผู้โน้มไปในความหมาย สำหรับบุคคลผู้กำลังแลเห็นตัวม้า และได้ ว่าเป็นผู้ทำให้ อรรถโน้มเข้ามาสู่ตน สำหรับบุคคลผู้กำลังได้ยินเสียงว่า อสุโส “ม้า”.

๒. **อาชยาดบท** คือบทที่แสดงกิริยาการกระทำและลงท้ายด้วย วิกัตติอาชยาดมี ติ วิกัตติเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภุริยํ อาชยาดีติ อาชยาดํ

“บทใด ย่อมกล่าววักิริยาการกระทำ บทนั้น ชื่อว่า อาชยาด

ตัวอย่างเช่น

คจจติ ย่อมไป

๓. **อุปสรรคบท** คือบทที่ประกอบนำหน้าธาตุ เพื่อขยายอรรถ ของธาตุเป็นส่วนมาก และประกอบนำหน้าคำนาม เพื่อขยายอรรถของนาม บ้างเป็นบางครั้ง และเป็นบทที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลึงค์ทั้ง ๓ หรือวิกัตติทั้ง ๗ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ธาดตุวตถํ อูเปจจ สขุเชนหฺตฺติ อูปสคฺคา

“บทเหล่านี้ เข้าไปประกอบนำหน้าธาตุ เพื่อปรุ้งแต่งอรรถของธาตุ เพราะเหตุนั้น บทเหล่านี้ ชื่อว่า อุปสรรค”

๔. **นิบาตบท** คือบทที่ตั้งอยู่หน้า-ท่ามกลาง และท้ายบทอื่น ๆ เป็น บทที่ไม่ระบุนอรรถ (ทััพพะ) เป็นเพียงเครื่องส่งให้บทอื่นแสดงความหมาย ได้อย่างชัดเจน เป็นบทที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะโดยลึงค์ทั้ง ๓ หรือโดย วิกัตติทั้ง ๗ หมวด เป็นบทที่มีจำนวนมากจนไม่สามารถนับได้ มีปริภาสาว่า **โชตกมฺโต นิปาโต** “นิบาตเป็นเพียงเครื่องส่งอรรถที่มีอยู่แล้วให้ ปรากฏ” มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปทานํ อาทิมชฺฆาวสาเนสุ นิปตฺหฺตฺติ นิปาตา

“บทเหล่านี้ ย่อมดำรงอยู่ข้างหน้า, ท่ามกลาง, หรือข้างหลังของบท ทั้งหลายเหล่านี้ เพราะเหตุนั้น บทเหล่านี้ ชื่อว่า นิบาต”

นาม ๔ ชนิด (๑)

ในบรรดานาม ๔ ประเภทนั้น (นามบท, อาชยาดบท, อุปสรรคบท และนิบาตบท) นามบท แบ่ง ๔ ประเภท คือ

๑. **กิริยานาม** คือนามบทที่สร้างขึ้นโดยอาศัยกิริยาการกระทำ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

ตัวอย่างเช่น

ปางโก ผู้หุง

บทว่า **ปางโก** นี้ สร้างขึ้นมาโดยอาศัยกิริยาการหุงเป็นเหตุ

๒. **คุณนาม** คือนามบทที่สร้างขึ้นโดยอาศัยคุณธรรม หรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

ตัวอย่างเช่น

เดวิชโซ ผู้มีวิชา ๓

บทว่า **เดวิชโซ** นี้ สร้างขึ้นมาโดยอาศัยคุณพิเศษกล่าวคือวิชา ๓

๓. **ชาตินาม** คือนามบทที่สร้างขึ้นโดยอาศัยชาติ (ประเภทของสิ่งๆ ที่เหมือนกัน) อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

ตัวอย่างเช่น

อสุโส ม้า

บทว่า **อสุโส** นี้ สร้างขึ้นมาโดยอาศัยชาติกำเนิดของม้ากล่าวคือลักษณะที่เหมือนๆ กันทั่วไปของม้าแต่ละตัวเป็นเหตุ

๔. **ยาทิจจนาม** คือนามบทที่สร้างขึ้นโดยมิได้อาศัยนิमितเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเพียงการตั้งขึ้นมาลอยๆ เท่านั้น

ตัวอย่างเช่น

ติสฺโส นายติสสะ

บทว่า **ติสฺโส** นี้ สร้างขึ้นโดยมิได้อาศัยนิमितเหตุอะไรๆ

นาม ๔ ชนิด (๒)

อีกนัยหนึ่ง นามแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. **สามัญนาม** คือนามบทที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยการสมมุติแต่งตั้ง หรือ นามบทที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยชาติกำเนิด

ตัวอย่างเช่น

มหาสมมโต พระราชา ทรงพระนามว่ามหาสัมมตะ

อสฺโส ม้า

บทว่า **มหาสมมโต** นี้ เป็นคำที่มนุษย์สมัยดึกดำบรรพ์ หรือคนต้นกัปป์ได้บัญญัติใช้. บทว่า **อสฺโส** บัญญัติขึ้นโดยอาศัยชาติกำเนิดของม้า

๒. **คุณนาม** คือนามบทที่สร้างขึ้นโดยอาศัยคุณธรรม หรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

ตัวอย่างเช่น

เตวิชฺโช ผู้มีวิชา ๓

บทว่า **เตวิชฺโช** นี้ สร้างมาขึ้นโดยอาศัยคุณพิเศษกล่าวคือวิชา ๓

๓. **กิตตินาม** คือนามบทที่มีการประกาศตั้งขึ้น

ตัวอย่างเช่น

เตมิโย พระโพธิสัตว์เตมีย์

กับทนามนี้ เป็นชื่อที่ประกาศตั้งขึ้นในท่ามกลางหมู่คณาญาติ (หรือเป็นชื่อที่หมู่ญาติประกาศแต่งตั้งให้)

๔. โอปปาทิกนาม คือนามบทที่ชาวโลกบัญญัติขึ้นมาใช้นับแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างเช่น

จนโท พระจันทร์

บทว่า **จนโท** นี้ไม่ว่าจะในกัปปีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ก็ ยังเรียกว่า **จนโท** เหมือนเดิม

นาม ๔ ชนิด (๓)

อีกนัยหนึ่ง นามแบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. **อวัตติกนาม** คือนามบท หรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยช่วงขณะแห่งการเจริญเติบโตของสิ่งนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

ตัวอย่างเช่น

วจุโ ลูกโค

บทว่า **วจุโ** ได้ชื่อว่าอวัตติกนาม เพราะเป็นนามบัญญัติที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยช่วงแรกแห่งการเจริญเติบโตของลูกโคเป็นเกณฑ์ในการตั้งชื่อ [แต่ครั้นผ่านพ้นวัยแห่งลูกโคแล้ว จะเรียกว่า **วจุจ** “ลูกโค” อีกไม่ได้ แต่จะเรียกว่า **ทมุโม** “โครุ่น” และ **พลิตุโท** “โคเถิก” ตามลำดับแห่งวัยต่อไป]

๒. **ลิงคิกนาม** คือนามบท หรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยสัญลักษณ์หรือสิ่งพิเศษประจำตัวของสิ่งนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

ตัวอย่างเช่น

ทณฺหิ ผู้มีไม้เท้า

บทว่า **ทณฺหิ** ได้ชื่อว่าลิงคิกนาม เพราะเป็นนามบัญญัติที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยสัญญลักษณ์หรือสิ่งที่พิเศษประจำตัวเป็นเกณฑ์ในการตั้ง

๓. **เนमितติกนาม** คือนามหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยนิमितเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

ตัวอย่างเช่น

เตวิชฺโซ ผู้มีวิชา ๓

บทว่า **เตวิชฺโซ** นี้ได้ชื่อว่าเป็นเนमितติกนาม เพราะเป็นนามบัญญัติที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยนิमितเหตุบางอย่างเป็นเกณฑ์ในการตั้ง

๔. **อธิจฺจสมุပ္ปนนาม** คือนามบท หรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยมิได้อาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเกณฑ์ในการตั้ง

ตัวอย่างเช่น

ติสฺโส นายติสสะ

บทว่า **ติสฺโส** นี้ได้ชื่อว่าเป็นอธิจฺจสมุပ္ปนนาม เพราะเป็นนามบัญญัติที่ตั้งขึ้นโดยมิได้อาศัยเหตุอะไรๆ เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

ความแตกต่าง

ระหว่างลิงคิกนามและเนमितติกนาม

แม้ว่าลิงคิกนาม จะมีความคล้ายคลึงกับเนमितติกนาม แต่นามทั้งสองก็มีความแตกต่างกันดังนี้ คือ

ลิงคิกนาม คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยวัตถุภายนอก ร่างกายเป็นเกณฑ์ในการตั้ง

เหมิตติกนาม คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยวัตถุภายใน ร่างกายเป็นเกณฑ์ในการตั้ง

(อีกนัยหนึ่ง)

ลิงคิกนาม คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยวัตถุที่มีปรากฏ หรือที่เป็นรูปธรรมสามารถจับต้องได้เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

เหมิตติกนาม คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยวัตถุที่ไม่ปรากฏหรือที่เป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้เป็นเกณฑ์ในการตั้ง

นาม ๕ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง นาม มี ๕ ชนิด คือ

๑. **นามนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยมีลิงค์และความหมายเฉพาะของใครของมัน

ตัวอย่างเช่น

ติสฺโส นายติสสะ

บทว่า **ติสฺโส** เป็นนามบทที่มีลิงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นสัญลักษณ์เฉพาะตัวกล่าวคือเป็นบุ่งลิงค์และมีความหมายเฉพาะตัวว่านายติสสะ

๒. **ศัพท์นาม** คือนามบทที่มีลิงค์ไม่เจาะจงเป็นลิงค์ใดลิงค์หนึ่ง หรือนามบทที่สามารถเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์และมีความหมายที่ระบุดังสิ่งต่างๆ ทัวไป สามารถนำมาใช้กับลิงค์ทั้ง ๓ ได้ เช่น ย (ใด)

คำว่า “ย” เป็นนามที่มีลึงค์ไม่เจาะจง นั่นคือสามารถเป็นได้ทั้งปุงลึงค์, อิตถิลึงค์ และนปุงสกลึงค์ ส่วนทางด้านความหมายก็ไม่ได้ระบุถึงผู้ใดผู้หนึ่ง คือสามารถนำไปใช้ระบุถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้โดยไม่จำกัด

๓. **สมาสนาม** คือนามที่มีการนำบทตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกันและยังคงความหมายในรูปวิเคราะห์ให้มีปรากฏอยู่ในรูปสำเร็จด้วยตัวอย่างเช่น

ราชปุตโต พระโอรสของพระราชา=ราชบุตร

บทว่า **ราชปุตโต** เป็นบทที่ถูกสร้างขึ้นโดยการนำเอานามบท ๒ บทมาย่อเข้าด้วยกันเป็นบทสมาสแล้วยังคงความหมายในรูปวิเคราะห์คือ **รณโณ ปุตโต** ให้มีปรากฏอยู่ในบทสำเร็จ

๔. **ตัทธิตนาม** คือนามที่มีการนำเอาบทนามมาย่อเข้ากับปัจจัยซึ่งเมื่อถูกย่อเข้าด้วยกันแล้ว ยังคงความหมายในรูปวิเคราะห์ให้มีปรากฏอยู่ในรูปสำเร็จด้วย

ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ เหล่ากอของวสิฏฺฐะ

บทว่า **वासिष्ठो** ซึ่งเป็นบทที่ถูกย่อเข้าด้วยกันเป็นบทตัทธิตแล้ว ยังคงความหมายในรูปวิเคราะห์คือ **วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ** ให้มีปรากฏอยู่ในบทสำเร็จ

๕. **กิตนาม** คือนามที่มีการนำเอาธาตุมาย่อเข้ากับปัจจัยซึ่งเมื่อถูกย่อเข้าด้วยกันแล้ว ยังคงความหมายของรูปวิเคราะห์ให้มีปรากฏอยู่ในรูปสำเร็จด้วย

ตัวอย่างเช่น

ปจตีติ ปาจโก ผู้หุง

คำว่า **ปาจโก** เป็นบทที่ถูกละเข้าด้วยกันเป็นบทกิตแล้ว ยังคงความหมายในรูปวิเคราะห์คือ **ปจตีติ** ให้มีปรากฏอยู่ในบทสำเร็จ

นามนามหรือสุทธนาม ๔

ในบรรดานาม ๕ ชนิดเหล่านั้น นามนาม มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สุทธนาม**, ก็สุทธนามนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. **รูปหีสุทธนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติตั้งขึ้นตามแต่จะจินตนาการได้เท่านั้น ไม่มีความหมายพิเศษ

ตัวอย่างเช่น

ติสุโส นายติสสะ

บทว่า **ติสุโส** นี้เป็นนามบัญญัติที่ผู้ตั้งได้จินตนาการขึ้นมาเพียงเพื่อใช้เรียกบุคคลคนหนึ่งเท่านั้น มิได้มีความหมายพิเศษอะไร

๒. **สมาสสุทธนาม** คือชื่อหรือนามบัญญัติประเภทสมาสที่สำเร็จด้วยการนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกันซึ่งเมื่อย่อเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว ความหมายในรูปวิเคราะห์จะไม่ปรากฏเหมือนกับถูกปกปิดซ่อนไว้ข้างในศัพท์ฉะนั้น

ตัวอย่างเช่น

นครี เมือง

คำว่า **นครี** มีรูปวิเคราะห์ว่า **นัสมบุณณัณนริ เอตตุถาติ นครี** “สถานที่ มีเรือนอยู่หนาแน่น ชื่อว่า นคร”

ก็ในตัวอย่างนี้ เมื่อได้นำเอานามบทมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว ความหมายในรูปวิเคราะห์ถูกปกปิดซ่อนเอาไว้ภายในคำศัพท์

๓. **ตัทธิตสุทรนาม** คือชื่อหรือนามบัญญัติประเภทตัทธิตที่สำเร็จด้วยการนำเอาบทนามกับปัจจัยมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกันซึ่งเมื่อย่อเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว ความหมายในวิเคราะห์จะไม่ปรากฏเหมือนกับถูกปกปิดซ่อนไว้ข้างในศัพท์ฉะนั้น

ตัวอย่างเช่น

อาทิจโจ บุตรของนางอทิตี ได้แก่พระอาทิตย์

คำว่า **อาทิจโจ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **อทิติยา อปจจ อาทิจจ** "เหล่ากอหรือบุตรของนางอทิตี ชื่อว่า อาทิจจ"

ก็ในตัวอย่างนี้ เมื่อได้นำเอานามบทมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกันกับปัจจัยแล้ว ความหมายในรูปวิเคราะห์ถูกปกปิดซ่อนเอาไว้ภายในคำศัพท์

๔. **กิตสุทรนาม** คือชื่อหรือนามบัญญัติประเภทกิตที่สำเร็จด้วยการนำเอาธาตุกับปัจจัย มาย่อเข้าเป็นบทเดียวกันซึ่งเมื่อย่อเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว ความหมายในรูปวิเคราะห์จะไม่ปรากฏเหมือนกับถูกปกปิดซ่อนไว้ข้างในศัพท์ฉะนั้น

ตัวอย่างเช่น

โค วัว

คำว่า **โค** มีรูปวิเคราะห์ว่า **คจจตติ โค** ผู้ไป ชื่อว่า โค

ก็ในตัวอย่างนี้ เมื่อได้นำเอาธาตุมาย่อเข้ากับปัจจัยเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว ความหมายในรูปวิเคราะห์ถูกปกปิดซ่อนเอาไว้ภายในคำศัพท์

นาม ๖ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง นามมี ๖ ชนิด คือ

๑. **สามุหิกนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยหมู่เป็นจำนวนมากเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

ตัวอย่างเช่น

ปภฺย ผ้า

บทว่า **ปภฺย** นี้เป็นคำที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยการเรียงรายของกลุ่มด้ายเป็นจำนวนมากเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

๒. **ปัจเจกนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยสิ่งที่เป็นบางส่วนของทั้งหมดเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

ตัวอย่างเช่น

เวฬุ ไม้ไผ่บ้านไม้ไผ่

บทว่า **เวฬุ** นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกบ้านทั้งหลายโดยอาศัยไม้ไผ่ซึ่งเป็นเพียงส่วนประกอบบางส่วนของบ้านเท่านั้นมาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

๓. **วิกัปนาม** คือนามบท หรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยโดยอาศัยการจินตนาการกล่าวคือการสมมติโดยปราศจากสภาวะธรรมใดๆ มารองรับ

ตัวอย่างเช่น

กาล เวลา

บทว่า **กาล** นี้เป็นคำที่บัญญัติขึ้นมาโดยอาศัยเพียงการจินตนาการหรือการสมมติเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติซึ่งความจริงแล้วกาลเวลาไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียู่โดยสภาวะปรมาตถ์

๔. **สังโยคิกนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยการประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

กณฺหสฺสโป งูเห่า

บทว่า **กณฺหสฺสโป** นี้ เป็นคำที่บัญญัติขึ้นมาโดยอาศัยคุณสมบัติที่ตนเองมีอยู่กล่าวคือสีดำมาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

๕. **สัมพันธิกนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยความสัมพันธ์กับบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ

ตัวอย่างเช่น

อาทิจฺโจ พระอาทิตย์

บทว่า **อาทิจฺโจ** นี้ เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยสัมพันธ์กับเพชริดานามว่าอทิจฺโจซึ่งเกี่ยวข้องกับในฐานะที่เป็นมารดา]

๖. **ปฏิปักขนาม** คือนามบทหรือชื่อที่บัญญัติขึ้นโดยอาศัยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตรงกันข้าม

ตัวอย่างเช่น

กิส คนพอม

บทว่า **กิส** นี้ เป็นคำที่ตั้งขึ้นมาโดยเทียบเคียงกับคำที่มีความหมายตรงกันข้ามคือ **ภูโล** “คนอ้วน”

ศัพท์นาม ๑๐

สามัญลักษณ์ของศัพท์นามคือเป็นศัพท์ที่ใช้แทนนามศัพท์ทั่วไปที่ได้เคยออกชื่อมาแล้วครั้งหนึ่ง เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซาก. อนึ่ง ศัพท์นามนี้

เป็นศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ศัพท์นาม สามารถจำแนกตามคุณลักษณะของการนำไปใช้ได้ ๑๐ ชนิด ดังนี้คือ **ปโยควันตศัพท์นาม**, **วจนศัพท์นาม**, **คุณศัพท์นาม**, **ปุจฉาศัพท์นาม**, **ปมาณิกศัพท์นาม**, **ศัพท์ศัพท์นาม**, **ทิสาสัพท์นาม**, **อวัตถาสัพท์นาม**, **สังขยาศัพท์นาม** และ**กาลศัพท์นาม**.

๑. **ปโยควันตศัพท์นาม** คือศัพท์นามที่ระบุถึงทัพพะโดยมีนามบทประกอบอยู่ด้วย (=ศัพท์นามที่มีการโยคคำนามที่ตนระบุถึงหรือขยาย) เช่น ย ศัพท์ ในตัวอย่างว่า **ยา อิตถิ, โย ปุริโส, ยํ จิตตํ** เป็นต้น

๒. **วจนศัพท์นาม** คือศัพท์นามที่ระบุถึงทัพพะโดยไม่มีนามบทประกอบอยู่ด้วย [หมายถึงระบุถึงทัพพะในฐานะเป็นผู้กล่าวถึงทัพพะนั้นโดยตรงซึ่งตรงกับคำว่าบุรุษศัพท์นาม] เช่น **ตุมห** ศัพท์

ในที่นี้ **ตุมห** ศัพท์ซึ่งทำหน้าที่เป็นศัพท์นาม ได้ทำหน้าที่ระบุถึงทัพพะทั่วไป (กล่าวคือไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นหญิงหรือชาย ก็สามารถใช่ **ตุมห** ศัพท์นั้นได้) โดยไม่จำเป็นต้องมีนามศัพท์ เช่น **อิตถิ, ปุริโส, จิตตํ** ประกอบอยู่แต่อย่างใด

๓. **คุณศัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทคุณนามซึ่งทำหน้าที่ขยายทัพพะทั้งปวงในฐานะที่เป็นคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของทัพพะนั้น ตัวอย่างเช่น **นีโล** “เขียว” ในตัวอย่างนี้ คำว่า **นีโล** เป็นคุณศัพท์ที่สามารถระบุถึงนามทั้งปวงได้

๔. **ปุจฉาศัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทที่เป็นคำถาม ซึ่งทำหน้าที่ถามถึงทัพพะทั้งปวง ตัวอย่างเช่น **กตมํ** “อะไร, ไฉน”

๕. **ปมาณิกศัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทคุณศัพท์ที่ระบุถึงปริมาณ หรือปริมาตรของทัฬหะทั้งปวง ตัวอย่างเช่น โลกั “เล็กน้อย, นิดหน่อย”

๖. **ศัพท์ศัพท์นาม** ได้แก่ศัพท์นามประเภทคุณศัพท์ที่ระบุถึงทัฬหะทั้งหมดที่นอก จากที่ได้กล่าวไปแล้ว ตัวอย่างเช่น อิตโร “สิ่งอื่นจากนี้, นอกนี้” ตัวอย่างเช่น อิตโร เถโร “พระเถระนอกนี้”

๗. **ทิสาสัพท์นาม** คือศัพท์นามที่ระบุถึงตำแหน่งหรือทิศ ตัวอย่างเช่น ปุพพิ “ข้างหน้า, ทิศตะวันออก”

๘. **อวัตถาสัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทคุณศัพท์ทำหน้าที่แทนทัฬหะ (คือนามศัพท์ที่ออกชื่อมาแล้วครั้งหนึ่ง) พร้อมกับระบุถึงช่วงหรือระยะของทัฬหะ เช่น ทีโฆ “ยาว” (หมายถึงสิ่งที่ยาว) ตัวอย่างเช่น ทีโฆ ปุริโส “บุรุษตัวยาว”

๙. **สังขยาสัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทสังขยา ทำหน้าที่แทนทัฬหะ (คือนามศัพท์ที่ออกชื่อมาแล้วครั้งหนึ่ง) พร้อมกับระบุถึงจำนวนของทัฬหะ เช่น ทวิ “สอง” ตัวอย่างเช่น เทว ปุริสา “บุรุษสองคน”

๑๐. **กาลศัพท์นาม** คือศัพท์นามประเภทคุณศัพท์ ทำหน้าที่แทนทัฬหะ (คือนามศัพท์ที่ออกชื่อมาแล้วครั้งหนึ่ง) พร้อมกับระบุถึงกาลเวลาของทัฬหะ ตัวอย่างเช่น อติโต กาลो “กาลอันล่วงไปแล้ว”.

ลิงค์

นามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าลิงค์ เหตุที่เรียกว่าลิงค์ เพราะเป็นส่วนที่ซ่อนเร้นและไม่ปรากฏตรงตามรูปวิเคราะห์ว่า **ลีน** **อปากฏ** **องคนุติ** **ลิงค์** “ส่วนที่ยังไม่ปรากฏ เรียกว่า ลิงค์” หมายถึงคำศัพท์นามก่อนที่จะลงวิภัติ และเพราะเป็นคำที่แสดงอรรถที่ซ่อนเร้นอยู่ตรงตามรูปวิเคราะห์ว่า **ลีน** **อตุถ** **คมยติ** **โพเธยตีติ** **ลิงค์** “คำที่แสดงอรรถที่ซ่อนเร้นอยู่ให้ปรากฏ เรียกว่าลิงค์”

ลิงค์ ๖ ประเภท

๑. **อิตถิลิงค์** คือค่านามประเภทหนึ่งที่ใช้บทสรรพนาม **ยา, สา** เป็นคำแทนหรือขยายเป็นตุลยาธิกรณวิเสสนะ

ตัวอย่างเช่น

กณฺญา เด็กหญิง

๒. **ปุงลิงค์** คือค่านามประเภทหนึ่งที่ใช้บทสัพพนาม **โย, โส** เป็นคำแทนหรือขยายเป็นตุลยาธิกรณวิเสสนะ

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส บัรุษ

๓. **นปฺงสกลิงค์** คือค่านามประเภทหนึ่งที่ใช้บทสัพพนาม **ยิ, ติ** เป็นคำแทนหรือขยายเป็นตุลยาธิกรณวิเสสนะ

ตัวอย่างเช่น

จิตตํ ใจ

๔. **ทวิลิงค์** คือค่านามประเภทหนึ่งที่มี ๒ ลิงค์ (อาจเป็นอิตถิลิงค์+ปุงลิงค์ หรืออิตถิลิงค์+นปุงสกลิงค์ หรือปุงลิงค์+นปุงสกลิงค์)

ตัวอย่างเช่น

โอชา, โอโซ	รสอาหาร
เทวดา, เทวด์	เทวดา
วิมาน, วิมาน์	วิมาน

๕. **ติลิงค์** คือค่านามประเภทหนึ่งที่มี ๓ ลิงค์ (คือเป็นได้ทั้งอิตถิลิงค์ + ปุงลิงค์ + นปุงสกลิงค์)

ตัวอย่างเช่น

ปัญหา, ปัญโ, ปัญหิ คำถาม

๖. **อลิงค์** คือค่านามประเภทอุปสรรค, นิบาต, สังขยาตั้งแต่ ปญจ-อฏฐาจรส และ ตุมห ศัพท์ อมฺห ศัพท์ ศัพท์เหล่านี้ แม้ว่าจะมีสภาพเป็นลิงค์ตามความหมายของรูปวิเคราะห์ แต่เนื่องจากการกระจายรูปศัพท์เหมือนนามศัพท์ ดังนั้น จึงเรียกว่า อลิงค์

อิตถิลิงค์มี ๗ การันต์

นามศัพท์ที่เป็นอิตถิลิงค์มี ๗ การันต์ คือ

๑. **อาการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอาการันต์** คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอาการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิมและพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอาการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

กณฺญา เด็กหญิง

๒. อิการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอิการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอิการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิมและพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอิการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

รตติ รัตรี

๓. อิการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอิการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอิการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอิการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

อิตถิ ผู้หญิง

๔. อุการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอุการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอุการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอุการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

เธนุ แม่โคนม

๕. อาการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอาการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอาการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่เมื่อสำเร็จรูปมาแล้วกลายเป็นอาการันต์

ตัวอย่างเช่น

มาตา มารดา

[เดิมเป็น มาตุ พอสำเร็จเป็นบทลึงค์ตัดกลายเป็นรูปว่า มาตา]

๖. อูการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอูการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอูการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอูการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

วฐ หึงสาว

๗. โอการันต์อิตถิลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นโอการันต์ คือนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่ลงท้ายด้วยโอการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นโอการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

โค วัว

ปุงลิงค์มี ๙ การันต์

นามศัพท์ฝ่ายปุงลิงค์ จำแนกตามการันต์ได้ ๙ การันต์ คือ

๑. โอการันต์ปุงลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอูการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอูการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอูการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส บุรุษ

๒. อาการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอาการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอาการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอาการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

ราชา พระเจ้าแผ่นดิน

๓. อาการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอาการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอาการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอาการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

สา สุนัข

รา ทรัพย์

๔. อิการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอิการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอิการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอิการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

อคคิ ไฟ

๕. อีการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอีการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอีการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอีการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

ทณฺฑี ผู้มีไม้เท้า

๖. อุการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอุการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอุการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอุการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

ภิกขุ ภิกษุ

๗. อาการันต์ปุงลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอนุการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ประเภทหนึ่งที่เป็น อักษรในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้วกลับเปลี่ยนเป็นรูป อาการันต์

ตัวอย่างเช่น

ปีตา พ่อ

๘. อนุการันต์ปุงลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอนุการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอนุการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอนุการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

สยามภู พระพุทธเจ้า

๙. โอการันต์ปุงลิงค์ ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นโอการันต์ คือนามศัพท์ปุงลิงค์ที่ลงท้ายด้วยโอการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม และพอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นโอการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

โค วัว

นปุงสกลิงค์มี ๗ การันต์

ในนปุงสกลิงค์มีการันต์ ๗ การันต์ คือ

๑. นิคคหิตันตยนปุงสกลิงค์ที่มีศัพท์เดิมเป็นอนุการันต์ คือนปุงสกลิงค์นามประเภทหนึ่งที่เป็นอนุการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่

พอสำเร็จรูปเป็นบทแล้ว กลับเปลี่ยนรูปเป็นนิคคหิตกัรันต์

ตัวอย่างเช่น

จิตต์ จิตใจ

๒. อิกัรันต์นปุงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอิกัรันต์ คือนามศัพท์นปุงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอิกัรันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอิกัรันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

อฎุจิ กระตุก

๓. อิกัรันต์นปุงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอิกัรันต์ คือนามศัพท์นปุงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอิกัรันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว กลับเปลี่ยนเป็นอิกัรันต์

ตัวอย่างเช่น

ทาน์ สุขการิ การให้ก่อให้เกิดความสุข

๔. อุกัรันต์นปุงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอุกัรันต์ คือนามศัพท์นปุงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอุกัรันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นอุกัรันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

จกขุ นัยน์ตา

๕. อุกัรันต์นปุงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นอุกัรันต์ คือนามศัพท์นปุงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยอุกัรันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว กลับเปลี่ยนเป็นอุกัรันต์

ตัวอย่างเช่น

โคตฺรภุ โคตฺรภุจิต

๖. โอการันต์นปฺงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นโอการันต์ คือนามศัพท์นปฺงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยโอการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว ก็ยังคงเป็นโอการันต์เหมือนเดิมอีก

ตัวอย่างเช่น

โค วั

๗. อุการันต์นปฺงสกลิงค์ที่มีคำศัพท์เดิมเป็นโอการันต์ คือนามศัพท์นปฺงสกลิงค์ที่ลงท้ายด้วยโอการันต์ในตอนตั้งเป็นรูปศัพท์เดิม แต่พอสำเร็จรูปมาเป็นบทแล้ว กลับเปลี่ยนรูปเป็นอุการันต์

ตัวอย่างเช่น

ทิกฺ โค ๒ ตัว (หรือทิกฺสมาส)

ทวิลิงค์

นามศัพท์ที่เป็นทวิลิงค์ มี ๓ ชนิด คือ

๑. นามศัพท์ที่เป็นอดีตลิงค์/ปฺงลิงค์ หมายถึงนามศัพท์ประเภทหนึ่งที่สามารถเป็นตุลยาธิกรณะหรือที่บุคคลสามารถใช้บทสัพพนามว่า “ยา, สภา” และบทสัพพนามว่า “โย, โส” แทนได้

ตัวอย่างเช่น

โอชา, โอโ รัสอาหาร

๒. นามศัพท์ที่เป็นอดีตลิงค์/นปฺงสกลิงค์ หมายถึงนามศัพท์ประเภทหนึ่งที่สามารถเป็นตุลยาธิกรณะหรือที่บุคคลสามารถใช้บทสัพพ-

นามว่า “ยา, สา” และ “ยี่, ตี่” แทนได้

ตัวอย่างเช่น

มาลา, มालิ พวงมาลัย, ระเบียบดอกไม้

๓. นามศัพท์ที่เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ หมายถึงนามศัพท์ประเภทหนึ่งที่สามารถเป็นตุลยาธิกรณะหรือที่บุคคลสามารถใช้ศัพท์นามว่า “โย, โส” และ “ยี่, ตี่” แทนได้

ตัวอย่างเช่น

จีวโร, จีวรึ จีวร

ติลึงค์/ไตรลึงค์ ๒

นามศัพท์ที่เป็นไตรลึงค์ คือนามศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ คือปุงลึงค์ อิตถิลึงค์ และนปุงสกลึงค์นั้น แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. สภาวะไตรลึงค์ หมายถึงนามศัพท์ที่เป็นไตรลึงค์โดยธรรมชาติมาแต่เดิม (ไม่ใช่ในฐานะเป็นคุณศัพท์)

ตัวอย่างเช่น

ปญหา, ปญโห, ปญหึ ปัญหา

๒. วาจจะไตรลึงค์ หมายถึงนามศัพท์ที่เป็นไตรลึงค์ในฐานะที่เป็นคุณศัพท์ซึ่งมักจะอนุวัตรคล้ายตามไปตามลึงค์ของบทวิเสสยะ

ตัวอย่างเช่น

ที่ฆา รตติ ราตรีนาน

ที่โฆ สฺสาโร สงสารอันยาวไกล

ที่ฆึ โยชนั โยชนอันยาวนาน

คณะ ๓ จำพวก

ศัพท์ที่มีลิงค์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หากจะจัดเป็นคณะหรือจำพวก สามารถจัดแบ่งได้ ๓ คณะ คือ

๑. มโนคณะ กลุ่ม มน ศัพท์
๒. มโนคณาทีคณะ กลุ่มศัพท์ที่มีลักษณะบางอย่างดุษมโนคณะ
๓. อมโนคณะ กลุ่มศัพท์ที่ไม่มีลักษณะของมโนคณะ

ลักษณะมโนคณะ ๓

ลักษณะเฉพาะของมโนคณศัพท์มี ๓ คือ

๑. หลังมโนคณะศัพท์ มีการแปลง นา วิภัตติ เป็น สา, แปลง ส วิภัตติ เป็น โส, แปลง สมี วิภัตติ เป็น สิ

ตัวอย่างเช่น

มนสา มนโส มนสิ ด้วยใจ, แห่งใจ, ในใจ

๒. มีการแปลงสรรห้ายมโนคณศัพท์เป็น โอ กลางบทสมาสและตัทธิตในกรณีศัพท์มโนคณะเป็นคำที่อยู่ส่วนหน้าของสมาสและตัทธิต

ตัวอย่างเช่น

มโนธาตุ มโนธาตุ(สมาส)

อโยมย เกิดแต่เหล็ก (ตัทธิต)

๓. บทกรรมของกิริยามีการอาเทศ อ วิภัตติเป็น โอ ในกรณีที่มโนคณศัพท์ทำหน้าที่เป็นบทกรรมของกิริยา

ตัวอย่างเช่น

มโน ญตวา รู้แล้วซึ่งใจ

ก็กลุ่มคำศัพท์เหล่านี้ ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการข้างต้น กลุ่มคำศัพท์เหล่านั้น เรียกว่า มโนคณะ. มโนคณะนั้น นักศึกษา พึงทราบว่าเป็นปุ่ลึงค์อย่างเดียวกันเท่านั้น.

ลักษณะมโนคณาทีคณะ ๒

ลักษณะเฉพาะของมโนคณาทีคณะ มี ๒ คือ

๑. หลังมโนคณาทีคณะศัพท์ มีการแปลง นา วิภตติ เป็น สา, แปลง ส วิภตติ เป็น โส, และแปลง สมี วิภตติ เป็น สิ

ตัวอย่างเช่น

ฟิลสา, ฟิลโส, ฟิลสิ ฐ (ช่อง, ปล่อง)

๒. มีการแปลงสกระทำยมโนคณาทีศัพท์เป็น โอ กลางบทสมาสและตัทธิตในกรณีทีศัพท์มโนคณะเป็นคำที่อยู่ส่วนหน้าของสมาสและตัทธิต

ตัวอย่างเช่น

อาไปธาตุ อาไปธาตุ (สมาส)

อาไปมย เกิดจากอาไปธาตุ (ตัทธิต)

ก็กลุ่มคำศัพท์เหล่านี้ ประกอบด้วยลักษณะ ๒ ประการข้างต้น กลุ่มคำศัพท์เหล่านั้น เรียกว่ามโนคณาทีคณะ, มโนคณาทีคณะศัพท์นั้น พึงทราบว่าเป็นปุ่ลึงค์อย่างเดียวกันเท่านั้น.

อมโนคณะ ๑๑ คณะ

กลุ่มศัพท์ทั้งหลายทีไม่ประกอบกับลักษณะของมโนคณะ เรียกว่าอมโนคณะ มี ๑๑ คณะคือ ปุ่ริสาทิคณะ, คุณวาทิคณะ, ปุ่มาทิคณะ,

คัจฉันตาทิคณะ, ราชาทิคณะ, สัตถาทิคณะ, จิตตาทิคณะ, รัตตาทิคณะ, กัญญาทิคณะ, นทาทิคณะ, และคหปตาทิคณะ.

ปฺริสาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์มี ปฺริส ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลง สิ วิภตติ เป็น โอ ด้วย
สูตรว่า โส เรียกว่า ปฺริสาทิคณะ เป็นปฺงลึงค์อย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส บุรุษ

คุณวาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์มี คุณวณตฺ ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลงส่วนท้ายของลึงค์กับ สิ
วิภตติเป็น “อา” ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ กิตฺติ และที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการ
แปลงส่วนท้ายของลึงค์กับ สิ วิภตติเป็น อํ ด้วยสูตรว่า อํ นปฺสเก กิตฺติ เรียกว่า
คุณวาทิคณะ กลุ่มศัพท์นี้เป็นได้ ๒ ลึงค์ คือ ปฺงลึงค์และนปฺงสกลึงค์

ตัวอย่างเช่น

คุณวา ผู้มีคุณ

คุณวํ ตระกูลที่มีคุณ

ปฺรมาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์มี ปฺรม ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลงสระที่สูงสุดของลึงค์กับ สิ
วิภตติเป็น “อา” ด้วยสูตรว่า “ปฺรมนฺตสฺสา สิมฺหิ” เรียกว่า ปฺรมาทิคณะ เป็น
ปฺงลึงค์เพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

ปุม **ผู้ชาย**

คัจฉินตาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์มี คัจฉนุต ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลงสระที่สุตเป็น อ ในเพราะ
สิ วิภัตติเบื้องหลัง ด้วยสูตรว่า **สิมุหิ คัจฉนุตาทินิ นุตสทโท อ** เรียกว่า
คัจฉินตาทิคณะ เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ตัวอย่างเช่น

คัจฉ **ปฺริโส** **บุรุษ** **ผู้ไป**

คัจฉ **จิตฺต** **จิต** **ผู้ไป**

ราชาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์ที่ ราช ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลง สิวิภัตติที่ลงท้ายศัพท์เป็น
“อา” ด้วยสูตรว่า **สุยา จ** เรียกว่า ราชาทิคณะ เป็นปุงลิงค์เพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

ราชา **พระราช**

สัตถาทิคณะ

[กลุ่มศัพท์มี สตถุ ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลงสระ อู ที่สุตเป็น “อา”
แล้วลบ สิ วิภัตติด้วยสูตรว่า **สตถุปีตาทินมา สิสฺมี สีโลโป จ** เรียกว่า

สัตตาทิกณะ เป็นได้ ๒ ลิงค์คือ บางศัพท์เป็นปุงลึงค์เช่น สดธา “พระศาสดา” บางศัพท์เป็นอดีตลึงค์ เช่น มาตา “มารดา”

จิตตาทิกณะ

[กลุ่มศัพท์ที่มี จิตต ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการแปลง สิ วิภัตติที่อยู่เบื้องหลังเป็น “อ” ด้วยสูตรว่า สึ เรียกว่า จิตตาทิกณะ เป็นนปุงสกลิงค์เพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

จิตตัม จิต

รัตตาทิกณะ

[กลุ่มศัพท์ที่มี รัตติ ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการลบ สิ วิภัตติที่อยู่เบื้องหลัง ด้วยสูตรว่า เสสโต โลป คสิปิ เรียกว่า รัตตาทิกณะ กลุ่มศัพท์เหล่านี้บางศัพท์เป็นอดีตลึงค์ เช่น รัตติ “ราตรี” บางศัพท์เป็นปุงลึงค์ เช่น อคฺคิ “ไฟ”, บางศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ เช่น อฏฺจิ “กระดุก”

กัญญาทิกณะ

[กลุ่มศัพท์ที่มี กัญญา ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการลง อา ปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิย-มโต อาปจฺจโย” เรียกว่า กัญญาทิกณะ เป็นศัพท์อดีตลึงค์อย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

กัญญา เต็กหญฺิง

นทาतिकณะ

[กลุ่มศัพท์มี นที ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการลง อี ปัจจัยด้วยสูตรว่า **นทาทีโตวา อี** หรือด้วยสูตรว่า **ณวณิกณเยยณนตุหิ** เรียกว่า นทาतिकณะ เป็นศัพท์อิติติลิ่งค์อย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

นที **แม่น้ำ****คหปตาทิกณะ**

[กลุ่มศัพท์มี คหปติ ศัพท์เป็นต้น]

กลุ่มศัพท์ที่สำเร็จรูปเป็นบทโดยการลง อินี ปัจจัยด้วยสูตรว่า **ปติ-ภิกขุราชีการนุเตหิ อินี** เรียกว่า คหปตาทิกณะ เป็นศัพท์อิติติลิ่งค์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ตัวอย่างเช่น

คหปตานี **หญิงแม่เรือน****นามปทวิจาร จบ**

๓. การกปทวิจารณ์

บรรดาบท ๔ บท:-

นามบท แบ่งตามชื่อได้ ๒ ประเภท คือ

๑. การก

๒. อการก

ก็ในบรรดา ๒ ประเภทนั้น สมรรถนะที่สามารถกระทำกริยาซึ่งตั้งอยู่ในกัตตาและกรรมให้สำเร็จได้ เรียกว่า การก มีวิเคราะห์ว่า

กตตุกมมุฏจํ กุริยํ กโรติ อภินิพฺพาเทตีติ การโก

“อรรถแห่งบทใด กระทำกริยาอันดำรงอยู่ในกัตตาและกรรม (ที่เป็นกัตตฺวาจกและกรรมวาจก) ให้สำเร็จ อรรถแห่งบทนั้น เรียกว่า การก”

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษไปสู่หนทาง

ปุริโส โอทหนํ ปจติ บุรุษหุงข้าว

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ กริยานิพพานสัตติกล่าวก้าวคือสมรรถนะหรือความสามารถในการกระทำกริยา “การไป” ซึ่งเป็นกริยาที่ตั้งอยู่ในกัตตากล่าวคือตัวบุรุษก็ดี ความสามารถในการกระทำกริยา “การหุงต้ม” ซึ่งเป็นกริยาที่ตั้งอยู่ในกรรมกล่าวก้าวคือข้าวก็ดี ได้ชื่อว่าเป็นการกอย่างแท้จริง ส่วนทัฬพะตัวบุรุษ ชื่อว่าเป็นการกโดยฐานยฺยปจาระในฐานะที่เป็นที่ตั้ง หรือที่

อาศัยของสัตติหรือสมรตนะนั้น นอกจากนี้ คำศัพท์ว่า **ปฐิส** ซึ่งเป็นศัพท์ที่แสดงความหมายว่า “ตัวบุรุษ” ก็ได้ชื่อว่าการกเหมือนกัน แต่เป็นชื่อที่ได้มาโดยการอุปมาอุปไมยในฐานะเป็นเหตุให้ความหมายปรากฏ แม้ว่าลักษณะทั่วไปของการก จะหมายถึงความเป็นผู้สามารถในการทำกิจก็ตาม แต่ถึงกระนั้นการกก็ยังสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ตามลักษณะเฉพาะบางอย่างได้อีกเช่น

การก ๒ ประเภท

การก แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **สัพพกิริยาพยาปีการก** การกที่สามารถทำกิจทั่วทั้งปวงได้ ได้แก่ กัตตุการก
๒. **วิเสสกิริยาพยาปีการก** การกที่เข้าได้เฉพาะกับกิจบางประเภท ได้แก่ การก ๕ อย่างมีกัมมการกเป็นต้น

การก ๖ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง การกแบ่งเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. กัตตุการก	๒. กัมมการก
๓. กรณการก	๔. สัมปทานการก
๕. อุปทานการก	๖. โอกาสการก

- ๑.๑ **กัตตุการก** กิริยานิปปาทานสัตติกล่าวคือสมรตนะหรือความสามารถในการกระทำกิจให้สำเร็จ (ซึ่งแสดงด้วยบทที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิภตติบ้าง ตติยาวิภตติบ้าง เพื่อแสดงความเป็นผู้กระทำ

กิริยาในประโยค) ในเวลาแปลมักจะออกสำเนียงอายตนิบาตว่า
“อันว่า...อัน...”

คำว่า กตตุ มีวิเคราะห์ว่า

กโรติ กุริยํ อภินิปฺพาเตตีติ กตฺตา “ผู้ใดกระทำกิริยา ผู้นั้น ชื่อว่า
กัตตุ”

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษ ไปสู่หนทาง

ในตัวอย่างนี้ กิริยานิปปาทนสัทธิของบุรุษ เรียกว่า กัตตุการก

๒.๑ กัมมการก กิริยาปาปฺพณนสัทธิกล่าวคือสมรรถนะหรือความ
สามารถในการเป็นเหตุปัจจัยช่วยให้กิริยาสำเร็จในฐานะเป็นสิ่งที่
ถูกกิริยาเข้าถึง (ถูกกระทำ) ในเวลาแปลมักจะออกสำเนียงอายต-
นิบาตว่า “ซึ่ง..., สู่...”, ก็กัมมการกนี้ แสดงด้วยบทที่ลงท้ายด้วย
ปฐมาวิภัตติบ้าง ทุตติยาวิภัตติบ้าง

คำว่า กมฺม มีวิเคราะห์ว่า

กรียติ กุริยาย ปาปฺพณียตีติ กมฺมํ “สิ่งที่ถูกกระทำคือถูกกิริยา
เข้าถึงชื่อว่า กัมมะ”

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส โอทนํ ปจติ บุรุษ หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ กิริยาปาปฺพณนสัทธิ ของ โอทน (ข้าว) ชื่อว่า กัมมการก
ในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกกิริยา “การหุง” เข้าถึง

๓.๑ **กรณการก** กิริยาสาธกตมสัตตติกล่าวคือสมรรถนะหรือความสามารถในการเป็นเหตุปัจจัยช่วยให้กิริยาสำเร็จในฐานะเป็น เครื่องมือที่ใช้สำหรับกระทำกิริยา ในเวลาแปลมมักจะออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ด้วย...” ก็กรณการกนี้ แสดงด้วยบทที่ลงท้ายด้วยตติยาวิภัตติเป็นส่วนมาก

คำว่า **กรณ** มีวิเคราะห์ว่า

กรียเต อเนนาติ กรณ “สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือกระทำ ชื่อว่ากรณะ”

ตัวอย่างเช่น

ทาทเตน วีหิ ลุณาติ บุคคล เกี้ยวข้าว ด้วยเคียว

ในตัวอย่างนี้ กิริยาสาธกตมสัตติ ของ **ทาทเตน** (เคียว) ชื่อว่ากรณการกในฐานะเป็นสิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือกระทำกิริยา

๔.๑ **สัมปทานการก** วัตตุปฏิคคาหกสัตตติกล่าวคือสมรรถนะ หรือความสามารถในการเป็นผู้รับสิ่งของ ในเวลาแปลมมักจะออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แก่, เพื่อ, ต่อ” ก็สัมปทานการกนี้ แสดงด้วยบทที่ประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติเป็นส่วนมาก

คำว่า **สัมปทาน** มีวิเคราะห์ว่า

สมมา ปทียเต ยสุสาติ สมปทาน “บุคคลผู้รับของที่เขาดังใจ ให้ชื่อว่าสัมปทาน”

ตัวอย่างเช่น

ภิกขุสุส จีวร ททาติ บุคคล ถวายซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

ในตัวอย่างนี้ วัตถุประสงค์คาหกสัตตติของ **ภิกขุสุส**=พระภิกษุ ผู้รับทาน เรียกว่าสัมปทานการก

- ๕.๑ **อปาทานการก** กิริยาอปคมนสัตตติกล่าวคือสมรรถนะหรือความสามารถในการเป็นแดนหลักออกของกิริยา ก็อปาทานการกนี้ แสดงด้วยบทที่ประกอบด้วยบัญญัติมีวิภัตติเป็นส่วนมาก ในเวลาแปลมักจะออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แต่..., จาก..., กว่า...”

คำว่า **อปาทาน** มีวิเคราะห์ว่า

อิโต อปเนตฺวา อาททาตีติ อปาทานํ “สถานที่เป็นแดนหลักออก ชื่อว่า อปาทาน”

ตัวอย่างเช่น

คามา อเปเนติ มุหนโย พระมุนี้ทั้งหลาย หลีกออกจากหมู่บ้าน ในตัวอย่างนี้ กิริยาอปคมนสัตตติของ **คามา**=จากหมู่บ้าน เรียกว่า อปาทานการกในฐานะเป็นแดนหลักออกแห่งกิริยา

- ๖.๑ **โอกาสการก** กิริยาปติฏฐาปนสัตตติกล่าวคือสมรรถนะหรือความสามารถในการเป็นสถานที่ตั้งของกิริยา ก็โอกาสการกนี้ แสดงด้วยบทที่ประกอบด้วยสัตตติมีวิภัตติเป็นส่วนมาก ในเวลาแปลมักจะออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ใน... ไกล... ที่... เหนือ... บน...”

คำว่า **โอกาส** มีวิเคราะห์ว่า

อวกสนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ กตฺตุกมุหนิ เอตฺถาติ โอกาโส “สถานที่อัน เป็นที่ตั้งของกัตตุและกรรม ชื่อว่า โอกาส”

ตัวอย่างเช่น

กฺมึสฺ มนุสฺสา จรหฺติ มนุสฺยํทํหฺลย ยอมเทียวกไป บนพื้นดิน
 ในตัวอย่างนี้ กิริยาปตฺวิจฺจาปนสํตติของ **กฺมึสฺ=บนแผ่นดิน** เรียกว่า
 โอกาสการก ในฐานะเป็นสถานที่ตั้งของกิริยาทอ้งเทียวกไป

การก ๒ ประเภท

บรรดากการก ๖ สามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **มุขยการก** คือการกผู้กระทำการโดยตรง ได้แก่ กัตตุการก
๒. **อุปจาร์การก** คือการกที่เป็นปัจจัยสนับสนุนในการกระทำการ
 แต่มิใช่เป็นผู้กระทำการโดยตรง ได้แก่การกที่เหลือ

กัตตา ๒ ประเภท

กัตตาหรือกัตตุการก มี ๒ ประเภท คือ

๑. **วุตตกัตตา** บทกัตตาหรือประธานของประโยคที่ถูกกิริยาระบุถึง
 ได้แก่บทที่ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยคกัตตุซึ่งเป็นบทที่
 ประกอบด้วยปฐมวิภคิตติ และเป็นบทตุลยาธิกรณะกับ(สมาส,
 ตัทธิต) อาชยาด หรือกิตบทใดบทหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษ ไปสู่หนทาง

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปฺริโส** ประกอบด้วยปฐมวิภคิตติ เป็นบท
 ตุลยาธิกรณะกับ **ติ** วิภคิตติในกิริยาว่า **คจฺจติ** ดังนั้น จึงเรียกว่า
 วุตตกัตตา

๒. **อวุตตกัตตา** บทกัตตาที่ไม่ได้เป็นประธานของประโยคที่กิริยาไม่ได้ระบุงถึง ได้แก่บทที่ทำหน้าที่เป็นกัตตาในประโยคกรรมซึ่งเป็นบทที่ประกอบด้วยตติยาวิภัติ และมีได้เป็นตุลยาธิกรณะกับ (สมาส, ตัทธิต) อาชยาด หรือกิตบทใดบทหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปริเสน โอทโน ปจเจเต ข้าว อันบุรุษ หุงอยู่

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปริเสน** ประกอบด้วยตติยาวิภัติ และไม่เป็นตุลยาธิกรณะกับ เต วิภัติในกิริยาว่า **ปจเจเต** ดังนั้น บทว่า **ปริเสน** จึงได้ชื่อว่าเป็นอวุตตกัตตา

กัตตา ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กัตตา มี ๓ ประเภท คือ

๑. **สยักัตตา** หมายถึงกัตตาที่เป็นผู้กระทำกิริยาโดยตรง

ตัวอย่างเช่น

ปริโส โอทนํ ปจติ บุรุษ หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตาว่า **ปริโส** ได้ชื่อว่า สยักัตตาในฐานะที่เป็นผู้กระทำกิริยาเอง อนึ่ง สยักัตตานี้ บางแห่งเรียกว่าสุทษกัตตา

๒. **เหตุกัตตา** หมายถึงกัตตาที่เป็นผู้ใช้ให้ผู้อื่นทำ

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปริสํ โอทนํ ปาจาเปติ เจ้านายใช้ให้บุรุษหุงข้าว

ในตัวอย่างนี้บทว่า **สามิโก** ได้ชื่อว่าเหตุกัตตาในฐานะผู้ใช้ให้กัตตา
อื่นคือ **ปฺริส** กระทำกิริยาแทน

๓. **กัมมกัตตา** หมายถึงบทกรรมที่ถูกยกย่องให้เป็นกัตตาในฐานะ
ที่เป็นกรรมที่ทำให้สำเร็จได้ง่าย

ตัวอย่างเช่น

กฺสุโล กิขฺชเต สย ยุงฺข้าว พังทะลายเอง (ฉางแตกเอง)

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **กฺสุโล** แท้จริงแล้วเป็นกรรม (ซึ่งข้อนี้ จะสังเกต
ได้ง่ายหากเอาคำว่า **สย** ออก) แต่เนื่องจากเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย
[พังทะลายง่าย] จึงได้รับยกย่องให้เป็นกัตตาด้วย ดังนั้น บทว่า
กฺสุโล จึงจัดเป็นกัมมกัตตา

กัตตา ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กัตตา มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สัปฺธานกัตตา** หมายถึงกัตตาที่ทำกิริยาโดยมีตนเป็นประธาน
ได้แก่ สยกัตตา (กัตตาที่ทำกิริยาเอง)
๒. **ปโยชกัตตา** หมายถึงกัตตาผู้ใช้ให้สยกัตตาทำกิริยา ได้แก่
เหตุกัตตา (กัตตาที่ผู้ใช้ให้ผู้อื่นทำกิริยา)

ปโยชกัตตา ๓ ประเภท

ปโยชกัตตา มี ๓ ประเภท คือ

๑. **เปสกกัตตา** หมายถึงปโยชกัตตาผู้ใช้ให้ผู้อื่นกระทำกิริยา
อย่างนายใช้บ่าว กล่าวคือไม่มีการขอร้องหรือให้เกียรติแก่บุคคลที่
ตนใช้ (ให้ทำกิริยา)

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปุริส โอทหน ปาจาเปติ นายใช้บ่าวให้หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สามิโก** เรียกว่าเปสกกัตตา

๒. **อชฌเสกกัตตา** หมายถึงปโยชกกัตตาผู้ที่ขอร้องให้ผู้อื่นกระทำ
 กิริยาอย่างผู้น้อยขอร้องให้ผู้น้อยกระทำโดยมีการเคารพ และให้
 เกียรติต่อผู้ที่ตนขอร้อง (ให้ทำกิริยา)

ตัวอย่างเช่น

ภิกษุ พุทฺธ ธมฺม เทสาเปติ ภิกษุ ทูลเชิญพระพุทธเจ้าให้ทรง
 แสดงธรรม

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกษุ** เรียกว่าอชฌเสกกัตตา

๓. **อนุกูลกัตตา** หมายถึงปโยชกกัตตาที่มีได้เป็นผู้ใช้โดยตรง เพียง
 แต่เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการกระทำกิริยาของสยัมกัตตาเท่านั้น

ตัวอย่างเช่น

ภิกษา ภิกขุ วาสาเปติ ภิกษาหาร ยังภิกษุให้อาศัยอยู่

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกษา** ซึ่งเป็นปโยชกกัตตา แม้ว่าจะมิได้ทำหน้าที่
 ให้ภิกษุอยู่ แต่ก็เหมือนกับใช้ให้อยู่โดยทางอ้อมในฐานะที่ภิกษานั้น
 นั้นเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยความสะดวกความเป็นอยู่ของภิกษุนั้นเอง ดังนั้น
 ภิกษา จึงจัดเป็นอนุกูลกัตตา

กัตตา ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กัตตา มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ปโยชกกัตตา** หมายถึงกัตตาที่ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปุริเสน โอทन्ह ปาจาเปติ “นายใช้บ่าว ให้หุงข้าว”

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สามิโก** เรียกว่า ปโยชกกัตตา

๒. **ปโยชชกกัตตา** หมายถึงกัตตาผู้ถูกใช้ให้กระทำกริยาซึ่งได้แก่ สยักัตตานั้นเอง

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปุริเสน โอทन्ह ปาจาเปติ นายใช้บ่าวให้หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปุริเสน** เรียกว่า ปโยชชกกัตตา

กรรม ๒ ประเภท

กรรมหรือกัมมการก มี ๒ ประเภท คือ

๑. **วุดตกรรม** หมายถึงบทกรรมหรือประธานของประโยคที่ถูกกริยา ระบุถึง ได้แก่บทที่ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยคกรรมวาจก ซึ่งเป็นบทที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ และเป็นบทตุลยาธิกรณะกับ (สมาส, ตัหิต) อาชยาต หรือกิตบทใดบทหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปุริเสน โอทโน ปจฺเจเต ข้าว อันบุรุษ หุงอยู่

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โอทโน** ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ เป็นบทตุลยาธิกรณะกับ เต วิภัตติในกริยาว่า **ปจฺเจเต** ดังนั้น จึงเรียกว่า วุดตกรรม

๒. **อวุตตกรรม** หมายถึงบทกรรมที่ไม่ได้เป็นประธานของประโยคที่กริยาไม่ได้ระบุนถึง ได้แก่บทที่ทำหน้าที่เป็นกรรมในประโยคกัตตุวากซึ่งเป็นบทที่ประกอบด้วยทุตติยาวิภตติ และมีได้เป็นตุลยาริกรณะกับ (สมาส, ตัทธิต) อาขยาด หรือกิตบทใดบท

ตัวอย่างเช่น

ปริโส โทหน ปจติ บุรุษ หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โทหน** ประกอบด้วยทุตติยาวิภตติ และไม่เป็นตุลยาริกรณะกับ ตติวิภตติในกริยาว่า **ปจติ** ดังนั้น บทว่า **โทหน** จึงได้ชื่อว่าเป็นอวุตตกรรม

กรรม ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **อภิहितกรรม** หมายถึงกรรมที่บทกริยาอาขยาดหรือกิตระบุนถึงได้แก่วุตตกรรม
๒. **อนภิहितกรรม** หมายถึงบทกริยาอาขยาดกรรมที่บทกริยาอาขยาดหรือกิตระบุนถึงได้แก่อวุตตกรรม

กรรม ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ปธานกรรม** (กรรมหลัก) หมายถึงกรรมที่เป็นที่รองรับการกระทำกริยาโดยตรง (เรียกง่ายๆ ว่าเป็นกรรมของบทกริยานั้นโดยตรง) ตัวอย่างเช่น

อชปาโล อชฺ คามํ เหนติ คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำแพะ ไปสู่หมู่บ้าน
โคปาโล คาวี ชีริ์ ทุหติ นายโคบาล ย่อมรีดซึ่งนม กะแม่โคนม
 ในตัวอย่างทั้ง ๒ นี้ บทว่า **อชฺ** ในตัวอย่างแรก เรียกว่าปธานกรรม,
 ส่วนในตัวอย่างที่ ๒ บทว่า **ชีริ์** เรียกว่าปธานกรรม

๒. **อปธานกรรม** (กรรมรอง) หมายถึงกรรมที่มีได้เป็นกรรมของบท
 กิริยานั้นโดยตรง (เป็นแต่เพียงกรรมที่ช่วยเสริมให้ความหมาย
 ของประโยคสมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น)

ตัวอย่างเช่น

อชปาโล อชฺ คามํ เหนติ คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำซึ่งแพะ ไปสู่หมู่บ้าน
โคปาโล คาวี ชีริ์ ทุหติ นายโคบาล ย่อมรีดซึ่งนม กะแม่โคนม
 ในตัวอย่างทั้ง ๒ นี้ บทว่า **คามํ** ในตัวอย่างแรก เรียกว่าอปธาน
 กรรม, ส่วนในตัวอย่างที่ ๒ บทว่า **คาวี** เป็นอปธานกรรม

กรรม ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๒ ประเภทคือ

๑. **กถิตกรรม** กรรมที่ถูกกิริยาระบุถึงโดยตรง ได้แก่ปธานกรรม
๒. **อกถิตกรรม** กรรมที่กิริยามีได้ระบุถึงโดยตรง ได้แก่อปธานกรรม

กรรม ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **การิตกรรม** หมายถึงกรรมของการิตปัจจัย

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปุริสํ โอทหนํ ปาจาเปติ นาย ไซ้ให้บุรุษ หุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปฐิส** เป็นกรรมของการิตปัจจัย กล่าวคือ **ณาเป** ซึ่งประกอบอยู่ในบทอาขยาตว่า **ปาจาเปติ** ดังนั้น จึงเรียกว่า การิตกรรม

๒. **ธาตุกรรม** หมายถึงกรรมของธาตุ (กรรมที่มีความหมายสัมพันธ์กับตัวธาตุในกรณีที่ประโยคนั้นเป็นประโยคเหตุกัตตุ)

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปฐิส โอทหน ปาจาเปติ นาย ไซให้บุรุษหุงข้าว

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **โอทหน** เป็นกรรมของ ปจ ธาตุ ที่เป็นส่วนประกอบของบทอาขยาตว่า **ปาจาเปติ** ดังนั้น จึงเรียกว่า ธาตุกรรม

กรรม ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ปกติกรรม** หมายถึงกรรมเดิมที่ยังไม่ถูกทำให้แปรสภาพไปเป็นอย่างอื่น (ปกติ = เดิม)

ตัวอย่างเช่น

สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ เขา ทำทองคำให้เป็นกำไล

ในตัวอย่างนี้ **สุวณฺณํ** เรียกว่าปกติกรรม

๒. **วิกติกรรม** หมายถึงกรรมใหม่ที่ได้รับการแปรสภาพแล้ว (คำว่า วิกติ = เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น)

ตัวอย่างเช่น

สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ เขา ทำทองคำให้เป็นกำไล

ในตัวอย่างนี้ **กฏกํ** เรียกว่าวิกติกรรม

กรรม ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๓ ประเภท คือ

๑. **อิจฉิตกรรม** หมายถึงกรรมที่ผู้กระทำมุ่งมั่นทำด้วยความสมัครใจ หรือกรรมอันเป็นที่ต้องการของผู้กระทำ

ตัวอย่างเช่น

ภตฺตํ ภูณฺชติ เขา ย่อมกินข้าว

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ภตฺตํ** เรียกว่าอิจฉิตกรรม

๒. **อนิจฉิตกรรม** หมายถึงกรรมที่ผู้กระทำไม่ได้ทำด้วยความเต็มใจ หรือกรรมอันไม่พึงปรารถนาแก่ผู้กระทำ

ตัวอย่างเช่น

วิสํ คิลติ เขากลืนพิษ

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **วิสํ** เรียกว่าอนิจฉิตกรรม

๓. **เนวิจจิตานานิจฉิตกรรม** หมายถึงกรรมที่มีได้เป็นอิจฉิตกรรม และอนิจฉิตกรรม (คือเป็นกรรมที่น่าปรารถนาก็ไม่ใช่ เป็นกรรมที่ไม่น่าปรารถนาก็ไม่ใช่)

ตัวอย่างเช่น

คามํ คจฺจติ (คจฺจหฺโต) รุกฺขมฺมูลํ อูปาคมิ ขณะที่เขากำลังเดินทางไปยังหมู่บ้าน ได้เข้าไปยังโคนต้นไม้

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **รุกฺขมฺมูลํ** เรียกว่าเนวิจจิตานานิจฉิตกรรม

กรรม ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กรรม มี ๓ ประเภท คือ

๑. **นิปผัสตติกรรม** หมายถึงกรรมประเภทหนึ่งซึ่งเป็นกรรมใหม่ที่สำเร็จเป็นตัวตน เพราะอำนาจของกิริยาบางอย่าง
ตัวอย่างเช่น
มาตา ปุตตํ วิชาเย มรตาคลลต ซึ่งบุตร
ในตัวอย่างนี้ คำว่า “**ปุตตํ**” เรียกว่านิปผัสตติกรรม
๒. **วิกติกรรม** หมายถึงกรรมประเภทหนึ่งที่แปรสภาพ หรือแปรรูปมาจากปกติกรรมด้วยอำนาจของกิริยาบางอย่าง
ตัวอย่างเช่น
สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ เขา ทำซึ่งทองคำให้เป็นกำไล
ในตัวอย่างนี้ คำว่า **กฏกํ** (ให้เป็นกำไล) เรียกว่าวิกติกรรม
๓. **ปัตติกรรม** หมายถึงกรรมประเภทหนึ่งซึ่งเป็นจุดหมายของกิริยาบางอย่าง
ตัวอย่างเช่น
พุทฺธํ วนฺทติ เขาไหวซึ่งพระพุทธรเจ้า
ในตัวอย่างนี้ คำว่า **พุทฺธํ** เรียกว่าปัตติกรรม

นิปผัสตติกรรม ๒ ชนิด

นิปผัสตติกรรม มี ๒ ชนิด คือ

๑. **สันตชนนนิปผัสตติกรรม** นิปผัสตติกรรมที่เป็นรูปธรรมมีตัวตนปรากฏ
ตัวอย่างเช่น
มาตา ปุตตํ วิชาเย **มรตาคลลตซึ่งบุตร**

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปุตต** เป็นนิปัตติกรรมที่มีตัวตนปรากฏหรือเป็นกรรมประเภทรูปธรรม

๒. **อสังตชนนนิปัตติกรรม** นิปัตติกรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาวะที่ไม่มีตัวตนปรากฏ
ตัวอย่างเช่น

บุญญ์ สุขิ ชเนติ บุญ ยังความสุข ย่อมให้เกิด

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **สุขิ** เป็นนิปัตติกรรมที่ไม่มีตัวตนปรากฏหรือเป็นกรรมประเภทนามธรรม

นิปัตติกรรม ๒ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง นิปัตติกรรม มี ๒ ชนิด คือ

๑. **วิชฆมานปกตินิปัตติกรรม** ได้แก่สังตชนนนิปัตติกรรม
๒. **อวิชฆมานปกตินิปัตติกรรม** ได้แก่อสังตชนนนิปัตติกรรม

วิกติกรรม ๒ ชนิด

วิกติกรรม มี ๒ ชนิด คือ

๑. **ปริจจัตตวิกติกรรม** วิกติกรรมที่มีการแปรสภาพของกรรมเดิม (ปกติกรรม) มาเป็นอีกสภาพหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

กภูจ องุคาร์ กโรติ เขา ย่อมกระทำซึ่งไม่ให้เป็นเพื่อน

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **องุคาร์** ถูกแปรสภาพมาจาก **กภูจ** (แปรสภาพไม่ให้เป็นถ่าน)

๒. **อปริงจัดตวิกตกรร** วิกตกรรไม่มีกรแปรสรภพของกรร
เดม (ปกตกรร) เพียงแต่มีกรแปรรูปทรงสรฐนภยนอกเท่นั้น
ตัวอย่างเช่น

สุวณณ กฏกั กโรติ เขา ย่อมทำทองคำให้เป็นกำไล

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **กฏกั** แม้จะถูกแปรรูปทรงจกรทองคำมเป็น
กำไล แต่ก็ยังคงเป็นสรภพทองคำบริสุทธีอยู่นั่นเอง

วิกตกรร ๒ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง วิกตกรร มี ๒ ชนิด คือ

๑. **ปกตจเจทวิกตกรร** ได้แก่อปริงจัดตวิกตกรร
๒. **คูนันตรูปปัตตวิกตกรร** ได้แก่ อปริงจัดตวิกตกรร

ปัตตกรร ๒ ชนิด

ปัตตกรร มี ๒ ชนิด คือ

๑. **กายสรัมปัตตกรร** หมายถึงกรรประเภทหนึ่งที่ผู้กระทำ
สรภพกรกระทำทกรทกรวกรได้ (หรือที่ผู้กระทำกรรสรภพ
เข้ถึงกรรนั้น แม้โดยทกรทกรวกรทั้งสรภพ)
ตัวอย่างเช่น
พุทธร วนทติ เขา ย่อมให้วซึ่งพระพุทธรเจ้า
ในตัวอย่างนี้ คำว่า **พุทธร** จัดเป็นกายสรัมปัตตกรร
๒. **จิตตสรัมปัตตกรร** หมายถึงกรรประเภทหนึ่งที่ผู้กระทำ
สรภพกรกระทำได้เฉพาะเพียง มโนทกรวกรและวจิตกรวกรเท่านั้น

ตัวอย่างเช่น

อาทิจจํ นมสฺสติ เขา ย่อมมอบน้อมซึ่งพระอาทิตย์
 ในตัวอย่างนี้ คำว่า “อาทิจจํ” จัดเป็นจิตตสัมปัตติกรรม

ภระ ๒ ปรพะภท

ภระ มี ๒ ปรพะภท คือ

๑. พหิริภระ หมายถึงภระภกรทคือเป็นวัตตุภายนอภกรรังกาย

ตัวอย่างเช่น

ทาทเตน วิหิ ลุนาทิ เขา เกี่ยวขั้วด้วยเศียว

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ทาทเตน** จัดเป็นพหิริภระ

๒. อັษณัตติภระ หมายถึงภระภกรทคือเป็นอวัยวะส่วนต้ง ๆ
 ของรังกาย

ตัวอย่างเช่น

จกขุณา รุปี ปสฺสติ เขาเห็นรูปด้วยตา

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **จกขุณา** จัดเป็นอັษณัตติภระ

ภระ ๒ ปรพะภท

อิกนัยหนึ่ ภระ มี ๒ ปรพะภท คือ

๑. พหยภระ ใต้แก่ พหิริภระ

๒. อັภันตรภระ ใต้แก่ อັษณัตติภระ

สัมปทาน ๒ ประเภท

สัมปทาน มี ๒ ประเภท คือ

๑. **วัตถุประสงค์คาหกสัมปทาน** การกที่ทำหน้าที่เป็นสัมปทานของ สกัมมกธาตุและมีหน้าที่รับวัตถุประสงค์ของ เรียกว่าวัตถุประสงค์คาหกสัมปทาน

ตัวอย่างเช่น

ภิกขุสุส จีวร เทติ บุคคล ย่อมถวายซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกขุสุส** เป็นสัมปทานประเภทวัตถุประสงค์คาหกสัมปทาน เพราะเป็นสัมปทานของสกัมมกธาตุและมีศักยภาพ ในการรับเอาวัตถุประสงค์ของ (กรรม) ได้

๒. **กิริยาปฏิบัติคาหกสัมปทาน** การกที่ทำหน้าที่เป็นสัมปทานของ อกัมมกธาตุและมีหน้าที่รับเอากิริยาการกระทำ เรียกว่ากิริยาปฏิบัติคาหกสัมปทาน

ตัวอย่างเช่น

สมณสุส โรจเต สจจ คำสัตย์ ย่อมปรากฏ แก่สมณะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สมณสุส** เป็นสัมปทานประเภทกิริยาปฏิบัติคาหกสัมปทาน เนื่องจากเป็นสัมปทานของอกัมมกธาตุและ ทำหน้าที่รับเอากิริยาอาการที่เป็นความหมายของธาตุโดยตรง

สัมปทาน ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สัมปทาน มี ๒ ประเภท คือ

๑. **กายปุกพกสัมปทาน** สัมปทานการกที่แสดงการรับโดยทางกาย ทวารเรียกว่ากายปุกพกสัมปทาน

ตัวอย่างเช่น

ภิกขุสุส จีวรฺ เทติ บุคคล ย่อมถวายซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกขุสุส** เป็นสัมปทานประเภทกายปุกพกสัมปทานในฐานะที่เป็นผู้รับกิริยาการให้ทางกายทวาร

๒. **จิตตปุกพกสัมปทาน** สัมปทานการกที่แสดงการรับโดยทาง วจิตวารและมโนทวาร เรียกว่าจิตตปุกพกสัมปทาน

ตัวอย่างเช่น

พลี นารายณสุสฺ เทติ เขาย่อมบวงสรวงซึ่งพลีกรรม แก่พระ นารายณ์

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นารายณสุส** เป็นสัมปทานประเภทจิตตปุกพกสัมปทานในฐานะที่เป็นผู้รับกิริยาการให้ (บวงสรวง) โดย ทางวจิตวารและมโนทวาร

สัมปทาน ๓ ประเภท

สัมปทาน มี ๓ ประเภท คือ

๑. **อนิรากรณสัมปทาน** สัมปทานในฐานะผู้รับที่ไม่มีการปฏิเสธ ต่อสิ่งที่บุคคลอื่น ให้หรือต่อกิริยาการกระทำ

ตัวอย่างเช่น

รุกขสุส ชลฺ เทติ บุคคล ย่อมให้ซึ่งน้ำ แก่ต้นไม้

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **รุกขสุส** เป็นอนิรกรณสัมปทาน เพราะเป็นสัมปทานที่ไม่สามารถห้ามหรือปฏิเสธต่อสิ่งที่บุคคลอื่นให้หรือต่อกิริยาการกระทำ

๒. **อาราธนสัมปทาน** สัมปทานในฐานะผู้รับด้วยการขอโดยวิธีการทำให้ผู้ให้เกิดความพึงพอใจ

ตัวอย่างเช่น

ยาจกสุส อนนํ เทติ บุคคล ย่อมให้ซึ่งข้าว แก่ยาจก

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ยาจกสุส** เป็นอาราธนสัมปทาน เพราะเป็นสัมปทานที่ใช้กลอุบายทำให้ทายกเกิดความพึงพอใจแล้วจึงขอสิ่งของจากทายกนั้น

๓. **อัพภานุญญสัมปทาน** สัมปทานที่ไม่ใช่ผู้ขอ แต่เห็นดีด้วยกับสิ่งที่บุคคลให้แก่ตน (สัมปทานที่รับสิ่งของมาโดยที่ตนเองมีความเห็นพ้องว่าสิ่งนั้นไม่มีโทษ แล้วจึงรับสิ่งของดังกล่าว)

ตัวอย่างเช่น

ภิกขุสุส จีวรํ เทติ บุคคล ย่อมถวายซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกขุสุส** เป็นอัพภานุญญสัมปทาน เพราะเป็นสัมปทานที่รับเอาสิ่งของมาโดยตนเองพิจารณาเห็นพ้องแล้วว่าสมควรรับ

สัมปทาน ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สัมปทาน มี ๓ ประเภท คือ

๑. **กัมมาธิปเปตสัมปทาน** สัมปทานที่ประสงค์เอาอรรถกรรม
ตัวอย่างเช่น
ภิกขุณี เอตทโวจ พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระดำรัสนั้นกะ
ภิกษุทั้งหลาย
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกขุณี** เป็นกัมมาธิปเปตสัมปทาน เพราะเป็น
สัมปทานแต่เพียงศัพท์ ส่วนความหมายเป็นอรรถกรรม
๒. **กิริยาธิปเปตสัมปทาน** สัมปทานที่มีกิริยาการทำให้เป็นจุดมุ่งหมาย
ตัวอย่างเช่น
ยฺหุธาย คจฺจติ เขาย่อมไป เพื่อรบ
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ยฺหุธาย** เป็นกิริยาธิปเปตสัมปทาน เพราะเป็น
สัมปทานประเภทกิริยาการกระทำซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของกิริยา
คุมพากย์ [คจฺจติ]
๓. **การกันตรับัตตสัมปทาน** สัมปทานประเภทหนึ่งที่นอกจาก
กัมมาธิปเปตสัมปทานและกิริยาธิปเปตสัมปทาน
ตัวอย่างเช่น
สมณสฺส โรจเต สจฺจํ คำสัตย์ ย่อมปรากฏ แก่สมณะ
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สมณสฺส** เป็นการกันตรับัตตสัมปทานซึ่งเป็น
สัมปทานที่ไม่จำกัดอยู่ในขอบเขตของกัมมาธิปเปตสัมปทานและ
กิริยาธิปเปตสัมปทาน แต่นับเป็นสัมปทานการกประเภทหนึ่งได้
ในฐานะที่เป็นบทซึ่งจะต้องสัมพันธ์กับกิริยาในฐานะผู้รับเอากิริยา
การกระทำนั้น

อปาทาน ๒ ประเภท

อปาทาน มี ๒ ประเภท คือ

๑. **กายปุพพกอปาทาน** อปาทานการกอันเป็นสถานที่ที่บุคคลจากไปโดยทางกาย
ตัวอย่างเช่น
คามา อเปนฺติ มุนโย พระมุนีทั้งหลาย หลีกออก จากหมู่บ้าน
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คามา** เป็นกายปุพพกอปาทาน
๒. **จิตตปุพพกอปาทาน** อปาทานการกอันเป็นสถานที่ที่บุคคลจากไปโดยทางวาจาและทางใจ
ตัวอย่างเช่น
อาจริยฺชฺชมาเยหิ สิกฺขิ คณฺหาติ สิสฺโส ศิษย์ ย่อมเรียนซึ่ง
สิกขาจากพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อาจริยฺชฺชมาเยหิ** เป็นจิตตปุพพกอปาทาน

อปาทาน ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง อปาทาน มี ๒ ประเภท คือ

๑. **จลอปาทาน** อปาทานคือสถานที่ที่บุคคลจากไปนั้นเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ได้ (กำลังเคลื่อนที่ไปมาอยู่)
ตัวอย่างเช่น
หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุญฺห ลงแล้วจากหลังช้าง
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **หตฺถิกฺขนฺธโต** เป็นจลอปาทาน

๒. **อจลอปาทาน** อปาทานสถานที่ที่บุคคลจากไปนั้น เป็นสิ่งที่ไม่สามารถเคลื่อนไหวได้

ตัวอย่างเช่น

คามา อเปหฺติ มฺนโย พระมุนีทั้งหลาย หลีกออก จากหมู่บ้าน ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คามา** เป็นอจลอปาทาน

อปาทาน ๓ ประเภท

อปาทาน มี ๓ ประเภท คือ

๑. **นิททิกฺขวิสยอปาทาน** อปาทานที่มีกิริยาการหลีกออกประกอบอยู่ในประโยค

ตัวอย่างเช่น

คามา อเปหฺติ มฺนโย พระมุนีทั้งหลาย หลีกออก จากหมู่บ้าน ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คามา** เป็นนิททิกฺขวิสยอปาทานคืออปาทานที่มีกิริยาการหลีกออก (อเปหฺติ) ประกอบอยู่ในประโยค

๒. **อุปฺปัตติวิสยอปาทาน** อปาทานที่ไม่มีกิริยาการหลีกออกประกอบอยู่ในประโยค แต่บทกิริยานั้นจะต้องถูกนำมาจากที่อื่นเพื่อสัมพันธ์เข้ากับบทอปาทานนั้น

ตัวอย่างเช่น

กุสุลา ตณฺหุํ ปเจ (นำออกแล้ว) ซึ่งข่าวสาร จากยุง ย่อมหุง ในตัวอย่างนี้ บทว่า **กุสุลา** เป็นอุปฺปัตติวิสยอปาทานคืออปาทานที่จะต้องสัมพันธ์เข้ากับกิริยาที่ไม่ปรากฏอยู่ในรูปประโยคซึ่งในที่นี้ได้แก่คำกิริยาว่า **นิหริตฺวา** ซึ่งเป็นปาฐเสสะ

๓. **อนุเมยยวิสยอปาทาน** อปาทานที่สัมพันธ์เข้ากับกิริยาการหลีก
ออกซึ่งเป็นกิริยาที่ทราบได้โดยการอนุমানหรือคาดคะเนเอา
ตัวอย่างเช่น

มารฐา (มารฐา) ปาฏลิตตเกหิ อภิรุปตรา

ชาวเมืองมารฐา มีรปูงงามกว่าชาวเมืองปาฏลิตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มารฐา** เป็นอนุเมยยวิสยอปาทาน คือจะต้อง
นำบทกิริยา เช่น (**อูกุกเสหติ**=ย่อมเหนือกว่าด้วยอาหารการกิน
เป็นต้น) เข้ามาสัมพันธ์ด้วยหลักการอนุমানเอา เนื่องจากสังเกต
ดูที่ความงาม (ซึ่งเป็นผล) แล้วใช้วิธีสวหาเหตุที่ทำให้เกิดรปูงงาม

อปาทาน ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง อปาทาน มี ๓ ประเภท คือ

๑. **สัททอปาทาน** อปาทานโดยศัพท์ หมายความว่า เป็นศัพท์ที่ลง
ท้ายด้วยบัญญัติวิภตติในอรรถอื่นที่นอกจากอรรถอปาทาน
ตัวอย่างเช่น

อป สาลาย आयนุติ พ่อค้าย่อมมาโดยไม่เข้าไปสู่ศาลา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สาลาย** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยบัญญัติวิภตติก็จริง
แต่มีอรรถเป็นทุตติวิภตติ จึงกล่าวได้ว่าศัพท์เท่านั้นเป็นอปาทาน
ส่วนอรรถมิใช่อปาทาน ก็อปาทานที่มีลักษณะเช่นนี้ ท่านเรียกว่า
สัททอปาทาน

๒. **อัทธอปาทาน** อปาทานโดยอรรถ หมายความว่าศัพท์ที่มีได้ลง
ท้ายด้วยบัญญัติวิภตติ (รูปศัพท์มิใช่บัญญัติวิภตติ) แต่มีอรรถ
อปาทาน

ตัวอย่างเช่น

รหิตา มาตุขี เว้นจากบุตร

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มาตุขี** แม้จะเป็นบทที่ลงท้ายด้วยหุติยาวิภคิตติ แต่อรรถนี้เป็นอุปาทาน จึงกล่าวได้ว่าบทนี้เป็นอรรถอุปาทาน (บทที่มีอรรถเป็นอุปาทาน)

๓. **สัททถถอุปาทาน** อุปาทานทั้งโดยศัพท์และอรรถหมาย
ความว่าศัพท์ที่ลงท้ายด้วยบัญญัติวิภคิตติในอรรถอุปาทาน

ตัวอย่างเช่น

คามา อเปนุติ มุนโย พระมุนีทั้งหลาย หลีกออก จากหมู่บ้าน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คามา** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยบัญญัติวิภคิตติในอรรถอุปาทาน ดังนั้น จึงเรียกว่าเป็นสัททถถอุปาทาน

อาธาระ ๔ ประเภท

อาธาระ มี ๔ ประเภท คือ

๑. **พยาปกาธาระ** อาธาระที่มีอาชยวัตตุ (สิ่งที่ดำรงอยู่ในอาธาระ) ซึมซับอยู่ในทุกๆ ส่วนหรือเพียงบางส่วนของอาธาระ (อาจกล่าวได้ว่าตัวอาธาระกับอาชยวัตตุนั้นแทบจะเป็นสิ่งเดียวกัน)

ตัวอย่างเช่น

ติเลสฺ เตลฺ ติฏฺจติ น้ำมัน ตั้งอยู่ (ซึมซับอยู่) ในเมล็ดงา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ติเลสฺ** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสตัดมีวิภคิตติ ในอรรถอาธาระที่สามารถรองรับการซึมซับจากอาชยวัตตุเข้าไป

ในทุกๆ ส่วนของตนได้ ดังนั้น บทนี้ จึงจัดเป็นโอกาสะประเภท พยาปิกาทาระ

๒. **โอปสิเลสิกาธาระ** อาธาระกล่าวคือที่ตั้งที่เป็นวัตถุต่างหากจาก อาเชยวัตตุโดยสิ้นเชิง แต่สามารถรองรับอาเชยวัตตุได้โดยตรง ตัวอย่างเช่น

ปริญงเก ราชา เสติ พระราชาประทับ (บรรทม) อยู่บนพระแท่น ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปริญงเก** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติใน อรรถอาธาระที่แสดงถึงสถานะความเป็นสิ่งที่ใช้รองรับอาเชยวัตตุบางอย่างแบบตรงไปตรงมา ดังนั้น บทนี้ จึงจัดเป็นโอกาส การกประเภทโอปสิเลสิกาธาระ

๓. **เวสยิกาธาระ** อาธาระกล่าวคือสถานที่อันเป็นที่นั่งหรือขอบเขต สำหรับการโคจรเที่ยวไปมาของอาเชยวัตตุบางประเภท ตัวอย่างเช่น

อากาศเส สกุกุณา ปกขนุทนต์ิ ฝูงวิหค ไผบินอยู่ในนภากาศ ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อากาศเส** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติใน อรรถอาธาระที่ระบุถึงสถานที่อันเป็นที่นั่งหรือขอบเขตวิสัยเฉพาะ สำหรับการโคจรเที่ยวไปมาของอาเชยวัตตุบางประเภท ดังนั้น บทนี้ จึงจัดเป็นโอกาสการกประเภทเวสยิกาธาระ

๔. **สามปีกาธาระ** อาธาระกล่าวคือสถานที่อันเป็นที่ตั้งเพียงโดยทาง สำนวนโวหารเท่านั้น มิใช่เป็นที่รองรับอาเชยวัตตุจริงๆ เป็นแต่ เพียงการนำเอาสถานที่อันเป็นที่ปรากฏเป็นที่รู้จักของคนส่วนมาก

นั้นมาพูดแทน สถานที่อื่นเป็นที่ตั้งจริงซึ่งเป็นสถานที่ไม่ค่อยมีใคร
รู้จักมักคุ้น ทั้งนี้เพื่อกำหนดจดจำจะได้สะดวกและง่ายขึ้น

ตัวอย่างเช่น

คงคาย โฆโส ติวฺจติ หมู่บ้านคนเลี้ยงโค ตั้งอยู่ ที่แม่น้ำคงคา
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คงคาย** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมิมิวัดติใน
อรรถอาชาระที่ระบุถึงสถานที่อื่นเป็นที่ตั้งโดยอุปจารโวหารในฐานะ
ที่อยู่ใกล้กับสถานที่อื่นเป็นที่ตั้งจริงซึ่งความจริงแม่น้ำคงคาไม่
สามารถเป็นที่ตั้งอยู่ของหมู่บ้านโดยตรงได้ เป็นแต่เพียงสถานที่
อื่นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปจึงถูกนำมากล่าวแทนสถานที่อื่นเป็นที่
ตั้งจริงซึ่งอยู่ใกล้กับแม่น้ำคงคานั้น เป็นเพียงสำนวนคำพูดที่ผู้พูด
พูดถึงแม่น้ำคงคา แต่มิได้หมายเอาแม่คงคาโดยตรง อนึ่ง การพูด
อ้อมค้อมเช่นนี้ เรียกว่า อุปจารโวหาร

พยาปิกาทาระ ๒ ชนิด

ในบรรดาอาชาระทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น พยาปิกาทาระ แบ่งออก
เป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **สกลพยาปิกาทาระ** พยาปิกาทาระที่มีอาชเยยวัตถุซิมซบอยู่
ในทุกๆ ส่วนของตัวอาชาระ

ตัวอย่างเช่น

ติเลสุ เตลฺ ติวฺจติ น้ำมัน ตั้งอยู่ (ซิมซบอยู่) ในเมล็ดงา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ติเลสุ** เป็นพยาปิกาทาระที่สามารถรองรับการ
ซิมซบของอาชเยยวัตถุให้เข้าไปตั้งอยู่ในทุกๆ ส่วนของตน ดังนั้น
จึงได้ชื่อว่าสกลพยาปิกาทาระ

๒. **เอกเทศพยาปกาธาระ** พยาปกาธาระที่มีอาชยวัตตุชิมชัษบอยู่
เพียงบางส่วนของตัวอาธาระ

ตัวอย่างเช่น

ชเลสฺ ษีรํ ติฏฺฐติ น้ำนม ตั้งอยู่ (ผสมอยู่) ในน้ำ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ชเลสฺ** เป็นพยาปกาธาระที่สามารถรองรับการ
ชิมชัษบของอาชยวัตตุให้เข้าไปตั้งอยู่ในเพียงบางส่วนของตนเอง
เท่านั้น ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเอกเทศพยาปกาธาระ

โอบสิเลสิกาธาระ ๒ ชนิด

บรรดาอาธาระทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น โอบสิเลสิกาธาระแบ่งออก
เป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **อัลลียนโอบสิเลสิกาธาระ** โอบสิเลสิกาธาระที่รองรับอาชย-
วัตตุโดยแนบสนิทติดกันอยู่

ตัวอย่างเช่น

อุกฺขลฺยํ อจาโม ติฏฺฐติ ข้าวตั้ง ตั้งอยู่ (ติดอยู่) ที่กันหม้อ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อุกฺขลฺยํ** เป็นอัลลียนโอบสิเลสิกาธาระ

๒. **อนัลลียนโอบสิเลสิกาธาระ**

โอบสิเลสิกาธาระที่รองรับอาชย-วัตตุโดยมิได้แนบสนิทติดกันอยู่

ตัวอย่างเช่น

ปรียงฺเก ราชา เสดติ พระราชา ประทับ (บรรทม) บนพระแท่น

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปรียงฺเก** เป็นอนัลลียนโอบสิเลสิกาธาระ

เวสยิกาธาระ ๒ ชนิด

ในบรรดาอาหาระทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น เวสยิกาธาระ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **เทสันตราวัจเจทวิสยาธาระ** วิสยาธาระหรือเวสยิกาธาระอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับแบบจำเพาะเจาะจงเฉพาะที่ในลักษณะเป็นการแยกออก หรือตัดขาดจากสถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่น

ตัวอย่างเช่น

ปาเทสุ ปติตวา โรทติ เขาร้องให้ ชบอยู่ที่เท้า

ตัวอย่างนี้ บทว่า **ปาเทสุ** เป็นเทสันตราวัจเจทวิสยาธาระในฐานะที่เป็นที่ตั้งหรือที่รองรับเพียงที่เดียวของการชบร้องให้ให้ผู้พูดมุ่งถึง

๒. **อัญญฎากาววิสยาธาระ** วิสยาธาระหรือเวสยิกาธาระอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับอาเชยวัตถุ (การกระทำของอาเชยวัตถุ) ในลักษณะที่สถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่นไม่สามารถรองรับกิริยาการกระทำของอาเชยวัตถุนั้นได้ เหมือนกับสถานที่ที่ระบุนั้น ทั้งนี้เพราะว่า วิสัยของสิ่งต่างๆ มีความแตกต่างกันนั่นเอง (เช่น วิสัยของนก ย่อมบินไปในอากาศ จะบินไปในแม่น้ำไม่ได้, วิสัยของปลา ย่อมว่ายไปในน้ำ จะว่ายไปในอากาศไม่ได้ ฯลฯ)

ตัวอย่างเช่น

อากาศเส สกฺุณา ปกฺุขนฺทหฺติ ผุงวิหค โผบินไปในนภากาศ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อากาศเส** เป็นอัญญฎากาววิสยาธาระในฐานะที่เป็นสถานที่ตั้งหรือที่รองรับประเภทวิสัยของใครของมัน

อาธาระ ๔ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง อาธาระ มี ๔ ประเภท คือ

๑. **มุขยาธาระ** อาธาระอันเป็นที่ตั้งหรือรองรับกิริยาโดยตรง
ตัวอย่างเช่น
ภิกฺขุโย ขคฺคฺมุหิ โอบาโส ประกายแสงลุกวาวอย่างเจิดจ้าที่ดาบ
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ขคฺคฺมุหิ** เป็นมุขยาธาระในฐานะเป็นที่ตั้งของ
กิริยาโดยตรง
๒. **ปรัมฺปฺราธาระ** อาธาระอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับกิริยาโดยการรับ
ทอดต่อมาจากสิ่งอื่น (กัตตาและกรรม)
ตัวอย่างเช่น
ปฺริยงฺเกราชา เสติ พระราชา ประทับ (บรรทม) อยู่บนพระแท่น
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปฺริยงฺเก** เป็นปรัมฺปฺราธาระในฐานะที่เป็นที่ตั้ง
หรือที่รองรับพระราชากัตตาผู้ทำกิริยาการบรรทมมิใช่รองรับกิริยา
การบรรทม แต่ถึงกระนั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นที่รองรับกิริยาโดยปรัม-
ปฺรูปรจาร์นัย
๓. **ตํพพิสยาธาระ** อาธาระอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับในฐานะเป็น
ขอบเขตหรือวิสัยของกิริยาการกระทำนั้นๆ
ตัวอย่างเช่น
อากาเส สกฺกฺณา ปกฺขนฺทฺนฺติ ผุ่งวิหค ไผบินอยู่บนนภากาศ
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อากาเส** เป็นตํพพิสยาธาระรองรับกิริยาการ

บินของฝูงวิหค ในลักษณะความเป็นขอบเขตหรือเป็นวิสัยของ
กิริยาการบิน

๔. **ตทุปนิสสยาธาระ** อาหาระอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับในฐานะเป็นที่
ที่อาศัยของสิ่งนั้นๆ

ตัวอย่างเช่น

สาสเน วสติ ภิกขุ ภิกษุ อยู่ในพระศาสนา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สาสเน** เป็นตทุปนิสสยาธาระ ในฐานะเป็นที่
อาศัยของกิริยาการอยู่

อการก

[ลักษณะของการกและอการก]

การก คืออรรถบทที่เป็นเหตุให้กิริยาสำเร็จ มีกิริยาเป็นผลสำเร็จโดยตรง

อการก คืออรรถบทมีอรรถสัมพันธ์และอาลปะเนเป็นต้น ซึ่งมีได้มีความสัมพันธ์กับบทกิริยา ทั้งยังมีได้เป็นเหตุให้กิริยาสำเร็จ, อีกประการหนึ่งคืออรรถบทมีอรรถเหตุและลักษณะเป็นต้น ซึ่งแม้จะมีความสัมพันธ์ (เกี่ยวเนื่อง) กับบทกิริยา แต่ก็มีได้มีกิริยาเป็นผลสำเร็จโดยตรง

๑. สัมพันธะ

ในบรรดาอการกมีสัมพันธะและอาลปะเนเป็นต้นเหล่านั้น สัมพันธะ หมายถึงอรรถบทที่เป็นอัญญมัญญาเปกขะกล่าวคือความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างวิเสสนสัมพันธี (บทขยาย) กับวิเสสยสัมพันธี (บทที่ถูกขยาย) โดยมีกิริยาการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวเชื่อม ซึ่งเมื่อลงจัญฐี-วิภัตติทำยบทวิเสสนสัมพันธีแล้ว แผลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แห่ง” หรือ “ของ” มีรูปวิเคราะห์ว่า

สมุพชณัน สมุพนโธ

"ความเกี่ยวเนื่องกันชื่อว่า สัมพันธะ"

ตัวอย่างเช่น

รณโณ ปุริโส บุรุษของพระราชชา

ในตัวอย่างนี้ พระราชามีความสัมพันธ์กับบุรุษในฐานะทรงเป็นผู้พระราชทาน ส่วนบุรุษมีความสัมพันธ์กับพระราชานในฐานะเป็นผู้รับของที่ทรงพระราชทาน ดังนั้น พระราชากับบุรุษทั้งสอง จึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะเจ้าเหนือหัวกับข้าราชการบริพาร, พระราชา (รณโณ) เป็นวิเสสนสัมพันธ์กับส่วนบุรุษ (ปรีโส) เป็นวิเสสสัมพันธ์

ก็แลความสัมพันธ์ (ความเกี่ยวเนื่อง) กันและกันของพระราชากับบุรุษทั้งสอง (อัญญมัญญาเปกขะ) อาศัยกิริยาการพระราชทานและกิริยาการรับเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์อย่างนี้ เรียกว่า สัมพันธะ

ชนิดของสัมพันธะต่าง ๆ

เมื่อว่าโดยชนิดแล้ว สัมพันธะมีมากมายหลายชนิดนับเป็นร้อย ๆ ชนิดก็ว่าได้ เช่น สัมพันธะ, สามีสัมพันธะ, สมิปสัมพันธะ, สมุหสัมพันธะ, อววยสัมพันธะ, วิการสัมพันธะ และฐานสัมพันธะ เป็นต้น

ก) สัมพันธะ

หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของทรัพย์กับทรัพย์ในลักษณะที่บทวิเสสนะเป็นสามี (เจ้าของทรัพย์) บทวิเสสยะเป็น สัม (ทรัพย์) ตัวอย่างเช่น

ปหูตฺ เม ธนํ สุกก ข้าแต่ท้าวสักกะ เรามีทรัพย์จำนวนมาก

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างสามีสั่งแสดงด้วยบทว่า **เม** กับ **สม** ซึ่งแสดงด้วยบทว่า **ธนํ** เรียกว่า สัมพันธะ

[หมายเหตุ:- หากจะแปลตามต้นฉบับปทวิจารจริง ๆ จะได้คำแปลว่า “ในตัวอย่างนี้ บทสัมพันธว่า “เม” ชื่อว่าสัมพันธะ เพราะเป็นบท

ที่เกี่ยวข้งกับบทว่า “ธน” โดยความเป็น สามี และ สั” ซึ่งถ้าเป็นข้อความ ในรูปแบบนี้ ก็จะทำให้ไม่สอดคล้องกับคำอธิบายคำว่า “สัมพันธ” ที่ได้แสดง มาแล้วข้างต้น อาจเป็นเหตุให้นักศึกษาเกิดความไขว้เขว เกิดความสงสัย ได้ว่า คำว่า “สัมพันธ” นั้น หมายถึงอะไรกันแน่ ดังนั้น ผู้แปลจึงยึดเอาคำ อธิบายที่เห็นว่าสอดคล้องกัน จึงแปลออกมาในรูปแบบที่ไม่ตรงกับต้นฉบับ (แต่ตรงกับคัมภีร์ไวยกรณั เช่น รูปสิทธิ)

ข) สามีสัมพันธะ

หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพย์กับเจ้าของทรัพย์นั้นใน ลักษณะที่ทรัพย์(สั) ทำหน้าที่เป็นวิเสสนะ(บทที่ลงท้ายด้วยฉฐฐี- วิภัตติ) และเจ้าของทรัพย์ (สามี) ทำหน้าที่เป็นวิเสสยะ

ตัวอย่างเช่น

สกุโก เทวานมินโท ท้าวสักกะ ผู้เป็นจอม แห่งทวยเทพ

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์ของบทว่า **เทวาน** (ซึ่งเป็น สั) ที่มีต่อ บทว่า **อินโท** (ซึ่งเป็นสามี) ในรูปแบบที่ฝ่าย สั เป็นวิเสสนะ ส่วน ฝ่ายสามีเป็นวิเสสยะอย่างนี้ เรียกว่า สามีสัมพันธะ

[อีกนัยหนึ่ง บทที่ลงท้ายด้วยฉฐฐีวิภัตติ คือ **เทวาน** มีชื่อเรียกอีก อย่างหนึ่งว่าสามีสัมพันธะในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องโดยความ เป็นบ่าวของ **อินโท** ผู้เป็นสามี]

ค) สมิปสัมพันธะ

หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสนะเป็นสมิปี และมีบท วิเสสยะเป็นสมิปะ

ตัวอย่างเช่น

อมฺพวนสฺส อวิทฺเฐ ในที่ไม่ไกลแห่งสวนมะม่วง

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างบทว่า **อมฺพวนสฺส** ซึ่งเป็นสมิปี กับบทว่า **อวิทฺเฐ** ซึ่งเป็นสมิปะ เรียกว่า สมิปีสัมพันธ์

[อีกนัยหนึ่ง บทที่ลงท้ายด้วยฉฺฐวีวิภตติ คือ **อมฺพวนสฺส** มีชื่อเรียกว่าสมิปีสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า “ใกล้” หรือ “ไม่ไกล”]

ฃ) **สมฺหสัมพันธ์**

หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสณะเป็นสมฺหี (วัตถุที่ถูกรวมให้เป็นหมวดหมู่) และมีบทวิเสสยะเป็นสมฺหะ (กลุ่ม, หมวดหมู่)

ตัวอย่างเช่น

สุวณฺณสฺส ราสี กองแห่งทอง

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า **สุวณฺณสฺส** ซึ่งเป็นสมฺหีกับบทว่า **ราสี** ซึ่งเป็นสมฺหะ เรียกว่า สมฺหสัมพันธ์

[อีกนัยหนึ่ง บทที่ลงท้ายด้วยฉฺฐวีวิภตติ คือ **สุวณฺณสฺส** มีชื่อเรียกว่าสมฺหสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า “หมู่”]

ง) **อวิยสัมพันธ์**

หมายถึงความสัมพันธ์กันและกัน โดยมีบทวิเสสณะเป็นอวิยวี (สิ่งประกอบขึ้นจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ) และมีบทวิเสสยะเป็นอวิยวะ (ส่วนต่าง ๆ)

ตัวอย่างเช่น

มนุสฺสสฺสเสว เต สีสํ ศีระชะของท่าน เหมือนของมนุษย์

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า **เต** ซึ่งเป็นอวยวี กับบทว่า **ซิสํ** ซึ่งเป็นอวยวะ เรียกว่า อวยวสัมพันธ์

[อีกนัยหนึ่ง บทที่ลงท้ายด้วยฉฎฐีวิภคิตติ คือ **เต** มีชื่อเรียกว่า อวยวสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า “อวยวะ”]

จ) **วิการสัมพันธ์**

หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีวิเสสนะเป็นvikarī (สิ่งที่เป็นวัตถุตั้งเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง) และมีบทวิเสสยะเป็นvikarā (สิ่งที่เป็นรูปโฉมใหม่อันเป็นผลของความเปลี่ยนแปลง)

ตัวอย่างเช่น

ภฏฺฐณฺณานํ สตฺตํ ข้าวสตัดฺ ทำจากข้าวเปลือกคั่ว

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า **ภฏฺฐณฺณานํ** ซึ่งเป็นvikarīกับบทว่า **สตฺตํ** ซึ่งเป็นvikarā เรียกว่า **วิการสัมพันธ์**

[อีกนัยหนึ่ง บทที่ลงท้ายด้วยฉฎฐีวิภคิตติ คือ **ภฏฺฐณฺณานํ** มีชื่อเรียกว่าวิการสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า “vikarā”]

ฉ) **ฐานสัมพันธ์**

หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสนะเป็นฐานี (สิ่งที่ตั้งอยู่ ณสถานทีนั้นๆ) และมีบทวิเสสยะเป็นฐานะ (สถานทีอันเป็นที่ตั้ง)

ตัวอย่างเช่น

จาตุมหาราชิกา **จानิ** ภูมิอันเป็นนิवासถานของเทวดาชั้น
จาตุมหาราชิกา

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบพว่า **จาตุมหาราชิกา**
ซึ่งเป็นฐานกับบพว่า **จานิ** ซึ่งเป็นฐานะ เรียกว่า ฐานสัมพันธ์

อีกนัยหนึ่ง บพที่ลงท้ายด้วยฉวิวิภัตติ คือ **จาตุมหาราชิกา**
มีชื่อเรียกว่าฐานสัมพันธ์ ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบพที่มี
ความหมายว่า “ภูมิหรือที่ตั้ง”]

ช) สัมพันธสัมพันธ์

หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบพวิเสสนะเป็นสัมพันธิ (ผู้ที่ถูก
เกี่ยวข้อง) และมีบพวิเสสยะเป็นสัมพันธ์ะ (ผู้ที่มีส่วนเข้ามาเกี่ยว
ข้อง)

ตัวอย่างเช่น

ปุตตาปี **ตสฺส** **พหโว** เขามีบุตรจำนวนมาก

ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบพว่า **ปุตตาปี** ซึ่งเป็น
สัมพันธ์กับบพว่า **ตสฺส** ซึ่งเป็นสัมพันธิ เรียกว่า สัมพันธสัมพันธ์

อีกนัยหนึ่ง บพที่ลงท้ายด้วยฉวิวิภัตติ คือ **ตสฺส** มีชื่อเรียกว่า
สัมพันธ์สัมพันธ์ะในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบพอื่นซึ่งมีความ
สัมพันธ์กับตนโดยฐานะใดฐานะหนึ่ง].

๒. ลิงคัตถะ

ส่วนที่ซ่อนเร้นอันไม่ปรากฏ เรียกว่า ลิงค์ มีวิเคราะห์ว่า **ลีน่อปากฏองคนุติลิ่งคิ** อีกนัยหนึ่ง ลิงค์หมายถึงศัพท์ที่ทำให้ความหมายซึ่งซ่อนเร้นอยู่ปรากฏชัด มีวิเคราะห์ว่า **ลีน่มตฤ คมยติ โโพเธดีติ ลิ่งคิ**

อนึ่ง ความหมายของลิ่งคิกล่าวคือลักษณะ ๓ ประการซึ่งประกอบด้วยวิสทาการะ, อวิสทาการะ และเนววิสทนาวิสทาการะ เรียกว่า ลิงคัตถะ แปลว่า “ความหมายของลิ่งคิ” โดยมีรูปวิเคราะห์เป็นฉัญฐิตูปปริสสมาสว่า **ลิ่งคสฺส อตฺถโ** **ลิ่งคตฺถโ** มีคำอธิบายโดยสังเขปดังนี้

๑. **วิสทาการลิ่งคัตถะ** ลิ่งคัตถะกล่าวคือลักษณะที่หมดจดโปร่งใส ตัวอย่างเช่น
ปฺริโส **บุรุษ**
 ในตัวอย่างนี้ ลักษณะหรืออาการที่หมดจดโปร่งใสของปฺริสศัพท์ เรียกว่า วิสทาการลิ่งคัตถะ
๒. **อวิสทาการลิ่งคัตถะ** ลิ่งคัตถะกล่าวคือลักษณะที่ไม่หมดจดและไม่โปร่งใส ตัวอย่างเช่น
อิตถิ **ผู้หญิง**
 ในตัวอย่างนี้ ลักษณะหรืออาการที่ไม่หมดจดและไม่โปร่งใสของอิตถิศัพท์ เรียกว่า อวิสทาการลิ่งคัตถะ
๓. **เนววิสทนาวิสทาการลิ่งคัตถะ** ลิ่งคัตถะกล่าวคือลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ จะว่าสะอาดหมดจดก็ไม่ใช่ จะว่าไม่สะอาดหรือไม่หมดจดก็ไม่ใช่

ตัวอย่างเช่น

จิตต์ จิต

ในตัวอย่างนี้ ลักษณะหรืออาการที่เป็นครั้ง ๆ กล่าวก็น่าจะว่า สะอาดหมดจดก็ไม่ใช่ จะว่าไม่สะอาดหมดจดก็ไม่เชิงของจิตต์ศัพท์ เรียกว่า เหนวิสทหนวิสทาการลึงคัตตะ

ลึงคัตตะ ๒ ประเภท

ลึงคัตตะนั้น มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สุทธลึงคัตตะ** หมายถึงลึงคัตตะล้วน ๆ ไม่ระคนกับการกมีกรรม เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส บุรุษ

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปุริโส** เป็นสุทธลึงคัตตะ เพราะไม่ได้ระคนกับบรรณของการกมีกรรม เป็นต้น

๒. **สังสัจจลึงคัตตะ** หมายถึงลึงคัตตะที่ระคนกับบรรณของการกมีกรรมการก เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส ปสฺสียติ บุรุษ ย่อมถูกเห็น

ก็ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปุริโส** เป็นลึงคัตตะที่ระคนกับบรรณของกัมมการกในฐานะที่ถูกกริยาของบุคคลอื่นเห็น ดังนั้น คำว่า **ปุริโส** ในประโยคนี้ จึงจัดเป็นสังสัจจลึงคัตตะ.

๓. อาลปนะ

อาลปนะ หมายถึงการร้องเรียก มีรูปวิเคราะห์ว่า **อา อภิมุขํ กตวา**
ลปนํ อาลปนํ “การเรียกซึ่งๆ หน้า ชื่อว่าอาลปนะ” บทอาลปนะนี้ แผลออก
 สำเนียงอายตนิบาตว่า “แนะ, ตูก่อน, ข้าแต่”

ตัวอย่างเช่น

โกติ อิตถิ แนะสุภาพสตรี

ในตัวอย่างนี้ การร้องเรียกว่า **โกติ อิตถิ** เป็นอาลปนะ

อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่ถูกร้องเรียก ชื่อว่า อาลปนะ มีวิเคราะห์ว่า **อา อภิมุขํ**
กตวา ลปิตพพนติ อาลปนํ “สิ่งที่ถูกเรียกซึ่งๆ หน้า ชื่อว่าอาลปนะ”

ตัวอย่างเช่น

โกติ อิตถิ แนะสุภาพสตรี

ในตัวอย่างนี้ สตรีที่ถูกร้องเรียก ชื่อว่าอาลปนะ

อาลปนะ ๒ ประเภท

อาลปนะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สชีวอาลปนะ** อาลปนะที่เป็นการร้องเรียกสิ่งที่มีชีวิต

ตัวอย่างเช่น

โกติ อิตถิ แนะสุภาพสตรี

ในตัวอย่างนี้ในฐานะเป็นการร้องเรียกผู้หญิงซึ่งเป็นสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ
 ดังนั้น อาลปนะนี้ จึงจัดเป็นสชีวอาลปนะ

๒. **นิชชีวอalpนะ** อalpนะที่เป็นการร้องเรียกสิ่งที่ไม่มีชีวิต
ตัวอย่างเช่น

โก เสล ณะภูเขา หรือก้อนหิน

ในตัวอย่างนี้ ในฐานะเป็นการร้องเรียกภูเขารหรือก้อนหิน ซึ่งเป็น
สิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ดังนั้น อalpนะเช่นนี้ จึงจัดเป็นนิชชีวอalpนะ

๔. สหาทิโยคะ (สมวายะ)

อรรถคือความพร้อมเพรียง (สมวายะ) ชื่อว่า สหาทิโยคะ มีรูป
วิเคราะห์ว่า **สหาทิหิ โยโค สหาทิโยโค** “การประกอบหรือการสัมพันธ์
บทที่ลงท้ายด้วยตติยวิภตติเข้ากับบทมี สห เป็นต้น เรียกว่า สหาทิโยคะ”

สหาทิโยคะ ๓ ประเภท

สหาทิโยคะ มี ๓ ประเภท คือ

๑. **สหโยคะ** สมวายะกล่าวคือศัพท์ที่มีความพร้อมเพรียงซึ่งสัมพันธ์
เข้ากับบทว่า “สห”
ตัวอย่างเช่น
สหปิ คคฺเคน สโม พระสงฆ์ทำกรรมร่วมกับภิกษุชื่อว่าคคฺคะ
ในตัวอย่างนี้บทว่า **คคฺเคน** ชื่อว่าสหโยคะ ในฐานะที่สัมพันธ์เข้ากับ
สห นิบาต
๒. **สหาทิโยคะ** สมวายะกล่าวคือศัพท์ที่มีความพร้อมเพรียงซึ่ง
สัมพันธ์เข้ากับบทว่า “สทฺธิ, วินา, นานา, สม”
ตัวอย่างเช่น

ภิกขุสัณเณ สทฐิ พร้อมด้วยหมู่แห่งภิกษุ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ภิกขุสัณเณ** ชื่อว่าสหาคิโยคะ ในฐานะที่สัมพันธ์ เข้ากับ **สทฐิ** ศัพท์[ซึ่งเป็นศัพท์ที่ท่านสงเคราะห์เอาด้วยคำว่า อาทิจ]

๓. **สหัตถะ** สมวาเยที่มีอรรถของ สห ทั้งๆ ที่ไม่มี สห ศัพท์เป็นต้น ประกอบอยู่ด้วย

ตัวอย่างเช่น

เทวทตฺโต โกกาลิเกน คจฺจติ พระเทวทัต ไปพร้อมกับพระ
โกกาลิกะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โกกาลิเกน** ชื่อว่าเป็นสหัตถะ เพราะมีอรรถ ของ สห ศัพท์ปรากฏอยู่ แม้จะไม่มี สห ศัพท์ประกอบอยู่ด้วยก็ตาม

สมวาเย ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สมวาเย มี ๓ ประเภท คือ

๑. **คุณสมวาเย** สมวาเยคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกันโดย คุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปุตฺเตน สห ญฺโฬ ปิตา บิดาและบุตรเป็นคนอ้วน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปุตฺเตน** ชื่อว่าคุณสมวาเยในฐานะที่มี ความเสมอกากับบิดาโดยคุณคือความเป็นคนอ้วน

๒. **ทัฬหสมวาเย** สมวาเยคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกัน โดยทัฬหะสิ่งของ

ตัวอย่างเช่น

ปุตฺเตน สห ธนฺวา ปิตา บิดาและบุตรเป็นผู้มีทรัพย์

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปุตฺเตน** เชื่อว่าเป็นทัฬหสมวายะในฐานะที่มีความเสมอภาคกับบิดาในเรื่องของทัฬหะสิ่งของเช่นทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น

๓. **กิริยาสมวายะ** สมวายะคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกัน โดยกิริยาการกระทำ

ตัวอย่างเช่น

ปุตฺเตน สห ปาวิสิ ปิตา บิดาเข้าไปพร้อมกับบุตร

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปุตฺเตน** เชื่อว่าเป็นกิริยาสมวายะในฐานะที่มีความเสมอภาคกับบิดาในเรื่องของกิริยาการเข้าไป.

๕. เหตุ

อรรถเหตุแปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “เพราะ” มีรูปวิเคราะห์ว่า “**หิโนติ ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ**” “สิ่งที่ทำให้ผลบังเกิด ชื่อว่าเหตุ”

เหตุ ๓ ชนิด

เหตุ นั้น จำแนกตามเกณฑ์การลงวิภัตติ มี ๓ ชนิด คือ

๑. **ตติยาเหตุ** หมายถึงอรรถบทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ ตัวอย่างเช่น

อนฺเนน วสตี ภิกฺขุ ภิกษุ ย่อมอยู่ เพราะข้าว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนฺเนน** เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ

๒. **ปัญจมีเหตุ** หมายถึงอรรถบทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยปัญจมี ตัวอย่างเช่น

จตุหนุ อริยสัจจานํ อนนุโพธา เพราะไม่ตรัสรู้ริยสัจจ์ ๔

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อนนุโพธา** เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติ

๓. **สัตตมีเหตุ** หมายถึงอรรถบทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ ตัวอย่างเช่น

กฤษโร ทนฺเตสุ หนฺนเต ช้าง ถูกฆ่าเพราะงา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ทนฺเตสุ** เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ

เหตุ ๓ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง เหตุนั้น จำแนกตามหน้าที่ มี ๓ ชนิด คือ

๑. **ชนกเหตุ** หมายถึงเหตุที่เป็นต้นเหตุทำให้สิ่งต่าง ๆ บังเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น

พีชโต องฺกุโร ชายติ หน่อเกิดจากเมล็ด

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พีชโต** เป็นชนกเหตุซึ่งเป็นต้นเหตุที่ทำให้หน่อของเมล็ดพันธ์เกิดขึ้น

๒. **สัมปapakเหตุ** หมายถึงเหตุที่เป็นเครื่องมือในการ เข้าถึงสิ่งต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น

ตีริ นาวาย ปาปฺถิ เขาถึงฝั่งด้วยเรือ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นาวาย** เป็นสัมปapakเหตุซึ่งเป็นเครื่องมือในการทำให้ถึงฝั่ง

๓. **ญาปกเหตุ** หมายถึงเหตุที่เป็นเครื่องหมายแสดงให้ทราบถึงผล
อย่างใดอย่างหนึ่งได้โดยการอนุมาน

ตัวอย่างเช่น

ฐมโต อคฺคิ อตฺถิติ ฃายติ เพราะควัน จึงทราบว่ามีไฟอยู่
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ฐมโต** เป็นเครื่องหมายแสดงให้ทราบว่ามีกา
จุดไฟอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง

ญาปกเหตุ ๓ ชนิด

ญาปกเหตุ มี ๓ ชนิดดังนี้ คือ

๑. **สภาวะญาปกเหตุ** หมายถึงญาปกเหตุที่เป็นสภาพหรือคุณสมบัติ
ของสิ่งนั้นๆ

ตัวอย่างเช่น

อุณหตฺตา อคฺคิ อตฺถิติ ฃายติ
เพราะรู้สึกร้อน จึงทราบได้ว่า ไฟมีอยู่
ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อุณหตฺตา** เป็นเหตุที่ระบุนถึงสภาพหรือคุณ
สมบัติของไฟ

๒. **พยติเรกญาปกเหตุ** หมายถึงญาปกเหตุกล่าวคือสภาพหรือคุณ
สมบัติที่ตรงกันข้ามกับสิ่งนั้นๆ

ตัวอย่างเช่น

สีตตฺตา อคฺคิ นตฺถิติ ฃายติ
เพราะรู้สึกเย็น จึงทราบได้ว่า ไฟไม่มี

ในตัวอย่างนี้บพว่า สิตตตดา เป็นเหตุที่ระบุงถึงสภาพหรือคุณสมบัติที่ตรงกันขำกับคุณสมบัติของไฟ ดังนั้น เมื่อคุณสมบัติที่ตรงกันขำกับไฟปรากฏ ก็แสดงให้ทราบได้ว่า ไม่มีไฟนั่นเอง

๓. การิยญาปกเหตุ หมายถึงญาปกเหตุที่เป็นผลพวงที่ได้รับตัวอย่างเช่น

ฐมโต อคคิ อตถิติ ฃายติ เพราะควัน จึงทราบได้ว่าไฟมีอยู่
 ในตัวอย่างนี้บพว่า **ฐมโต** ซึ่งเป็นผลพวงของไฟ เป็นเหตุให้บุคคลผู้อยู่ ณ สถานที่ไกลทราบได้ว่าไฟมีอยู่ ดังนั้น คำว่า **ฐมโต** ในฐานะที่เป็นเหตุและผลในขณะเดียวกัน จึงได้ชื่อว่าวาริยญาปกเหตุ
 [หมายเหตุ:- คำว่า การิยะ มีความหมายเท่ากับผล]

เหตุ ๓ ชนิด

อีกนัยหนึ่ง เหตุนั้น มี ๓ ชนิด คือ

๑. นานาเหตุ หมายถึงเหตุหลายอย่าง แต่ให้เกิดผลเพียงอย่างเดียว
 ตัวอย่างเช่น

**กมมสฺส กตตตดา อฺปจิตตดา อฺสฺสนฺนตดา วิปฺลตตดา
 อฺปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญญานํ**

จักขุวิญญาน เกิดเพราะกรรมที่กระทำไว้ สั่งสมไว้ ก่อไว้ ทำให้ไฟบุลย์ไว้เป็นต้นเหตุ

ในตัวอย่างนี้ บพว่า **กมมสฺส กตตตดา, อฺปจิตตดา, อฺสฺสนฺนตดา** ต่างก็ทำให้เกิดผลเป็นอย่างเดียวกันคือการเกิดขึ้นของจักขุวิญญาน

๒. **ปัจเจกเหตุ** หมายถึงเหตุเดี่ยวและมีผลเดี่ยว

ตัวอย่างเช่น

ทานโต โภควา โหติ เป็นผู้มีโภคสมบัติเพราะทาน(ที่ได้ทำไว้)

ในตัวอย่างนี้บว่า **ทานโต** เป็นเหตุเดี่ยวที่มีผลเฉพาะอย่าง (กล่าวคือการให้ทานเป็นเหตุให้เป็นผู้มีโภคะเท่านั้น ไม่เป็นเหตุให้เป็นอย่างอื่น)

๓. **ปรัมปรเหตุ** หมายถึงเหตุที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

ตัวอย่างเช่น

ศีลโต ปมฺโท โหติ, ปมฺหา โหติ สุขโต

ศีลเป็นเหตุให้เกิดความปลาบปลื้มยินดี, ความปลาบปลื้มยินดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข

ในตัวอย่างนี้ บว่า **ปมฺหา** เป็นเหตุที่ต่อเนื่องมาจากเหตุ คือ **ศีลโต**

๖. อิตถัมภูตลักษณะ

อรรถบทที่ระบุถึงลักษณะพิเศษที่เด่นหรือด้อยของบุคคล หรือของสิ่งของ เรียกว่า อิตถัมภูตลักษณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า **อิตถัม ภูโต อิตถมฺภูโต, อิตถมฺภูตสฺส ลกฺขณํ อิตถมฺภูตลฺกฺขณํ** “บุคคลผู้ถึงความ เป็น (ลักษณะหรืออาการ) อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าอิตถัมภูตนะ, ลักษณะของบุคคลผู้ถึงความ เป็นเช่นนั้น เรียกว่า อิตถัมภูตลักษณะ”

ตัวอย่างเช่น

เนตฺเตน กานํ ปสฺสตี เขาเห็นคนมีนัยตาบอด

สกร กภี ภินุเนน สีเสน ปติวิสุสเก อูชฎมเปติ

นงภภี ผู้มีศีรชะแตกนั้เน ท่เยวฟองเพื่อบน

ตัวอย่างเหล่านี มีธิบยวว:-

บทว **เหตุเตน** เป็นเครื่องส้งเกดทให้ทรบวผู้นี้เป็นผู้ตบอด ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของบุคคล เพราะเหตุนั้เน บทว **เหตุเตน** จึงได้ชื่อว อิตถัมภุตลักษณะ

บทว **ภินุเนน สีเสน** เป็นเครื่องส้งเกดทให้ทรบว นงภภี มีความเปลกพิเศษแตกต้งจากผู้อื่นทวไป เพราะเหตุนั้เน บทว **ภินุเนน สีเสน** จึงได้ชื่อวอิตถัมภุตลักษณะ

[หมยเหตุ:-ในประโยควว เหตุเตน ภณ... บทว เหตุเตน จะจัดเป็น ตติยวิเสสนะทวๆ ไปก็ไ้]

๗. วิเสสนะ

วิเสสนะ คือค่านม ที่ทำหนที่ขยยค่านมหลัก มีรูปวิเคราะห้ว วิเสสียติ วิเสสิตพพ อเนนทติ วิเสสนั้ “ศัพทที่ใช้ทำหนที่ขยย วิเสสิตพพท (วิเสสยะหรือค่านมหลัก) เรียกวว วิเสสนะ”

ตัวอย่างเช่น

ตปสภ อุตตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ หรือผู้มีตบะประเสริฐ

ในตัวอย่างนี้ บทว **ตปสภ** เป็นค่านมที่ขยยค่านมว **อุตตโม** มีให้ภินความคยเกี่ยวกับความหมยอื่นกล่วคือเป็นค่านมจกััดขอบเขตเพื่อ มีให้เข้ใจวเป็นผู้ประเสริฐโดยตระกูลหรือโดยอ่ยอื่น เพราะเหตุนั้เน บทว **ตปสภ** จึงได้ชื่อววิเสสนะ

วิเสสณะ ๒ ประเภท

วิเสสณะ แบ่งโดยประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. **ภินนาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงคำวิเสสณะที่มีวิภัตติต่างจากคำวิเสสณะที่ตนกำลังทำหน้าที่ขยายอยู่

ตัวอย่างเช่น

ตปสา อุตตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ตปสา** ซึ่งเป็นคำวิเสสณะขยายบทว่า **อุตตโม** มีวิภัตติต่างจากบทว่า **อุตตโม** กล่าวคือ **ตปสา** ลงตติยาวิภัตติ, ส่วนบทว่า **อุตตโม** ลงปฐมาวิภัตติ ดังนั้น บทว่า **ตปสา** จึงได้ชื่อว่า ภินนาธิกรณวิเสสณะ

๒. **ตุลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงคำวิเสสณะที่มีวิภัตติเดียวกันกับคำวิเสสณะ แผลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า อัน...ที่...ซึ่ง...

ตัวอย่างเช่น

นีโล ปญฺเ ผ้านมีสีเขียว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นีโล** ขยายบทว่า **ปญฺเ** และมีวิภัตติเดียวกันกับบทว่า **ปญฺเ** คือเป็นบทที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิภัตติเหมือนกัน ดังนั้น บทวิเสสณะประเภทนี้ จึงได้ชื่อว่าตุลยาธิกรณวิเสสณะ

ภินนาธิกรณวิเสสณะ ๓ ชนิด

๑. **ตติยาภินนาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

ตปสา อุตฺตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ตปสา** เป็นบทกนินาธิกรณวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่าตติยาภินนาธิกรณวิเสสณะ

๒. **จัญฐิภินนาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยจัญฐิวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

ราชโน ปุริโส โหติ บุรุษของพระราชา ย่อมมี

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ราชโน** ซึ่งเป็นภินนาธิกรณวิเสสณะขยายบทว่า **ปุริโส** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยจัญฐิวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่า จัญฐิ-ภินนาธิกรณวิเสสณะ

๓. **สัตตมีภินนาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

เคเหว นิสินุโน โหติ มีผู้นั่งอยู่บนเรือนนั้นเที่ยว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **เคเห** ซึ่งเป็นภินนาธิกรณวิเสสณะขยายบทว่า **นิสินุโน** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่า สัตตมีภินนาธิกรณวิเสสณะ

ตุลยาธิกรณวิเสสณะ ๖ ชนิด

๑. **อาสยาสยัภาวตุลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะประเภทคุณศัพท์ซึ่งทำหน้าที่ขยายศัพท์พนาม (ศัพท์พนะ=สิ่งของต่าง ๆ)

ตัวอย่างเช่น

นีโล ปภุ ฝ่าอันมีสีเขียว

ในตัวอย่างนี้ บทวิเสสณะว่า **นีโล** เป็นคำประเภทคุณนามและทำหน้าที่ขยายศัพท์พพนาม ดังนั้น บทว่า **นีโล** จึงได้ชื่อว่า อาสยาสยิ-
ภาวตูลยาธิกรณวิเสสณะ

๒. **ตัพภาวตาตูลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะประเภทศัพท์พพนาม และทำหน้าที่ขยายศัพท์พพนามด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น

พทุโร ชิโน พระชินะพุทธเจ้า

พทุโร ภควา พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พทุโร** เป็นประเภทศัพท์พพนาม และยังทำหน้าที่ขยายบทว่า **ชิโน** และ **ภควา** ซึ่งเป็นศัพท์พพนามด้วยกัน ดังนั้น บทว่า **พทุโร** จึงได้ชื่อว่าตัพภาวตาตูลยาธิกรณวิเสสณะ

๓. **ตัพพิเสสตาตูลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะที่ขยายความหมายที่เป็นหมู่ โดยความเป็นส่วนประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของหมู่นั้น

ตัวอย่างเช่น

อมุโพ ปาโน น้ำปานะมะม่วง

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อมุโพ** ทำหน้าที่ขยายบทว่า **ปาโน** ในฐานะที่เป็นน้ำปานะชนิดหนึ่งในบรรดา น้ำปานะ ๘ ชนิด บทว่า **อมุโพ** จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของน้ำปานะ ดังนั้น บทว่า **อมุโพ** จึงได้ชื่อว่า ตัพพิเสสตาตูลยาธิกรณวิเสสณะ

๔. **ธัมเมกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทนามอื่นในฐานะที่คุณสมบัติเท่าเทียมกัน

ตัวอย่างเช่น

นโร สีโห มนุษย์สิงโต (นรสิงห์)

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สีโห** ทำหน้าที่ขยายบทว่า **นโร** ผู้ที่มีคุณสมบัติความกล้าบ้าบิ่นพองๆ กับราชสีห์ ขยายโดยเปรียบเทียบคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันของทั้งสองฝ่าย ดังนั้น บทว่า **สีโห** ในฐานะเป็นคำวิเสสณะที่มีคุณสมบัติคล้ายกับบทวิเสสยะ จึงได้ชื่อว่าเป็นธัมเมกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

๕. **อาธาเรกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทนามอื่น (วิเสสณะ) ในฐานะที่มีที่ตั้งอย่างเดียวกันกับบทวิเสสยะนั้น

ตัวอย่างเช่น

อมุพิโล ครุโก รโส รสเปรี้ยวจัด

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อมุพิโล** ทำหน้าที่ขยายบทว่า **รโส** ซึ่งทั้งสอง (กล่าวคือ **อมุพิโล** และ **รโส**) ต่างก็มีเนื้อหาอันเป็นที่ตั้งอย่างเดียวกัน ดังนั้น บทว่า **อมุพิโล** จึงได้ชื่อว่าเป็นอาธาเรกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

๖. **ผลเอกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ** หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทนามอื่น (วิเสสยะ) ในฐานะที่มีผลประโยชน์อย่างเดียวกันกับบทวิเสสยะที่ตนขยายอยู่นั้น

ตัวอย่างเช่น

คทาหตฺ สุตฺยุตฺตํ โอสถํ

ยาที่ปรุ้งมาตีแล้ว ย่อมเยียวยา รักษาโรคได้

ในตัวอย่างนี้ บทว่า สุตฺยุตฺตํ จะต้องเป็นสิ่งที่ปรุ้งมาตี จึงจะสามารถรักษาโรคได้สมกับที่เป็นโอสถะ ก็ทั้งบทว่า สุตฺยุตฺตํ และบทว่า โอสถํ มีผลประโยชน์หรือวัตถุประสงค์ตรงกันคือการรักษาโรค ดังนั้น บทว่า สุตฺยุตฺตํ ในฐานะเป็นบทวิเสสณะที่มีผลอย่างเดียวกันกับบทว่า โอสถํ ซึ่งเป็นวิเสสยะ จึงได้ชื่อว่าผลเอกตาดุลยาธิกรณ-วิเสสณะ

วิเสสณะ ๒

อีกนัยหนึ่ง วิเสสณะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. การกวิเสสณะ วิเสสณะที่กำหนดที่ขยายการก (บทนาม)

ตัวอย่างเช่น

ตปสา อุตฺตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า ตปสา กำหนดที่ขยายบทว่า อุตฺตโม ซึ่งเป็นการก (บทนาม) ดังนั้น บทว่า ตปสา จึงชื่อว่าการกวิเสสณะ

๒. กิริยาวิเสสณะ วิเสสณะที่กำหนดที่ขยายบทกิริยา

ตัวอย่างเช่น

มุกฺหุ ปจติ เขาหุง (ข้าว) ได้อย่างอ่อนนุ่ม

ในตัวอย่างนี้ บทว่า มุกฺหุ กำหนดที่ขยายบทกิริยาว่า ปจติ ดังนั้น บทว่า มุกฺหุ จึงชื่อว่ากิริยาวิเสสณะ

กิริยาวิเสสณะ ๒ ประเภท

๑. **พหิตทกิริยาวิเสสณะ** ได้แก่อรรถของบทอาลปะนะทั้งปวงซึ่งเป็นอรรถที่มีใช้ส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทกิริยาโดยตรง

ตัวอย่างเช่น

โก ปุริส อาคัจฉ แนะบุรุษ ทำนจมา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โก ปุริส** เป็นพหิตทกิริยาวิเสสณะ เนื่องจากไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิริยา

๒. **อพหิตทกิริยาวิเสสณะ** ได้แก่กิริยาวิเสสณะทั่วไปที่มีใช้อาลปะนะทำหน้าที่ขยายกิริยา โดยมีส่วนเกี่ยวข้องกับบทกิริยานั้นโดยตรง

ตัวอย่างเช่น

มุกุ ปจติ เขาหุง (ข้าว) ได้อย่างอ่อนนุ่ม

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มุกุ** เป็นอพหิตทกิริยาวิเสสณะในฐานะเป็นส่วนที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับกิริยา

อพหิตทกิริยาวิเสสณะ ๔ ชนิด

อพหิตทกิริยาวิเสสณะ จำแนกโดยวิภัตติ มี ๔ ชนิด คือ

๑. **ปฐมากิริยาวิเสสณะ** กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

สุขิ สยติ เขานอนเป็นสุข

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สุขิ** เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิภัตติ

(ลง สี แปลง สี เป็น อํ = สุขิ)

๒. **ทุดิยาภิรียาวิเสสณะ** กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยทุดิยาภิรียาวิรียา
ตัวอย่างเช่น

มุกุ ปจติ เขาหุง (ข้าว) ได้อย่างอ่อนนุ่ม

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มุกุ** เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยทุดิยาภิรียาวิรียา (มุกุ ลง อํ ทุดิยาภิรียาวิรียา = มุกุ) ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นทุดิยาภิรียาวิเสสณะ

๓. **ตติยาภิรียาวิเสสณะ** กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาภิรียาวิรียา
ตัวอย่างเช่น

เอกาเหเนว ปายาสิ เขาใช้เวลาเพียงวันเดียวเท่านั้นก็ไปถึง

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **เอกาเหเนว** เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาภิรียาวิรียา ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นตติยาภิรียาวิเสสณะ

(อีกนัยหนึ่ง) บทว่า **เอกาเหเนว** นี้ได้ชื่อว่าเป็นกิริยาปวัคคะในฐานะที่เป็นบทแสดงอัตราความเร็วของกิริยาซึ่งตรงตามความหมายของรูปวิเคราะห์ว่า **กิริยาย อปวัคโค กิริยาปวัคโค** “การทำกิริยาให้สำเร็จลุล่วงไปอย่างรวดเร็ว เรียกว่า กิริยาปวัคคะ”

๔. **ฉฐฐีกิริยาวิเสสณะ** กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยฉฐฐิวิรียา
ตัวอย่างเช่น

ปาทสุส อุกุชิปนํ การยกเท้าขึ้น

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปาทสุส** เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วย ฉฐฐิวิรียา (อันเป็นผลเนื่องมาจากไปมีความสัมพันธ์กับบทกิริยา

อุกฺขิปนํ ซึ่งเป็นกิริยาภิตในอรรถภาวสาธนะ) ดังนั้น บทว่า **ปาทสฺส** จึงได้ชื่อว่าเป็นฉฐฐีกิริยาวิเสสนะ

อนึ่ง คำที่มีความหมายเท่ากับกิริยาวิเสสนะ (คำที่ทำหน้าที่เป็นกิริยาวิเสสนะ) ในตำราสันสกฤต เรียกว่า**ธาตฺวิเสสนะ**, ส่วนตำราทางพระพุทธศาสนา (เช่น อรรถกถา, ฎีกา) นิยมเรียกว่า**ภาวนปฺงสกะ**

๘. อัจฉนตสังโยค

อรรถของวิภตติที่ระบุถึงความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เรียกว่า**อัจฉนตสังโยค** มีรูปวิเคราะหฺว่า **อจฺจนตํ นิริหฺตํ สโยโค อจฺจนตสฺโยโค** “การประกอบอยู่อย่างต่อเนื่อง เรียกว่า **อัจฉนตสังโยค**” มี ๒ ประเภท คือ

๑. **กาลอัจฉนตสังโยค** ความต่อเนื่องแห่งกาลเวลา เรียกว่า**กาลอัจฉนต**, การที่วัตถุ, สภาพการณ์, เหตุการณ์ หรือการกระทำดำเนินไปด้วยกาลเวลาที่ต่อเนื่องนั้น เรียกว่า**กาลอัจฉนตสังโยค** ตัวอย่างเช่น

มาสํ มํโสหนํ ภูณฺชติ เขาบริโภคข้าวคลุกเนื้อตลอดเดือน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มาสํ** เป็นบทที่ระบุถึงกาลเวลาที่ข้าวคลุกเนื้อ มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเรียกว่า**กาลอัจฉนตสังโยค**

๒. **อฺทธาอัจฉนตสังโยค** ความต่อเนื่องแห่งระยะทาง เรียกว่า**อฺทธาอัจฉนตสังโยค**, การที่วัตถุสิ่งของ, สภาพการณ์, เหตุการณ์ หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการดำเนินไปในระยะทางที่ต่อเนื่องนั้น เรียกว่า**อฺทธาอัจฉนตสังโยค**

ตัวอย่างเช่น

โยชน์ วนราชิ ราวป่า ตลอดหนึ่งโยชน์

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โยชน์** เป็นบทที่ระบุถึงระยะทางที่ราวป่า มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเรียกว่าอัทธธัจจันตสังโยค

กาลัจจันตสังโยค ๓ ชนิด

กาลัจจันตสังโยค แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. **กาลทัพพัจจันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยวิภตติที่ระบุถึงความต่อเนื่องแห่งกาลเวลาของทัพพสิ่งของ

ตัวอย่างเช่น

มาสี มโสหนิ ภูษติ เขากินข้าวคลูกเนื้อตลอดทั้งเดือน

ตัวอย่างนี้ บทว่า **มาสี** เป็นบทที่ระบุถึงกาลเวลาที่ทัพพะกล่าวคือ ข้าวคลูกเนื้อมืออยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเรียกว่าทัพพกาลัจจันตสังโยค

๒. **กาลคุณัจจันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายวิภตติที่ระบุถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่คุณสมบัติของสิ่งต่างๆ มีอยู่อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างเช่น

สรทมิ รณนิยา นทิ แม่น้ำ ร่มรื่นตลอดฤดูสุรทระ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สรทมิ** เป็นบทที่ระบุถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่คุณสมบัติกล่าวคือความร่มรื่นของแม่น้ำมีอยู่ตลอดฤดูสุรทระ ดังนั้น จึงเรียกว่าคุณกาลัจจันตสังโยค

๓. **กาลกิริยาัจฉันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยวิภัตติที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่กิริยาการกระทำดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น

มาส สขมยติ สาธยายตลอดเดือน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มาส** เป็นบทที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่กิริยาการสาธยายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตลอดเดือน ดังนั้น จึงเรียกว่ากิริยากาลัจฉันตสังโยค

อทธาัจฉันตสังโยค ๓ ชนิด

อทธาัจฉันตสังโยค แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. **อทธาทัพพอัจฉันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยทุตติยาวิภัตติที่ระบุนถึงระยะทางที่ทัพพะสิงของมืออยู่อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างเช่น

โยชน วนราชิ รวป่าตลอดโยชน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โยชน** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยทุตติยาวิภัตติซึ่งระบุนถึงระยะทาง (๑ โยชน) ที่ทัพพะสิงของมืออยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นทัพพอัทธาัจฉันตสังโยค

๒. **อทธาคณอัจฉันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยทุตติยาวิภัตติที่ระบุนถึงระยะทางที่คณสมบัติของทัพพะเป็นไปอยู่อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างเช่น

โยชน ทีโฆ ปพุดโต ภูเขา ยาวตลอดโยชน

ในตัวอย่าง บทว่า โยชนํ เป็นบทที่ลงท้ายด้วยหฤติยวิภตติซึ่งระบุถึงระยะทางที่คุณสมบัติของทัฬหะเป็นไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นคุณ้อัทธาอัจจันตสังโยค

๓. **อัทธาภิรยาอัจจันตสังโยค** หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยหฤติยวิภตติที่ระบุถึงระยะ ทางที่ภิรยาดำเนินไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น

โกสํ สุขุมายติ เขาสาธยายตลอดระยะทาง ๑ โกสะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า โกสํ เป็นบทที่ลงท้ายด้วยหฤติยวิภตติซึ่งระบุถึงระยะทางที่ภิรยาดำเนินไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นอภิรยาอัทธาอัจจันตสังโยค

๔. กัมมปฺปวจนียะ

อุปสรรคบางศัพท์ เช่น **อภิ** อุปสรรคที่กล่าวอรรถลักษณะกิติ อรรถอิตถัมภูตาทยานะกิติ อรรถอิจจกิติ, **ปติ** และ **ปรี** อุปสรรคที่กล่าวอรรถลักษณะกิติ อรรถอิตถัมภูตาทายะกิติ อรรถอิจจกิติ อรรถภาคะกิติ, **อนุ** อุปสรรคที่กล่าวอรรถลักษณะกิติ อรรถอิตถัมภูตาทายะกิติ อรรถอิจจกิติ อรรถภาคะกิติ อรรถสหะกิติ อรรถหิเนกิติ ทั้งหมดนี้มีชื่อเรียกตามโวหารทางไวยากรณ์ว่ากัมมปฺปวจนียะ

นิบาตบางศัพท์ เช่น **อิ** นิบาตที่กล่าวอรรถครหา มีชื่อเรียกตามโวหารทางไวยากรณ์ว่ากัมมปฺปวจนียะ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กรณํ กมฺมํ, กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เตติ กมฺมปฺปวจนียา** “กิริยาการกระทำ เรียกว่ากัมมะ, บทอุปสรรคและนิบาตเหล่านี้ใด กล่าวกิริยา ดังนั้น บทอุปสรรคและนิบาตทั้งหลายเหล่านั้น เรียกว่า กัมมปฺปวจนียะ”

ก) อรรถลักษณะ

ในบรรดาอรรถอุปสรรคและนิบาตดังกล่าว อรรถลักษณะ คืออรรถที่ใช้เป็นเครื่องสังเกตเพื่อสะดวกต่อการกำหนดจดจำ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพ อเนนาติ ลกฺขณํ** “อรรถที่บุคคลใช้สำหรับจดจำสิ่งที่ควรจดจำ เรียกว่าลักษณะ”

ตัวอย่างเช่น

รฺกฺขํ อภิ วิชฺโชตเต จนฺโท พระจันทร์ ย่อมเจิดจ้า เหนือต้นไม้

รฺกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท พระจันทร์ ย่อมเจิดจ้า เหนือต้นไม้

รฺกฺขํ ปรี วิชฺโชตเต จนฺโท พระจันทร์ ย่อมเจิดจ้า เหนือต้นไม้

รฺกฺขํ อนฺ วิชฺโชตเต จนฺโท พระจันทร์ ย่อมเจิดจ้า เหนือต้นไม้

ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า **รฺกฺขํ** หรืออรรถว่า “ต้นไม้” เป็นบทที่ใช้ในการสังเกตกิริยาการส่องเจิดจ้าของดวงจันทร์ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นลักษณะ, ส่วน **อภิ, ปติ, ปรี** และ **อนฺ** อุปสรรค ในฐานะเป็นศัพท์ที่ส่องให้มองเห็นอรรถลักษณะนั้น เพราะเหตุนี้ **อภิ** ศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น จึงได้ชื่อเรียกทางไวยากรณ์ว่ากัมมปวจนียะ

ในกรณีนี้บทนาม เช่น **รฺกฺข** แม้จะถูกนำมาใช้เพื่อแสดงบทสัมพันธหรือบทอาชาระ (อรรถฉฐฐีหรืออรรถสัตตมมี) ซึ่งความจริง จะต้องลงฉฐฐี-วิภัตติหรือสัตตมมีวิภัตติ แต่เนื่องจากว่าบทนามดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ในประโยคที่มีอุปสรรค หรือนิบาตบางประเภทที่เรียกกันว่ากัมมปวจนียะ ซึ่งได้แก่ **อภิ ปติ ปรี** และ **อนฺ** ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ดังนั้น จึงต้องเปลี่ยนฉฐฐีหรือสัตตมมี มาเป็นหุตฺยาวิภัตติ เพื่อให้สอดคล้องกับอุปสรรคหรือนิบาตที่มีชื่อว่ากัมมปวจนียะนั้น ส่วนความหมายของวิภัตติ ฟิงทราบ

ว่ายังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ตามที่กล่าวมานี้ ฟังทราบคำแปลของบทนามที่เป็นลักษณะ ดังนี้

๑. **จหนโท พระจันทร์ อภิ วิชฺโชตเต** ย่อมส่องเจิดจ้า **ปรี** เหนือยอด **รุกข์=รุกขสฺส** ของต้นไม้
๒. **จหนโท พระจันทร์ อภิ วิชฺโชตเต** ส่องเจิดจ้า **รุกข์=รุกเข** ณ ที่ต้นไม้
หมายเหตุ:- บทว่า “ปติวิชฺโชตเต, ปรีวิชฺโชตเต, อนุวิชฺโชตเต” ก็มีความหมายอย่างเดียวกันกับ อภิวิชฺโชตเต

ข) **อรรถอิตถัมภูตาชยานะ**

อิตถัมภูตาชยานะ คืออรรถของบทที่ลงท้ายด้วยทฤติยาวิภัตติหรืออรรถที่แสดงถึงภาวะที่บุคคลหรือทัพพะสิ่งของมีความแปลกพิเศษแตกต่างจากสามัญทั่วไป มีรูปวิเคราะห์ว่า **อิตถั กิณฺจิ ปการํ ภูโต ปตฺโตติ อิตถมฺภูโต, อิตถมฺภูตสฺส อาชฺยานํ อิตถมฺภูตาชฺยานํ** “ผู้ถึงลักษณะพิเศษบางอย่าง เรียกว่าอิตถัมภูตนะ อรรถของวิภัตติที่ส่องแสดงความเป็นอิตถัมภูตนะนั้น เรียกว่าอิตถัมภูตาชยานะ”

ตัวอย่างเช่น

สาธฺว เทวทตฺโต มาตรํ อภิ

สาธฺว เทวทตฺโต มาตรํ ปติ

สาธฺว เทวทตฺโต มาตรํ ปรี

สาธฺว เทวทตฺโต มาตรํ อนุ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ อรรถของบทว่า **มาตรํ** ซึ่งลงท้ายด้วยทฤติยาวิภัตติ เป็นบทที่แสดงหรือเปิดเผยสิ่งที่เป็นอิตถัมภูตนะกล่าวคือ

เทวทตฺโต ให้ปรากฏ ดังนั้น อรรถของบทว่า **มาตริ** จึงได้ชื่อว่าเป็น
 อดีตัมภูตาทยานะ ก็และ อภิ อุปสรรคเป็นต้นที่ถูกนำมาใช้เพื่อส่ง
 อรรถอดีตัมภูตาทยานะนั้น เรียกว่ากัมมปปัจเจยยะ สำหรับคำแปล
 ของประโยคตัวอย่างพึงทราบดังนี้

๑. **เทวทตฺโต เทวทตฺ อภิ สาธุ** เป็นคนดี **วิสเย** ในกรณี **มาตริ=**
มาตุสฺส ของแม่
๒. **เทวทตฺโต เทวทตฺ อภิ สาธุ** เป็นคนดี **มาตริ=มาตริ** ในแม่
 (ของแม่)

ค) อรรถวิจฉา

วิจฉา คือคำที่กล่าวซ้ำกันสองครั้ง เพื่อเน้นแสดงให้คำพูดกินความ
 ครอบคลุมไปในสิ่งต่างๆ ที่เป็นความหมายของคำๆ นั้น ทั้งหมด
 [ข้อสังเกต:- ในภาษาไทย จะใช้ “ทุกๆ” ในหน้าคำนามที่เป็นวิจฉา
 เช่น “ทุกๆ คน” บทว่า “ทุกๆ คน” เรียกว่าวิจฉา]

มีรูปวิเคราะห์ว่า **ภินฺเ** **อตฺเถ** **พฺยาปิตุ** **อิฉฉา** **วิจฉา** “การเน้น
 แสดงให้คำพูดกินความครอบคลุมไปในสิ่งต่างๆ ที่เป็นความหมาย
 ของคำๆ นั้น เรียกว่า วิจฉา”

ตัวอย่างเช่น

รฺกฺขํ รฺกฺขํ อภิวิชฺโชตเต จนฺโท

รฺกฺขํ รฺกฺขํ ปรีวิชิโชตเต จนฺโท

รฺกฺขํ รฺกฺขํ อนุวิชิโชตเต จนฺโท

ตัวอย่างข้างต้นนี้ แปลว่า “พระจันทร์ ย่อมส่องแสงเจิดจ้า เหนือ
 ยอดของต้นไม้ทุกๆ ต้น”, ในตัวอย่างนี้ บทที่กล่าวซ้ำสองครั้งว่า

รุกข์ รุกข์ เรียกว่าวิชา, ส่วนอุปสรรคมี **อภิ** เป็นต้น ที่เป็นศัพท์ส่ง
 อรรถวิชานั้น เรียกว่ากัมมปวจนีเย สำหรับวิธีการแปลสำนวน
 ประโยควิชา ฟังทราบดังนี้

จนโท พระจันทร์ **อภิ วิชโซตเต** ย่อมส่องแสงเจิดจ้า **อุปริ** เหนือ
 ยอด **รุกข์ รุกข์** = **รุกขสุส รุกขสุส** ของต้นไม้ทุกๆ ต้น

(อีกนัยหนึ่ง) **จนโท** พระจันทร์ **อภิ วิชโซตเต** ย่อมส่องแสงเจิดจ้า
รุกข์ รุกข์ = **รุกเข รุกเข** ที่ต้นไม้ทุกๆ ต้น

ฃ) **อรรถภาคะ**

ภาคะ แปลว่า “ส่วนแบ่ง”

ตัวอย่างเช่น

ยเทตถ มํ ปติ สिया, ตํ ทียตุ

ยเทตถ มํ ปริ สिया, ตํ ทียตุ

ยเทตถ มํ อหุ สिया, ตํ ทียตุ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ ความหมายว่า “ส่วนแบ่ง” ซึ่งเป็นความหมาย
 ของบทอุปสรรค เรียกว่าอรรถภาคะ, ส่วนอุปสรรคมี **ปติ** เป็นต้น
 ที่ส่งอรรถภาคะให้ปรากฏ เรียกว่ากัมมปวจนีเย สำหรับวิธีการ
 แปลสำนวนประโยคที่มีอรรถภาคะนั้น ฟังทราบดังนี้

เอตถ ในสิ่งเหล่านี้ **ยํ** สิ่งใด **ปติ=ภาโค** เป็นส่วนแบ่ง **มํ=มม**
 ของเรา **สिया** ฟังเป็น **ทียตุ** ของจงให้ **ตํ** ซึ่งส่วนแบ่งนั้น

ง) **อรรถสหะ**

สห แปลว่า “กับ, กับด้วย”

ตัวอย่างเช่น

นที อนุวสิตา พาราณสี

เมืองพาราณสีตั้งติดอยู่กับแม่น้ำ

ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “กับ” เรียกว่าอรรถสหะ, ส่วน อนุอุปสรรค
ที่ส่งอรรถ สห นั้น เรียกว่ากัมมัปปวจนียะ

สำหรับคำแปล ฟังทราบดังนี้

พาราณสี เมืองพาราณสี อนุ อวสิตา ตั้งอยู่ติดกับ **นที=นทียา**
ด้วยแม่น้ำ

อนึ่ง บทว่า **นที** ในตัวอย่างนี้ ทั้งๆ ที่มีอรรถเป็นสหาทิโยคะ แต่เนื่อง
จากใช้คู่กับ อนุ อุปสรรคที่เป็นกัมมัปปวจนียะ จึงต้องประกอบ
หุติยาวิวัตติ แต่อรรถนั้นยังคงเป็นสหาทิโยคะอยู่

จ) อรรถหีนะ

หีนะ แปลว่า “ต่ำ, ด้อย, น้อย หรือทราม”

ตัวอย่างเช่น

อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญา มีปัญญาด้อยกว่าพระสารีบุตร

ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “ด้อย” เป็นอรรถหีนะ, ส่วน อนุ อุปสรรคที่
ส่งอรรถว่า “ด้อย” นั้น เรียกว่ากัมมัปปวจนียะ สำหรับคำแปล
ฟังทราบดังนี้

ปญฺญา ผู้มีปัญญา **อนุ=หิโน** ด้อย **สาริปุตฺตํ=สาริปุตฺโต**
กว่าพระสารีบุตร

บทว่า **สาริปุตฺตํ** ในตัวอย่างนี้ทั้งๆ ที่มีอรรถเป็นอุปาทาน แต่เนื่อง

จากใช้คู่กับ อนุ อุปสรรคที่เป็นกัมมปวจนียะ จึงต้องประกอบ
ทุตยาวิภัตติ แต่อรรถนั้นยังคงเป็นอปาทานอยู่

ฉ) อรรถครหา

ครหา แปลว่า “การตีเตียน”

ตัวอย่างเช่น

ธิตถุมํ ปุตติกายํ กายอันเนาเปื่อยนี้ ช่างนารังเกียจหนอ

ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “นารังเกียจ” เป็นอรรถครหา, ส่วน **ธิ** นิบาต
ที่เป็นตัวสองอรรถครหา นั้น เรียกว่า กัมมปวจนียะ

สำหรับคำแปล พึงทราบดังนี้

ธิ ความนารังเกียจ **อิมํ ปุตติกายํ=อิมสฺส ปุตติกายสฺส** ของร่างกาย
อันเนา **นี้ อตถุ** ย่อมมี

บทว่า **อิมํ ปุตติกายํ** ในตัวอย่างนี้ ทั้งๆ ที่มีอรรถเป็นสัมพันธะ
ซึ่งความจริงควรลงฉกฉิวภัตติ แต่เนื่องจากใช้คู่กับ **ธิ** ศัพท์ที่เป็น
กัมมปวจนียะ จึงต้องประกอบหรือลงทุตยาวิภัตติ แต่อรรถนั้น
ยังคงเป็นสัมพันธะอยู่

๑๐. นิทธารณะ

การแยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยเอกเทศจากกลุ่ม
นั้น เรียกว่านิทธารณะ, วิภัตติที่ลงในอรรถนิทธารณะนี้แปลออกสำเนียง
อายตนิบาตว่า “บรรดา...” มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมุทฺทายโต นีหริตฺวา ธารณํ**
นิทฺธารณํ “การนำออกจากหมู่มาตั้งไว้เป็นเอกเทศ เรียกว่า นิทธารณะ”

นิทธารณะ ๔ ประเภท

๑. **ชาตินิทธารณะ** หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยมีชาติกำเนิดเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

ตัวอย่างเช่น

มhusุสนาหฺ ขตติโย สุรตโม

บรรดามhusุขยฺ กษัตริยฺเป็นผู้กล้าหาญที่สุด

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มhusุสนาหฺ** เป็นชาตินิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกส่วนได้โดยมีชาติกำเนิดกษัตริยฺเป็นเกณฑ์

๒. **คุณนิทธารณะ** หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุเป็นเอกเทศโดยมีคุณสมบัติเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

ตัวอย่างเช่น

สามา นารินฺ ทสฺสนียตมา

บรรดาสตรี หญิงที่มีผิวพรรณดั่งทองเป็นหญิงงามที่สุด

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นารินฺ** เป็นคุณนิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนเอกเทศโดยมีคุณสมบัติเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

๓. **กิริยานิทธารณะ** หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุไว้เป็นเอกเทศโดยมีกิริยาเป็นตัวกำหนด
- ตัวอย่างเช่น

ปถิกานั ธาวนุโต สิมตโม

บรรดานักเดินทาง ผู้ที่วิ่ง ย่อมถึงเร็วที่สุด

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปถิกานั** เป็นกิริยานิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนโดยมีกิริยาการวิ่งเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

๔. **นามนิทธารณะ** หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใด ส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุไว้โดยมีชื่อหรือนามบัญญัติเป็นตัวกำหนดในการแยก

ตัวอย่างเช่น

อรหต อานนุโท ปญญา

บรรดาพระอรหันต์ พระ อานนทเป็นผู้มีปัญญา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อรหต** เป็นนามนิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนโดยมีนามหรือชื่อของบุคคล, สิ่งของ เช่น อานนทเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

องค์ของนิทธารณะ ๔

ในบรรดานิทธารณะ ๔ ประเภทดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ในนิทธารณะแต่ละอย่าง มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๔ ส่วน คือ

๑. **นิทธารณสมุททาเย** หมายถึงหมู่หรือกลุ่มที่สามารถแยกส่วนได้ เช่นคำว่า **มनुสฺसानั** ในประโยคที่ว่า **มनुสฺसानั ชตติโย สุรตโม** "บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด"

๒. **นิทธารณียะ** หมายถึงสิ่งที่เป็นส่วนซึ่งจะต้องถูกแยกออกมาจากหมู่ เช่นคำว่า **ขตติโย** ในประโยคที่ว่า **มनुสฺसानํ ขตติโย สุรตโม** "บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด."
๓. **นิทธารณเหตุ** หมายถึงชาติกำเนิดเป็นต้นที่เป็นเหตุหรือเป็นตัวกำหนดในการแยกส่วนจากหมู่ เช่น ชาติกำเนิดกล่าวคือสถานภาพความเป็นชนชั้นระดับต่างๆ มีความเป็นกษัตริย์ที่มีปรากฏอยู่ในคำว่า **ขตติโย**
๔. **นิทธารณะ** หมายถึงการแยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยเอกเทศจากกลุ่มนั้น เช่น การแยกเอาชนที่เป็นวรรณะกษัตริย์ออกมาจากกลุ่มชนทั่วไป เช่นตัวอย่างว่า **มनुสฺसानํ ขตติโย สุรตโม** "บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด."

๑๑. อนาทร

กิริยาอาการที่แสดงออกมาอย่างไม่เคารพ เรียกว่าอนาทร, วิภัตติที่ลงในอรรถอนาทรนี้ แผลออกสำเนียงอายุตนิบาตว่า "เมื่อ..., ทั้งที่..." มีรูปวิเคราะห์ว่า **อาทรณํ อาทโร, นตฺถิ อาทโร เอตสฺสาติ อนาทรโร** "ความเคารพ เรียกว่าอาทร, อาการที่ไม่มีความเคารพ เรียกว่าอนาทร"

กิริยาอนาทร ๒ ฝ่าย

กิริยาอนาทร แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. **สาธยกิริยา** ได้แก่กิริยาคุมพากย์ซึ่งเป็นกิริยาของประธาน เช่นคำว่า **ปพฺพชิ** ในประโยคที่ว่า **รุทโต ทารกสฺส ปพฺพชิ ภิกฺขุ** "ทั้งๆ ที่ทารกกำลังร้องไห้อยู่ เขาบวชเป็นภิกษุแล้ว"

ในตัวอย่างนี้ คำกริยาว่า **ปพฺพชฺช** เป็นสาธยกริยา คือกริยาที่ถูกกัฏตาหรือประธานของประโยคกระทำให้สำเร็จ

๒. **อสาธยกริยา** ได้แก่กริยาที่ไม่ได้ถูกกัฏตาหรือประธานของประโยคกระทำให้สำเร็จได้แก่กริยาของบทนามที่ลงท้ายด้วยฉฺฌวีสฺวีวิภตติ ซึ่งเป็นกริยา กิต

ตัวอย่างเช่น

รฺกฺทอ ทารกสฺส ปพฺพชฺช ภิกฺขุ

ทั้ง ๆ ที่ทารกกำลังร้องไห้อยู่ เขาบวชเป็นภิกษุแล้ว”

ในตัวอย่างนี้ คำกริยาว่า **รฺกฺทอ** เป็นอสาธยกริยา คือ กริยาที่ไม่ได้ถูกกัฏตาหรือประธานของประโยคกระทำ

๑๒. ภาวลักษณ์

ข้อความที่แสดงการกระทำ ที่บุคคลสามารถนำมาใช้เป็นตัวกำหนดเวลาให้กับกริยาอื่น เรียกว่าภาวลักษณ์, วิภตติที่ลงในอรรถลักษณ์นี้ แปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “เมื่อ..., ครั้นเมื่อ...” มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพ อเนหาติ ลกฺขณ** “สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องกำหนดเวลา เรียกว่าลักษณ์”

องค์ของลักษณ์ ๔

๑. **ลักษณ์** (ลักษณ์กริยา) หมายถึงข้อความที่เป็นเครื่องกำหนดบอกเวลา เช่นคำว่า **โกชียมานิสฺส** ในประโยคที่ว่า **ภิกฺขุสฺส โกชียมานิสฺส คโต บุริโส** “เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว”

ในตัวอย่างนี้ บทว่า โภชียมาเนสุ เป็นบทกิริยาที่บอกเวลาของ
กิริยาการไปของบุรุษ ดังนั้น จึงเรียกว่าลักษณะกิริยา

๒. **ลักษณะวันตะ** หมายถึงข้อความที่เป็นกัตตาหรือกรรมของลักษณะ
กิริยา เช่น คำว่า ภิกขุสุ ในประโยคที่ว่า ภิกขุสุ โภชียมาเนสุ คโต
ปุริโส “เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว”
๓. **ลักษณะ** (ลักษยกิริยา) หมายถึงบทที่เป็นกิริยาคุมพากย์ของ
ประโยค เช่น คำว่า คโต ในประโยคที่ว่า ภิกขุสุ โภชียมาเนสุ คโต
ปุริโส “เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว”
๔. **ลักษยกวันตะ** หมายถึงบทที่เป็นกัตตาหรือกรรมของลักษยกิริยา
เช่น คำว่า ปุริโส ในประโยคที่ว่า ภิกขุสุ โภชียมาเนสุ คโต ปุริโส
“เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว”

การกปทวิจารณ์จบ

๔. สมาสปทวิจารณ์

สมาส หมายถึงบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปที่ถูกนำมาย่อให้เป็นบทเดียวกันซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว อาจมีเนื้อความของรูปวิเคราะห์ปรากฏอยู่ก็ได้ ไม่ปรากฏอยู่ก็ได้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

สมสนหฺ สมานโส การย่อชื่อว่าสมาส ได้แก่วิธีการย่อ
สมสียตติ สมานโส บทที่ถูกนำมาย่อชื่อว่าสมาส ได้แก่บท

ประเภทของสมาส

สมาสนั้น เมื่อว่าโดยสามัญลักษณะ (ลักษณะทั่วไป) มีลักษณะเดียว คือการนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกัน แต่เมื่อว่าโดยวิเสสลักษณะ (ลักษณะพิเศษ) สามารถจำแนกเป็นประเภทต่างๆ ได้ เช่น มี ๒ ประเภทบ้าง ๓ ประเภทบ้าง ๖ ประเภทบ้าง เป็นต้น

สมาส ๒ ประเภท

สมาสนั้น เมื่อจำแนกตามเนื้อความที่สัมพันธ์ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ยุดตสมาส** (ยุดตัตตสมาส) หมายถึงสมาสที่มีการนำเอาบทซึ่งมีเนื้อความสัมพันธ์กันมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น

รณโณ ปุตุโต ราชปุตุโต โอรสของพระราชา ชื่อว่า ราชปุตุต

ในตัวอย่างนี้ บทสมาสว่า **ราชปุตโต** เป็นสมาสที่มีการนำเอาบทนาม ๒ บทคือ **ราช** กับ **ปุตต** ซึ่งมีความสัมพันธ์กันโดยความเป็นพระราชบิดากับพระราชโอรสเข้ามาย่อเป็นบทเดียวกัน

๒. **ยตุตตสมาส** (ยตุตตัตถสมาส) หมายถึงสมาสที่มีการนำเอาบทซึ่งมีเนื้อความที่ไม่สัมพันธ์กันมาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น

น สทฺธํ อสทฺธํ, อสทฺธํ โภชิ อสทฺธโภชิ

ไม่ใช่อาหารที่เขาอุทิศเพื่อผู้ตาย เรียกว่า **อสทฺธ**, ผู้ที่บริโภค สิ่งที่ไม่ใช่อาหารที่เขาอุทิศเพื่อผู้ตาย ชื่อว่า **อสทฺธโภชิ**"

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อสทฺธโภชิ** เป็นยตุตตสมาส เพราะนำเอา **น** มาย่อเข้ากับบทว่า **สทฺธ** ซึ่งทั้ง ๒ บท มิได้มีเนื้อความสัมพันธ์กัน (โดยแทนที่จะนำ **น** ไปย่อกับบทว่า **โภชิ** ซึ่งทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน)

อนึ่ง ในกรณีที่ตั้งรูปวิเคราะห์สมาสว่า **สทฺธํ โภชิ สทฺธโภชิ, น สทฺธโภชิ อสทฺธโภชิ** "ไม่ใช่ผู้บริโภคอาหารที่เขาอุทิศเพื่อผู้ตาย เรียกว่า **อสทฺธโภชิ**" ฟังทราบว่าเป็นยตุตตสมาส ทั้งนี้เพราะ **น** กับ **สทฺธโภชิ** มีเนื้อความสัมพันธ์กันอยู่

สมาส ๒ ประเภท

สมาสนั้น เมื่อจำแนกตามวิภัติ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ลุตตสมาส** หมายถึงสมาสที่มีการลบวิภัติของบทหน้า

ตัวอย่างเช่น

รณฺโณ ปุตฺโต ราชปุตฺโต โอรสของพระราชา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ราชปุตโต** เมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว จะไม่ปรากฏวิภัติทิทำยคำว่า **ราช** ซึ่งเป็นส่วนหน้าของคำสมาส

๒. **อลุตตสมาส** หมายถึงสมาสที่ไม่มีการลบวิภัติทิของบทหน้า ตัวอย่างเช่น

ทึปี กรโธตีติ ทึปงกรโ

ผู้ใดทำที่พึง เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ทึปงกร

ในตัวอย่างว่า **ทึปงกรโ** นี้ ไม่มีการลบวิภัติทิทำยคำว่า **ทึปี** ซึ่งเป็นส่วนหน้าของคำสมาส

สมาส ๒ ประเภท

สมาสนั้น เมื่อจำแนกตามความเที่ยงตรง มี ๒ ประเภท คือ

๑. **นิจอจสมาส** หมายถึงสมาสที่มีการย่ออย่างแน่นอน คือในพระบาลีมีบทที่ปรากฏใช้แต่ในรูปของคำสมาสเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีการใช้เป็นคำนามโดดๆ แต่อย่างใด

ตัวอย่างเช่น

กมุภัก กรโธตีติ กมุภกาโร

ผู้ใดทำหม้อ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กมุภการ

ตัวอย่างว่า **กมุภกาโร** นี้ เป็นบทที่มีใช้ในพระบาลีเฉพาะแต่ในรูปของคำสมาสเท่านั้น ไม่มีใช้โดยแยกกันเป็น ๒ บทว่า **กมุภัก** **กาโร**

๒. **อนิจอจสมาส** หมายถึงสมาสที่มีการย่ออย่างไม่แน่นอน คือในพระบาลีมีบทที่ปรากฏใช้ทั้งในรูปของคำสมาสและมีใช้สมาส

ตัวอย่างเช่น

รณโฆ ปุตุโต ราชปุตุโต พระโอรสของพระราชชา

ตัวอย่างว่า **ราชปุตุโต** เป็นบทที่มีใช้ในพระบาลีทั้งในรูปของคำสมาส (ราชปุตุโต) และที่มีใช้รูปคำสมาส (รณโฆ ปุตุโต) ดังนั้น อาจารย์ทั้งหลาย จึงจัดบทสมาสประเภทนี้เป็นอนิจจสมาส

สมาส ๓ ประเภท

สมาสนั้น จำแนกตามประเภทของสิ่งที่ถูกย่อ มี ๓ คือ

๑. สัททสมาส สมาสที่มีการย่อศัพท์เท่านั้น ไม่ได้ย่ออรรถ

ตัวอย่างเช่น

น สทฺธํ อสทฺธํ, อสทฺธํ โภชํ อสทฺธโภชํ.

ไม่ใช่ผู้บริโภคอาหารที่เขาอุทิศเพื่อผู้ตาย เรียกว่า อสทฺธโภชํ

ตัวอย่างว่า **อสทฺธโภชํ** นี้มีแต่เพียงการย่อศัพท์ด้วยการลบ สิ วิภตติ ที่ **น** กับ **สทฺธ** ส่วนความหมายของ **น** กับ **สทฺธ** นั้นไม่สัมพันธ์กัน ดังนั้น จึงจัดบทสมาสประเภทนี้เป็นสัททสมาส

๒. อัถถสมาส สมาสที่มีการย่ออรรถเท่านั้น ไม่มีการลบวิภตติ

ตัวอย่างเช่น

ทึปี กโรตฺติ ทึปงฺกโร

ผู้ใดทำที่พึง เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ทึปงฺกร

ตัวอย่างว่า **ทึปงฺกโร** นี้ เป็นบทสมาสที่ไม่ลบวิภตติ (เรียกว่าอลุตตสมาส) จึงไม่ชื่อว่าเป็นการย่อศัพท์ ส่วนอรรถนั้น เป็นการย่ออรรถ ๒ อย่าง

คือ **ทีป** (ที่พึ่ง) กับ **กโร** (ผู้ทำ) ย่อเข้าเป็นความหมายเดียวกันคือ (ผู้ทำที่พึ่ง) เพราะเหตุนั้น บทว่า **ทีปฺกโร** จึงจัดเป็นประเภทอัตถสมาส

๓. **สัททตถสมาส** สมาสที่มีการย่อทั้งศัพท์และอรรถ

ตัวอย่างเช่น

รณฺโณ ปฺตโต ราชปฺตโต

โอรสของพระราชา เรียกว่า ราชปฺตต

ตัวอย่างว่า **ราชปฺตโต** นี้ เป็นบทสมาสที่ลบลวิภคิตของบทหน้า (คือ รณฺโณ) และมีการย่ออรรถหรือความหมาย ๒ ความหมายคือ “พระราชา” กับ “บุตร” เข้ามาเป็นความหมายเดียวกัน คือ “ราชบุตร” เพราะเหตุนั้น บทว่า **ราชปฺตโต** จึงเรียกว่าสัททตถสมาส

สมาส ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สมาสแบ่งเป็น ๓ ประเภทโดยยึดตำแหน่งของบทที่ถูก ลบเป็นเกณฑ์ในการจำแนกดังนี้

๑. **อาทิลोปสมาส** บทนามที่ (นักไวยากรณ์อธิบายว่าเป็นสมาส) ที่ถูกลบบทหน้าโดยเหลือไว้เพียงบทหลังบทเดียว

ตัวอย่างเช่น

เทเวณ ทตฺโต เทวทตฺโต

ผู้ที่เทวดาประทาน (ชีวิต) ให้ เรียกว่า ทตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ทตฺโต** เป็นบทสมาสมาจาก **เทว+ทตต** ครั้นเมื่อ จะสำเร็จเป็นบทสมาส ได้มีการลบ เทว ศัพท์ซึ่งเป็นคำหน้าของสมาส เหลือไว้แต่เพียงบทหลังว่า **ทตฺโต** เท่านั้น

๒. **มฺชฌेषทโลปสมาส** บทสมาส (ที่นักไวยากรณ์อธิบายว่าเป็นสมาส) ที่มีการลบบทที่อยู่ตรงกลาง (ท่ามกลาง) ระหว่างคำหน้ากับคำหลัง

ตัวอย่างเช่น

อสุเสน ยุตโต รโถ อสุสรโถ

รถอันบุคคลเทียมด้วยม้า ชื่อว่า อสุสรถ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อสุสรโถ** เป็นบทสมาสมาจาก **อสุส+ยุตต+รถ** แต่ครั้งสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว ได้มีการลบ **ยุตต** ศัพท์ซึ่งเป็นคำที่ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่าง **อสุส** กับ **รถ** โดยให้เหลือเพียงสองบทว่า **อสุสรโถ**

๓. **อุตฺตรปทโลปสมาส** บทสมาส (ที่นักไวยากรณ์อธิบายว่าเป็นสมาส) ที่มีการลบบทที่เป็นส่วนหลังของสมาส

ตัวอย่างเช่น

รูปสฺส กโว รูป

ภพแห่งรูป ชื่อว่ารูป (รูปภพ)

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **รูป** เป็นบทสมาสเดิมมาจาก **รูป+ภว** ครั้งสำเร็จรูปเป็นสมาสแล้ว บทหลังคือบทว่า **ภว** ก็ถูกลบไปเหลือไว้แต่เพียงบทหน้าบทเดียวคือบทว่า **รูป**

สมาส ๔ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สมาสแบ่งเป็น ๔ ประเภทโดยยึดเอาเนื้อความ หรือความหมายหลักเป็นเกณฑ์ในการจำแนกดังนี้

๑. **ปฺพพทิตถปธานสมาส** สมาสที่มีเนื้อความของบทหน้าเป็นหลัก ได้แก่กัณฑ์ยยิภาวสมาส

๒. **อุตตรปทัตถปธานสมาส** สมาสที่มีเนื้อความของบทหลังเป็นหลัก ได้แก่ตัมปปริสสมาส (ซึ่งประกอบด้วยสุทรตัมปปริสสมาส, กัมม-
 ธารยสมาส และทิกุสมาส)

๓. **อุกยปทัตถปธานสมาส** สมาสที่มีเนื้อความทั้งของบทหน้า
 และบทหลังเป็นหลัก ได้แก่ทวันทสมาส

๔. **อัญญปทัตถปธานสมาส** สมาสที่มีเนื้อความของบทอื่นนอก
 จากบทสมาสเป็นหลัก ได้แก่พหุพพีหิสมาส

สมาส ๖ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สมาสแบ่งเป็น ๖ ประเภทโดยยึดเอาชื่อของสมาสเป็น
 เกณฑ์ในการจำแนก ดังนี้

๑. **อพยยีกาวสมาส** สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตซึ่งมีชื่อว่า
 อพยยะเป็นบทหน้าและแสดงความหมายหรือเนื้อความของอุปสรรค หรือ
 นิบาตนั้นเป็นหลักหรือเป็นประธาน

อพยยีกาวสมาสนี้ ก่อนที่จะสำเร็จมาเป็นบทสมาสนั้น ให้ลงปฐมมา-
 วิภัตติทำยบทหน้าแล้วลงวิภัตติด้วยสูตรว่า **สพฺพทาสมาวุโส...**แล้วลงวิภัตติ
 หมดใดหมดหนึ่งทำยบทหลัง จากนั้นให้ลงวิภัตติของบทหลังด้วยสูตรว่า
เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ

คำว่า **อพยยีกาว** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อพยฺย ยานํ **อตฺถ** ภาเวตฺติ **ติ** **อพยฺย** ภาโว

สมาสที่เผยแสดงอรรถของอพยยะ (บทที่ไม่มีรูปแตกต่างกันโดยลิงค์
 และวิภัตติ) เรียกว่าอพยยีกาวะ

ตัวอย่างเช่น

นครสฺส สมิเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปนคฺร

คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่า อุปนคร

ตัวอย่างว่า **อุปนคร** นี้ เป็นสมาสที่มุ่งเผยให้เห็นนอรรถของอุปสรรคเป็นหลัก ดังนั้น จึงถูกจัดเป็นสมาสประเภทอภัยยีกาวสมาส

๒. **กัมมธารยสมาส** มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

ก) สมาสที่ย่อให้ความหมายของบท ๒ บทกลายเป็นความหมายเดียว ทั้งบทหน้าและบทหลังต่างก็ลงปฐมวิภัติแล้วถูกลบไปด้วยสูตร **เตสฺ วิภตฺติโย โลปา จ**

ข) สมาสที่มีวิธีประกอบรูปโดยลงปฐมวิภัติทั้งบทหน้าและบทหลังแล้วลงไปตามขั้นตอน (ด้วยสูตร **เตสฺ...**) และมี จ ศัพท์ ๒ ศัพท์ ต ศัพท์หนึ่ง ศัพท์ประกอบอยู่ด้วย

ค) สมาสที่ทรงไว้ซึ่งศัพท์ ๒ ศัพท์ใช้ระบุถึงอรรถๆ เดียว เหมือนกับกรรมการก เช่นคำว่า **โหน** ในประโยคว่า **โหน ปจติ** ที่ทรงไว้ซึ่งกิริยาและประโยชน์ของกิริยานั้น ซึ่งตรงตามรูปวิเคราะห์ที่โบราณจารย์ได้ตั้งไว้ว่า **กมฺมมิว ทวยฺ ธาเรตฺติ กมฺมธารโย** “สมาสที่ทรงไว้ซึ่งศัพท์ ๒ ศัพท์ในความหมายเดียวกันเหมือนกับกรรมการก ชื่อว่ากัมมธารยสมาส”

ตัวอย่างเช่น

มหนฺโต ปฺริโส มหาปฺริโส, มหนฺโต จ โส ปฺริโส จาติ มหาปฺริโส

บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาบุรุษ. ประเสริฐด้วย ผู้ประเสริฐนั้น เป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า มหาบุรุษ

ในตัวอย่างนี้ บทสมาสว่า **มหาปุริโส**"เดิมมาจากคำว่า **มหนต+ปุริส** **มหนต** ศัพท์หมายถึงผู้ประเสริฐ โดยเน้นคุณสมบัติเป็นเหตุในการบัญญัติศัพท์. ส่วน **ปุริส** ศัพท์ หมายถึงตัวบุรุษ โดยเน้นชาติกำเนิดเป็นเหตุในการบัญญัติศัพท์ สรุปลงแล้วทั้งสองศัพท์มุ่งถึงสิ่งเดียวกันคือตัวบุรุษผู้ประเสริฐเป็นหลัก ดังนั้นบทสมาสประเภทนี้ จึงถือว่ามีศัพท์ ๒ ศัพท์แต่มีอรรถๆ เดียวอาศัยอยู่ในศัพท์เดียวกัน

๓. **ทิกุสมาส** สมาสที่สร้างขึ้นด้วยบท ๒ บทคือบทหน้าเป็นสังขยา บทหลังเป็นนาม มีรูปวิเคราะห์ว่า **เทว คาโว ทิกุ, ทิกุ วียาติ ทิกุ** "คำว่า **ทิกุ** มีความหมายว่าวัว ๒ ตัว" สมาสนี้ได้ชื่อว่าทิกุสมาส เพราะมีลักษณะการสร้างรูปคำเหมือนศัพท์ว่า **ทิกุ** กล่าวคือมีบทหน้าเป็นสังขยา ส่วนบทหลังเป็นบทนามทั่วไป

ศัพท์ที่จะเข้าเป็นทิกุสมาสนี้ เมื่ออยู่ในรูปวิเคราะห์ให้ลงปฐมวิภัติ ทั้ง ๒ ศัพท์ หลังจากนั้นเมื่อจะนำมาเชื่อมเป็นบทสมาส ก็ให้ลวิภัติทั้งของบทหน้าและบทหลังเสีย

ตัวอย่างเช่น

ตโย โลกา ตีโลกิ โลกทั้งหลายสาม เรียกว่า ตีโลก

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ตีโลก** มาจาก **ตี+โลก** ศัพท์หน้าเป็น ตี สังขยา ซึ่งเหมือนกับคำว่า **ทิกุ** ในคำว่า **ทิกุ** นั้นเอง

๔. **ตปุริสสมาส** สมาสที่สร้างรูปโดยมี **น** นิบาต และ สังขยาศัพท์ ประกอบอยู่หน้าคำนาม หรือสมาสที่สร้างรูปจากคำนาม ๒ คำ โดยคำหน้าหน้าจะลงวิภัติมิ อํ เป็นต้นแล้วค่อยลไป ส่วนคำหลังจะลงเพียงปฐมวิภัติแล้วก็กลับทิ้งก่อนที่จะเข้าสมาส

คำว่า **ตปฺปฺริส** มีรูปวิเคราะห์ว่า **ตสฺส ปฺริโส ตปฺปฺริโส, ตปฺปฺริโส** **วียาติ ตปฺปฺริโส** “คำว่า ตปฺปฺริส หมายถึงคนของผู้นั้น) **สมาสนี้** เรียกว่า ตปฺปฺริส เพราะมีลักษณะเหมือนกับคำว่า **ตปฺปฺริส** ในแง่ที่ว่ามีคำหลังเป็นหลักหรือเป็นประธาน

ตัวอย่างเช่น

น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ

ผู้ที่มีใช้พราหมณ์หรือผู้ที่มีลักษณะเหมือนพราหมณ์ เรียกว่า **อพฺราหฺมณ** (ผู้มีใช้พราหมณ์แท้)

ในสมาสว่า **อพฺราหฺมโณ** นี้ **น** ศัพท์ซึ่งถูกแปลงมาเป็น **อ** กับ **พฺราหฺมณ** ศัพท์นั้น ต่างก็มีความหมายมุ่งถึงทัฬหะของบุคคลคนเดียวกัน คือพราหมณ์ปลอม โดยต่างก็มีสัตหปวัตตินิมิตกล่าวคืออรรทสทิสภาวะ ซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิดการบัญญัติคำศัพท์ว่า **อพฺราหฺมโณ**

ก็แลในการกล่าวเช่นนี้ **น** ศัพท์เป็นเพียงนิบาตที่คอยส่งให้อรรทปรากฏชัดเท่านั้น ส่วนบทหลังคือ **พฺราหฺมณ** เป็นคำหลัก ดังนั้น คำว่า **อพฺราหฺมโณ** จึงได้ชื่อเรียกว่า **ตปฺปฺริส** เพราะมีลักษณะเหมือนกับคำว่า **ตปฺปฺริส** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ตโย โลกา ติโลกํ โลกทั้งหลายสาม เรียกว่า **ติโลก**

ในตัวอย่างว่า **ติโลกํ** นี้ **ติ** สังขยาในสมาสนี้เป็นเพียงวิเศษนะเท่านั้น มิได้เป็นคำหลัก ส่วนคำว่า **โลก** เป็นคำหลัก ดังนั้น คำว่า **ติโลกํ** จึงเป็น ตปฺปฺริสสมาส เพราะมีลักษณะเหมือนกับคำศัพท์ว่า **ตปฺปฺริส**

ภูมि คโต ภูมिकโต ภูมिकตะ คือผู้ไปสู่พื้นดิน

ในตัวอย่างว่า **กฺมิตโต** นี้ **กฺมิ** ศัพท์ เป็นเพียงวิเศษณะ (คำขยาย) เท่านั้นมิได้เป็นคำหลัก ส่วนคำว่า **คโต** เป็นคำหลัก ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าตปฺปฺริสสมาส เพราะมีลักษณะเหมือนคำศัพท์ว่า ตปฺปฺริส

๕. **พหุพพีหิสมาส** สมาสที่มีอรรถ (บุคคล, ทัพพะสิ่งของ) ที่อัญญาบทกล่าวคือ ย ต เอต อิม ระบุถึงเป็นประธานหรือเป็นหลัก

คำว่า **พหุพพีหิ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **พหโว วิหโย ยสฺสชาติ พหุพพีหิ, พหุพพีหิ วิยาติ พหุพพีหิ** “ข้าวเปลือกมาก มียู่แก่บุคคลใด เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น เรียกว่า พหุพพีหิ (ผู้มีข้าวเปลือกมาก) สมาสนี้ มีลักษณะเหมือนกับคำว่า พหุพพีหิ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า พหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาสนั้น สร้างรูปคำมาจาก **พหุ+วิหิ** เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว ความหมายหลักมิได้อยู่ที่คำว่า **พหุพพีหิ** แต่จะตกไปอยู่กับบทใดบทหนึ่งที่นอกเหนือจากบทสมาส ซึ่งสามารถสังเกตได้ที่คำศัพท์นาม (ย ต เอต อิม) ในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ อเนน สมณฺเณ โสยํ ชิตินฺทฺริโย

สมณะรูปนั้น ชนะอินทรีแล้ว จึงได้นามว่า ชิตินทฺริย

ในตัวอย่างว่า **ชิตินฺทฺริโย** นี้ อรรถของอัญญาบทกล่าวคือ **สมณ** เป็นคำหลักเหมือนกับคำว่า พหุพพีหิ ซึ่งมีอรรถของอัญญาบทกล่าวคือบุคคลเป็นคำหลัก ดังนั้น บทว่า **ชิตินฺทฺริโย** จึงชื่อว่าพหุพพีหิสมาส

๖. **ทวันทสมาส** สมาสที่สร้างรูปโดยนำบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปซึ่งลงปฐมวิภัติ (เป็นส่วนมาก) แล้วลงวิภัตตินั้นทั้ง โดยมี จ ศัพท์ทำหน้าที่

เชื่อมระหว่างคำต่อคำ ครั้นเมื่อสำเร็จก็เป็นสมาสแล้ว จะได้อรรถของบท
ทุกบทในสมาส เป็นหลักหรือเป็นประธานเหมือนกับเรื่องคู่ที่ละ ๒ คำๆ คำว่า
ทวนุท มีรูปวิเคราะห์ว่า **เทว เทว นาวา ทวนุทา, ทวนุทา วียาติ ทวนุโท**
“เรื่องคู่ที่ละ ๒ คำๆ ชื่อว่าทวนุท, ชื่อทวนุทสมาส เพราะมีลักษณะคล้ายคลึง
กับเรื่องคู่ที่ละ ๒ คำๆ”

ตัวอย่างเช่น

สมโณ จ พุราหุมนโณ จ สมณพุราหุมน

สมณะด้วย พุราหุมนด้วย เรียกว่าสมณะกับพุราหุมน

ในตัวอย่างว่า **สมณพุราหุมน** นี้ ทั้งสมณะและพุราหุมนต่างก็เป็น
ความหมายหลักของสมาสนี้ มิได้อาศัยอรรถอื่นใดทั้งสิ้น ดังนั้น สมาสนี้
จึงได้ชื่อว่าทวนุทสมาส

เอกัตถิภาวะลักษณะ

ลักษณะทั่วไปของสมาส คือมีการรวมความหมายของศัพท์หลาย
ศัพท์ให้เป็นความหมายที่ระบุถึงสิ่งเดียวกัน, ลักษณะเช่นนี้ ท่านเรียกว่า
เอกัตถิภาวะ ดังที่มีคำปริกษาแสดงเป็นกฎไว้ว่า

เอกัตถิภาโว สมาสลักษณ “ความเป็นศัพท์ที่มีความหมายที่ระบุถึง
สิ่งเดียวกันเป็นลักษณะของสมาส”

คัมภีร์กัจจายณะ มีสูตรที่แสดงลักษณะของสมาสทั่วไปว่า **นามานัน**
สมาโส ยุตตุตโต ซึ่งในสูตรนี้ คำว่า **ยุตตุตโต** จะเป็นตัวชี้ให้เราทราบว่
โดยทั่วไปแล้วสมาสจะต้องมีความหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือมีความ
หมายสัมพันธ์กัน (มีความเกี่ยวข้องกัน)

อภัยยิวาสมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

อภัยยิวาสมาส เช่นคำว่า **อุปนคร** นี้ ฟังทราบว่าเป็นความสัมพันธ์กัน โดยความเป็นสมัยกับสมัยประหว่งพระนครกับคำพูดที่เกิดขึ้นใกล้กับพระนครนั้น เรียกว่า สัมพันธกัตตะ เมื่อสำเร็จรูปเป็นสมาสว่า **อุปนคร** แล้ว ศัพท์ว่า **นคร** ไม่ดำรงอยู่ในความหมายเดิม (แต่ยังคงกล่าวอรรถสัมพันธกัตตะอยู่) ส่วนศัพท์ว่า **อุป** นั้น มิได้ละทิ้งความหมายเดิม

การที่สมาสนี้ มีการรวมบททั้ง ๒ เข้าเป็นศัพท์แสดงความหมายอันหนึ่งอันเดียวกันจนได้ความหมายว่า “คำพูดใกล้นคร” อย่างนี้ จึงทำให้บทว่า **อุปนคร** ซึ่งเป็นอภัยยิวาสมาส ได้ชื่อว่าเป็นเอกัตถิภาวะ

กัมมธารยสมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

กัมมธารยสมาส เช่น คำว่า **มหาปรีโส** “บุรุษผู้ประเสริฐ” ในคำนี้ **มหนุด** ศัพท์หมายถึงตัวบุรุษ โดยเพียงแต่ผู้พูดมุ่งสื่อเอาคุณสมบัติของตัวบุรุษนั้นออกมาแสดง จึงได้ใช้คำว่า **มหนุด** ในกรณีของ **ปรีส** ศัพท์ก็เช่นกัน คือหมายถึงตัวบุรุษเหมือนกัน แต่มุ่งสื่อเอาชาติกำเนิดอันเป็นลักษณะที่เหมือนกันระหว่างคนหนึ่งกับอีกคนหนึ่ง จึงได้ใช้คำว่า **ปรีส** ออกมาแสดงแทนตัวบุรุษ

ครั้นเมื่อศัพท์ทั้ง ๒ ถูกย่อเข้าเป็นบทเดียวกันแล้ว จึงทำให้มีความหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ดังนั้น กัมมธารยสมาส เช่น **มหาปรีโส** จึงได้ชื่อว่าเป็นเอกัตถิภาวะ

ทikusมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

ทikusมาส เช่นคำว่า **ติโลก** “โลกสาม” ในคำนี้ **ติ** ศัพท์ซึ่งเป็นคุณศัพท์ประเภทสังขยา มุ่งแสดงถึงการนับทัพพะกล่าวคือโลก (ดังนั้น จึงถือว่าเป็นศัพท์ที่แสดงทัพพะกล่าวคือโลกไปด้วย) ส่วน **โลก** ศัพท์ซึ่งเป็นนามศัพท์ประเภทชาติศัพท์ ก็มุ่งแสดงถึงทัพพะคือโลกโดยตรง

ดังนั้น ในฐานะที่ทikusมาสได้นำเอาศัพท์ทั้ง ๒ คือ **ติ** ศัพท์และ **โลก** ศัพท์ มาเชื่อมโยงให้เป็นศัพท์เดียวและมุ่งแสดงถึงสิ่งหรือทัพพะเดียวกันคือ **โลก** จึงได้ชื่อว่าเป็นเอกัตถิภาวะ

ตปฺปริสสมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

ตปฺปริสสมาส เช่นคำว่า **อพฺราหฺมโณ** “ผู้ที่มีใช้พราหมณ์=คนที่มีลักษณะเหมือนพราหมณ์ แต่ความจริงมิได้เป็นพราหมณ์” ในคำนี้ **น** ศัพท์เป็นนิบาตที่ใช้ในความหมายว่าสทิสภาวะ “เหมือน, คล้าย” มุ่งแสดงถึงความคล้ายคลึงกับทัพพะคือพราหมณ์ (ดังนั้น จึงถือว่าเป็นศัพท์ที่แสดงทัพพะกล่าวคือพราหมณ์ไปด้วย) ส่วน **พฺราหฺมณ** ศัพท์ซึ่งเป็นนามศัพท์ประเภทชาติศัพท์ ก็มุ่งแสดงถึงทัพพะกล่าวคือพราหมณ์เช่นเดียวกัน

ดังนั้น ในฐานะที่ตปฺปริสสมาส ได้นำเอาศัพท์ทั้ง ๒ คือ **น** ศัพท์และ **พฺราหฺมณ** ศัพท์มาเชื่อมโยงให้เป็นศัพท์เดียว เพื่อมุ่งแสดงถึงสิ่งหรือทัพพะเดียว (กล่าวคือบุคคลผู้มีความคล้ายคลึงกับพราหมณ์ แต่ไม่ใช่พราหมณ์) จึงได้ชื่อว่าเป็นเอกัตถิภาวะ

ตัปฺปฺริสสฺมาส เช่นในคำว่า **ติโลก** “โลกสาม” ในคำนี้ **ติ** ศัพท์ซึ่งเป็นคุณศัพท์ประเภทสังขยา มุ่งแสดงถึงการนับทัฬหะกล่าวคือโลก (ดังนั้นจึงถือว่าเป็นศัพท์ที่แสดงทัฬหะกล่าวคือโลกไปด้วย) ส่วน **โลก** ศัพท์ซึ่งเป็นนามศัพท์ประเภทชาติศัพท์ ก็มุ่งแสดงถึงทัฬหะ คือโลกโดยตรง

ดังนั้น ในฐานะที่ตัปฺปฺริสสฺมาสได้นำเอาศัพท์ทั้ง ๒ คือ **ติ** ศัพท์และ **โลก** ศัพท์ มาเชื่อมโยงให้เป็นศัพท์เดียวและมุ่งแสดงถึงสิ่ง หรือทัฬหะเดียวกันคือโลก จึงได้ชื่อว่าเป็นเอกัตถิภาวะ

ตัปฺปฺริสสฺมาส เช่นในคำว่า **ภูมิกโต** “ผู้ดำเนินไปสู่พื้นดิน” ในคำนี้พึงทราบว่าคุณสมบัติกันระหว่างทัฬหะกล่าวคือพื้นดิน ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรรมกรากับกิริยาการไป โดยความเป็นสาธนะกับสาเหตุฬหะต่อกันและกันเรียกว่ากิริยาการกสัมพันธ์

ศัพท์ว่า **ภูมิ** เมื่อเข้าสมาสเป็น **ภูมิกโต** แล้ว ก็จะกลายเป็นคำรอง ในฐานะเป็นคำขยายของคำอื่นไป ฉะนั้นจึงเท่ากับว่า **ภูมิ** ศัพท์ไม่ได้ดำรงอยู่ในทัฬหะเดิมของตนอย่างอิสระ แต่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นศัพท์ที่มีความสัมพันธ์กับคำว่า **คโต** ซึ่งถูกนำมาใช้เป็นคำหลักในตัวอย่างนี้ ดังนั้น หากคำว่า **คโต** มุ่งหมายถึงอะไร **ภูมิ** ก็จะหมายถึงสิ่งนั้นตามไปด้วย

ก็ลักษณะความที่มีอรรถเดียวกันของบททั้งสองนี้ ท่านเรียกว่าเป็นลักษณะเอกัตถิภาวะของตัปฺปฺริสสฺมาส.

พหุพพีหิสมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

พหุพพีหิสมาส เช่นในคำว่า **ชิตินุทริโย** “ผู้ควบคุมอินทรีได้” ในคำนี้พึงทราบว่าคุณสมบัติกันระหว่างทัฬหะ ๒ ทัฬหะ คืออินทรีซึ่งเป็น

กรรมการกและสมณะซึ่งเป็นกัตตุการกกับกิริยาการชนะหรือการควบคุม โดยความเป็นสาธนะกับสาเชตัพพะต่อกันและกัน เรียกว่า กิริยาการก-สัมพันธ์ (ความเกี่ยวเนื่องขึ้นพื้นฐานของการกกับกิริยา)

ศัพท์ว่า **ชิต** และ **อินฺหุริย** นี้ เมื่อถูกนำมาย่อเข้าด้วยกันเป็นบทสมาสแล้ว ก็จะหมดอิสระในการกล่าวทัพพะที่เป็นส่วนของตนไป ยังเหลือแต่ความหมายในเชิงสัมพันธ์ เพื่อแสดงคุณลักษณะให้กับบทอื่น เช่น **สมโณ** เป็นต้นซึ่งเป็นอัญญูปทของคำสมาสนี้เท่านั้น

ก็การที่คำว่า **ชิต** กับ **อินฺหุริย** ถูกนำมาให้รวมอยู่ในทัพพะเดียวกัน เช่นนี้ ท่านเรียกว่าเป็นลักษณะเอกัตถิภาวะของพหุพพิหิสมาส

ทวันทสมาส

กับลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะ

ทวันทสมาส เช่นคำว่า **สมณพฺรหฺมณ** “สมณะกับพราหมณ์” ในคำนี้ ฟังทราบว่าเป็น **สมณ** ศัพท์ นอกจากจะกล่าวถึงทัพพะของตนแล้ว ยังกล่าวถึงทัพพะอื่น (คือพราหมณ์) ซึ่งอาศัย จ ศัพท์ทำหน้าที่เชื่อมด้วย, โดยทำนองเดียวกัน **พฺรหฺมณ** ศัพท์ นอกจากจะกล่าวถึงทัพพะของตนแล้ว ยังกล่าวถึงทัพพะอื่น (คือสมณะ) ซึ่งอาศัย จ ศัพท์ทำหน้าที่เชื่อมด้วย

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าศัพท์ทั้ง ๒ (สมณพฺรหฺมณ) กล่าวถึงทัพพะตัวเดียวกัน นี่คือนิยามลักษณะความเป็นเอกัตถิภาวะของทวันทสมาส

อัพยยิภาวสมาส ๗

อัพยยิภาวสมาส มี ๗ ประเภท คือ

๑. **ปฐมอัพยยิภาวสมาส** คืออัพยยิภาวสมาสที่มีบทหลังลงปฐมาวิริภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

เย เย วุฒุทา ยถาวุฑฒ

ผู้แก่เหล่าใด ๆ (คนแก่แต่ละคน) เรียกว่า ยถาวุฑฒ

ในตัวอย่างว่า **ยถาวุฑฒ** นี้ บทหลังคือ **วุฑฒ** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิริภัตติแล้วลบทิ้งไป

๒. **ทุติยาอัพยยิภาวสมาส** คืออัพยยิภาวสมาสที่มีบทหลังลงทุติยาวิริภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

จิตฺตมธิกัจจ ปวตฺตนฺติ เต ธมฺมาติ อธิจิตฺต

ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปโดยอาศัยจิต เรียกว่า อธิจิตต

ในตัวอย่างว่า **อธิจิตต** นี้ บทหลังคือ **จิตต** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยทุติยาวิริภัตติแล้วลบทิ้งไป

๓. **ตติยาอัพยยิภาวสมาส** คืออัพยยิภาวสมาสที่มีบทหลังลงตติยาวิริภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

โกกิลเณ อวภูฏฐัน्ह อวโกกิล

ป่าที่นกดูเหว่าเกลียด เรียกว่า อวโกกิล

ในตัวอย่างว่า **อวโกกิล** นี้ บทหลังคือ **โกกิล** เป็นบทที่ลงท้ายด้วย จตุตถีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

๔. **จตุตถิอัพยยีกาวสมาส** คืออัพยยีกาวสมาสที่มีบทหลังลง จตุตถิวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

กมสฺส อหฺรูปฺ ยถากุณฺม

สมควรแก่ลำดับ (เรียงตามลำดับ) เรียกว่า ยถากุณฺม

ในตัวอย่างว่า **ยถากุณฺม** นี้ บทหลังคือ **กมฺ** เป็นบทที่ลงท้ายด้วย จตุตถิวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

๕. **ปัญจมีอัพยยีกาวสมาส** คืออัพยยีกาวสมาสที่มีบทหลังลง ปัญจมีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

วานโต นิกฺขนฺตฺนฺติ นิพฺพานํ

สภาพที่พ้นจากกิเลส เรียกว่า นิพฺพาน

ในตัวอย่างว่า **นิพฺพานํ** นี้ บทหลังคือ **วานํ** เป็นบทที่ลงท้ายด้วย ปัญจมีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

๖. **ฉฎฐีอัพยยีกาวสมาส** คืออัพยยีกาวสมาสที่มีบทหลังลง ฉฎฐีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

นฺครสฺส สมิเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปนฺคร

คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่า อุปนฺคร

ในตัวอย่างว่า **อุปนคร** นี้ บทหลังคือ **นคร** เป็นบทที่ลงท้ายด้วย ัญญวีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

๗. **สัตตมีอพยยิภาวสมาส** คืออพยยิภาวสมาสที่มีบทหลังลง สัตตมีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

ตัวอย่างเช่น

กุมาริสู อธิกิจจ ปวตตติ กถา อิติ อธิกุมาร

คำพูดที่เกิดขึ้นโดยปรารภถึงสตรี เรียกว่า อธิกุมาร

ในตัวอย่างว่า **อธิกุมาร** นี้ บทหลังคือ **กุมาร** เป็นบทที่ลงท้ายด้วย สัตตมีวิภัตติแล้วลบทิ้งไป

กัมมธารยสมาส ๙

กัมมธารยสมาส มี ๙ ประเภท คือ

๑. **วิเสสนปุปพทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบท หน้าเป็นวิเสสนะ (บทหลังเป็นวิเสสยะ)

ตัวอย่างเช่น

มหนุโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส

ผู้ประเสริฐด้วย ผู้ประเสริฐนั้น เป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ เรียกว่า มหาปุริส

ในตัวอย่างว่า **มหาปุริโส** นี้ เนื่องจากมีคำว่า **มหนุโต** ซึ่งเป็นคำ วิเสสนะประกอบอยู่หน้าสมาส ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าวิเสสนปุปพท- กัมมธารยสมาส

๒. วิเศษนปรปทกัมมธารยสมาส คือกัมมธารยสมาสที่มีบท
หลังเป็นวิเศษณะ (บทหน้าเป็นวิเศษยะ)

ตัวอย่างเช่น

คโณ จ โส อุตฺตโม จาติ คฺณุตฺตโม

หมู้ด้วย หมู่นั้นประเสริฐด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า คฺณุตฺตม
(หมู้ที่ประเสริฐ)

ในตัวอย่างว่า คฺณุตฺตโม นี้ เนื่องจากคำหลัง คือ อุตฺตโม ทำหน้าที่
เป็นวิเศษณะของคำหน้า ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าวิเศษนปรปทกัมมธารย-
สมาส หรือวิเศษนุตตรปทกัมมธารยสมาส

๓. วิเศษนภยปรปทกัมมธารยสมาส คือกัมมธารยสมาสที่มี
บททั้ง ๒ เป็นวิเศษณะ (ของบทอื่น)

ตัวอย่างเช่น

สณฺโห จ โส สุขฺโม จาติ สณฺหสุขฺโม

ละเอียดด้วย ละเอียดนั้น สุขุมด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า สณฺหสุขุม
(ผู้ทั้งละเอียดทั้งสุขุม)

ในตัวอย่างว่า สณฺหสุขฺโม นี้ ทั้งคำว่า สณฺห และ สุขุม ต่างก็เป็น
วิเศษณะของคำอื่น ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าวิเศษนภยปรปทกัมมธารยสมาส

๔. อุปมานุตตรปทกัมมธารยสมาส คือกัมมธารยสมาสที่มีบท
หลังเป็นบทอุปมา (คำเปรียบเทียบ)

ตัวอย่างเช่น

สีโห วียาติ สีโห, มฺนิ จ โส สีโห จาติ มฺนิสีโห

ดุจดั่งราชสีห์ ชื่อว่า สีห, พระมุนีด้วย พระมุนีนั้น ดุจดั่งราชสีห์ ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มุนีสีห (พระมุนีดุจดั่งราชสีห์)

ในตัวอย่างว่า **มุนีสีห** นี้ มีบทหลัง คือบทว่า **สีห** เป็นอุปमानบท (บทวิเสสนะมีความหมายเชิงเปรียบเทียบกล่าวคือการเปรียบเทียบบทหน้า กับบทหลัง) ดังนั้น สมานนี้ จึงเรียกว่าอุปมานุตตรปทกัมมธารยสมาส หรือ อุปมากัมมธารยสมาส

๕. **สัมภวานาปุพพปทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็นสัมภวานา (คือเป็นภาคแสดงของบทหลัง) โดยมี **อิติ, หุควา** และ **สงฺขาต** ศัพท์เป็นต้นเป็นตัวส่ง

ตัวอย่างเช่น

อนิจจํ อิติ สญฺญา อนิจฺจสญฺญา

ความสำคัญว่าไม่เที่ยง ชื่อว่า อนิจฺจสญฺญา

ในตัวอย่างว่า **อนิจฺจสญฺญา** นี้ บทว่า **อนิจฺจ** เป็นสัมภวานากล่าวคือ เป็นภาคแสดงของบทว่า **สญฺญา** โดยมีการลบ **อิติ** ที่เป็นตัวส่งอรรถสัมภวานา ดังนั้น สมานนี้ จึงเรียกว่าสัมภวานาปุพพปทกัมมธารยสมาส

๖. **อวธารณปุพพปทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็นอวธารณะ (คือเป็นบทที่กำหนดบทหลัง ในกรณีที่บทหลังมีความหมายกว้างเกิน) โดยมี **เอว** ศัพท์เป็นตัวส่งอรรถนั้น

ตัวอย่างเช่น

คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ

ทรัพย์คือคุณธรรม ชื่อว่า คุณธน

ในตัวอย่างว่า **คุณธน์** นี้ บทว่า **คุณ** เป็นอวธารณะกล่าวคือเป็นตัวกำหนดความหมายของบทหลัง ซึ่งเมื่อเข้าสมาสแล้ว มีการลบ **เอว ศัพท์** ทั้งตั้งนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าอวธารณปุพพทกัมมธารยสมาส

๗. **กุนิปาตปุพพทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็น กุ นิบาต

ตัวอย่างเช่น

กุจฺฉิตฺโต ปุตุโต กุปุตุโต บุตรผู้ร้ายเกียด

ในตัวอย่างว่า **กุปุตุโต** นี้ มีบทหน้าเป็น กุ นิบาต ตั้งนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่ากุนิปาตปุพพทกัมมธารยสมาส

๘. **นนิบาตปุพพทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็น น นิบาต

ตัวอย่างเช่น

น พุราหฺมโน อพุราหฺมโน ผู้มิใช่พราหมณ์

ในตัวอย่างว่า **อพุราหฺมโน** นี้ มีบทหน้าเป็น น นิบาต (แล้วแปลงน เป็น อ ได้รูปว่า **อพุราหฺมโน**) ตั้งนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่านนิบาตปุพพทกัมมธารยสมาส

๙. **ปาทีปุพพทกัมมธารยสมาส** คือกัมมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็นอุปสรรค เช่น ป อุปสรรคเป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

ปกฺกฺจํ วจฺหํ ปาวจฺหํ ถ้อยคำประเสริฐ

ในตัวอย่างว่า **ปาวจัน** นี้เป็นสมาสที่มี ปอุปสรรคเป็นบทหน้า ดังนั้นสมาสนี้ จึงเรียกว่าปาทีปุปพทกัมมชารยสมาส

ทิวคฺสมาส ๒ ประเภท

ทิวคฺสมาส แบ่งโดยชื่อ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สมาหารทิวคฺ** ทิวคฺสมาสที่ประมวลเอาสิ่งต่างๆ เข้ามาเป็นหมู่หรือกลุ่มเดียวกันซึ่งเมื่อสำเร็จรูปเป็นบทสมาสแล้ว ได้รูปเป็นนปุงสกลิงค์ฝ่ายเอกพจน์

ตัวอย่างเช่น

ตโย โลกา ติโลกํ โลกทั้งหลาย ๓ ชื่อว่า ติโลก

ในตัวอย่างว่า **ติโลกํ** นี้ เป็นการประมวลเอาโลกทั้งสามมาแสดงรวมเป็นบทเดียวกัน เพื่อแสดงความเป็นกลุ่มเดียวกัน ดังนั้น สมาสนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นสมาหารทิวคฺ

๒. **อสมหารทิวคฺ** ทิวคฺสมาสที่มีได้มุ่งประมวลเอาสิ่งต่างๆ เข้ามาเป็นหมู่เดียวกัน (เพียงแต่มีการย่อศัพท์ให้เป็นบทเดียวกันเท่านั้น) ซึ่งเมื่อสำเร็จรูปเป็นบทสมาสแล้ว มิได้จำกัดว่าจะต้องเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์ แต่จะเป็นลิงค์อะไรก็ได้ ขึ้นอยู่กับลิงค์เดิมของศัพท์นั้นๆ และจะเป็นพจน์อะไรก็ได้ ขึ้นอยู่กับจำนวน

ตัวอย่างเช่น

ปญจ อินฺทฺรียานิ ปญฺจินฺทฺรียานิ

อินทฺรีย์ทั้งหลาย ๕ ชื่อว่า ปญฺจินฺทฺรียานิ

[หมายเหตุ:- ในตัวปทวิจารจริงๆ อธิบายอสมหารทิกุว่าลงท้ายด้วย พหุพจน์ซึ่งขัดแย้งกับปทรูปสัทธิต โดยในรูปสัทธิตระบุว่าจะเป็นพจน์อะไรก็ได้ ขึ้นอยู่กับความหมาย เช่น หากหมายถึงสิ่งๆ เดียว ก็เป็นเอกพจน์ได้ ตัวอย่างเช่น เอกธมฺโม, เอกปริโส เป็นต้น]

ทิกุสมาส ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ทิกุสมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **เอกภาวิทิกุสมาส** ทิกุสมาสที่รวมกันเป็นเอกภาพคือรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน ได้แก่อสมหารทิกุ
๒. **อเนกภาวิทิกุสมาส** ทิกุสมาสที่มีได้รวมกันเป็นเอกภาพ คือ มีได้รวมสิ่งที่ถูกย่อเข้ามาเป็นกลุ่มเดียวกัน ได้แก่อสมหารทิกุ

ตปฺปริสสมาส ๒ ประเภท

ตปฺปริสสมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **มิสสกตปฺปริสสมาส** ตปฺปริสสมาสที่มีลักษณะเป็นกัมม-
ธารยสมาส หรือทิกุสมาส[หมายความว่ากัมมธารยสมาสและทิกุสมาส
จัดเป็นตปฺปริสสมาสประเภทหนึ่ง เรียกว่ามิสสกตปฺปริสสมาส]
๒. **สุทธตปฺปริสสมาส** ตปฺปริสสมาสที่มีได้มีลักษณะเป็นกัมม-
ธารยสมาสหรือทิกุสมาส เรียกว่าสุทธตปฺปริสสมาส

มิสสกตปฺปริสสมาส ๒

มิสสกตปฺปริสสมาส มี ๒ ชนิด คือ

๑. **กัมมธารยมิสสกตปฺปริสสมาส** ตปฺปริสสมาสที่มีลักษณะ

เป็นกัมมชารยสมาสกล่าวคือมีลักษณะความเป็นตุลยาธิกรณะ หรือลักษณะความเป็นศัพท์ที่มีองค์ทัฬพะเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น

น พุราหฺมโณ อพุราหฺมโณ ผู้มิใช่พราหฺมณ

ในตัวอย่างว่า **อพุราหฺมโณ** นี้ ทั้ง **น** ศัพท์ และ **พุราหฺมณ** ศัพท์ ต่างก็มุ่งกล่าวถึงทัฬพะบุคคลคนเดียวกันกล่าวคือคนที่มีลักษณะคล้ายกับพราหฺมณ แต่มิใช่พราหฺมณ ดังนั้น ในฐานะที่สมาสนี้มีลักษณะของกัมมชารยสมาสอยู่ จึงได้ชื่อว่าเป็นกัมมชารยมิสสกตปุริสสมาส

๒. **ทิกฺขมิสสกตปุริสสมาส** หมายถึงตปุริสสมาสที่มีลักษณะเป็นทิกฺขสมาสกล่าวคือ มีลักษณะเป็นตุลยาธิกรณะและมีบทหน้าเป็นคำประเภทสังขยา (สิ่งที่บอกจำนวน)

ตัวอย่างเช่น

ตโย โลกา ติโลกิ โลกทั้งหลาย ๓ ชื่อว่า ติโลก

ในตัวอย่างนี้ เนื่องจากมีบทหน้า (ติ=สาม) เป็นคำประเภทสังขยา และบททั้งสอง คือ **ติ** กับ **โลก** ก็เป็นตุลยาธิกรณะกัน ตลอดถึงเป็นบทที่กล่าวหมายเอาความหมายของบทหลังเป็นประธานเช่นกัน ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นทิกฺขมิสสกตปุริสสมาส

สุทธตปุริสสมาส ๖

สุทธตปุริสสมาส มี ๖ ชนิด คือ

๑. **ทุดิยาสุทธตปุริสสมาส** สุทธตปุริสสมาสที่มีบทหน้าลง ทุดิยาวิภตติในขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป

วิภัตตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนมาก

ตัวอย่างเช่น

ภุมิ คโต ภุมิคโต ผู้ไปสู่ภาคพื้นดิน

ตัวอย่างว่า **ภุมิคโต** นี้เนื่องจากเป็นสมาสที่มีการเชื่อมบทหลังเข้ากับ บทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยหัตยาวิภัตติ ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าหัตยาสุท- ตัปปริสสมาส

๒. **ตติยาสุทตปปริสสมาส** สุทตปปริสสมาสที่มีบทหน้าลง ตติยาวิภัตติในขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป วิภัตตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนมาก

ตัวอย่างเช่น

สลเลน วิหโร สลลวิหโร ผู้ถูกยิงด้วยลูกศร ชื่อว่า สลลวิหโร

ตัวอย่างว่า **สลลวิหโร** นี้เนื่องจากเป็นสมาสที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการ นำเอาบทหลังการมาเชื่อมเข้ากับบทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยตติยาวิภัตติ ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าตติยาสุทตปปริสสมาส

๓. **จตุตถิสูทตปปริสสมาส** สุทตปปริสสมาสที่มีบทหน้าลง จตุตถีวิภัตติในขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป วิภัตตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนมาก

ตัวอย่างเช่น

กถินสุส ทุสส์ กถินทุสส์ ผ้าเพื่อกฐิน ชื่อว่า กถินทุสส์

ตัวอย่างว่า **กถินทุสส์** นี้เนื่องจากเป็นสมาสที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการ นำเอาบทหลังมาเชื่อมเข้ากับบทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยจตุตถีวิภัตติ ดังนั้น

สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าจตุตถีสุทธตปฺปฺริสสมาส

๔. **บัญญัติสุทธตปฺปฺริสสมาส** สุทธตปฺปฺริสสมาสที่มีบทหน้าลง บัญญัติวิภคตินั้นขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป วิภคตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนใหญ่

ตัวอย่างเช่น

โจรา ภยฺ โจรภยฺ ภยจากโจร ชื่อว่า โจรภย

ตัวอย่างว่า **โจรภยฺ** นี้ เนื่องจากเป็นสมาสที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการ นำเอาบทหลังมาเชื่อมเข้ากับบทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยบัญญัติวิภคติ ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าบัญญัติสุทธตปฺปฺริสสมาส

๕. **ฉบัญญัติสุทธตปฺปฺริสสมาส** สุทธตปฺปฺริสสมาสที่มีบทหน้าลง ฉบัญญัติวิภคตินั้นขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป วิภคตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนใหญ่

ตัวอย่างเช่น

รณฺโณ ปตุโต ราชปตุโต โอรสของพระราชา ชื่อว่า ราชปตุต

ตัวอย่างว่า **ราชปตุโต** นี้ เนื่องจากเป็นสมาสที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการ นำเอาบทหลังการมาเชื่อมเข้ากับบทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยฉบัญญัติวิภคติ ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าฉบัญญัติสุทธตปฺปฺริสสมาส

๖. **สัตตมฺีสุทธตปฺปฺริสสมาส** สุทธตปฺปฺริสสมาสที่มีบทหน้าลง สัตตมฺีวิภคตินั้นขั้นตอนของรูปวิเคราะห์ และเมื่อถึงขั้นตอนการสำเร็จรูป วิภคตินั้นก็จะถูกลบทิ้งเสียเป็นส่วนใหญ่

ตัวอย่างเช่น

สัสสาเร ทุกุขิ สัสสารทุกุขิ ทุกุขิในสังสาร ชื่อว่า สัสสารทุกุข

ตัวอย่างว่า **สัสสารทุกุขิ** นี้ เนื่องจากเป็นสมาสที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการนำเอาบทหลังการมาเชื่อมเข้ากับบทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยสัตตมวีวิภตติ ดังนั้นสมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าสัตตมวีวิภตติปปริสสมาส

พหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท

พหุพพีหิสมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายด้วยวิภตติที่ต่างกัน มาย่อเข้าด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น

ยสฺส ปตฺโต หตฺเตสฺสุติ ปตฺตหตฺโต

บาตรมีอยู่ในมือของผู้ใด เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ปตฺตหตฺโต

ตัวอย่างว่า **ปตฺตหตฺโต** นี้ เป็นพหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายปฐมวิภตติ (ปตฺโต) และบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมวีวิภตติ (หตฺเตสฺสุ) มาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส

๒. **ตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายด้วยวิภตติตัวเดียวกันมาย่อเข้าด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น

ลฺมฺโปกฺกณฺโณ ยสฺส โสติ ลฺมฺพกฺกณฺโณ

หุยานของผู้ใด มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ลฺมฺพกฺกณฺโณ

ตัวอย่างว่า **ลมฺพกณฺโณ** นี้เป็นพหูพหีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายด้วยปฐฺมาวิภตฺติหัง ๒ บท มาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าตุลยาธิกรณพหูพหีหิสมาส

พหูพหีหิสมาส ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง พหูพหีหิสมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **พาหิรตถพหูพหีหิสมาส** พหูพหีหิสมาสที่มีบทส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนะของอัญญุบท

ตัวอย่างเช่น

มาโส ชาตสฺส อสฺสาติ มาสชาโต

เดือนหนึ่งของกุมารนั้นผู้เกิดแล้ว เพราะเหตุนั้น กุมารนั้น ชื่อว่า มาสชาต (ผู้เกิดมาแล้วได้เดือนหนึ่ง)

ตัวอย่างว่า **มาสชาโต** นี้ บทว่า **ชาตสฺส** (ในชั้นตอนของรูปวิเคราะห์) เป็นวิเสสนะของอัญญุบทกล่าวคือบทว่า **อสฺส** ซึ่งเป็นบทที่นอกจากบทสมาส เพราะฉะนั้น ในฐานะที่เป็นสมาสที่มีบทส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนะของบทภายนอก ดังนั้น สมาสนี้ จึงเรียกว่าพาหิรตถพหูพหีหิสมาส

๒. **อันโตรตถพหูพหีหิสมาส** พหูพหีหิสมาสที่มีได้มีบทส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นวิเสสนะของอัญญุบท (แต่เป็นวิเสสนะของบทสมาสด้วยกัน)

ตัวอย่างเช่น

ลมฺโพ กณฺโณ ยสฺส โสติ ลมฺพกณฺโณ

หุยานของผู้ใด มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ลมฺพกณฺณ

ตัวอย่างว่า **ลมฺพกณฺโณ** นี้ บทว่า **กณฺโณ** มิได้เป็นวิเศษนะของ
 อัญญบท จึงถือว่ามื่อรรถที่เกี่ยวข้องกับบทสมาสด้วยกันโดยตรง ดังนั้น
 สมาสนี้ จึงเรียกว่าอันโตรัตตพหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง พหุพพีหิสมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ตัดคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มี
 อัญญบทเป็นสิ่งเดียวกันกับสมาสบท หรือพหุพพีหิสมาสที่แม้อัญญบท
 จะมีไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับสมาสบท แต่เนื่องจากมีบริบทอื่นบังคับ จึงทำให้
 สามารถถือเอาความหมาย (องค์กรรม) ของอัญญบทโดยมีความหมาย
 (องค์กรรม) ของสมาสบทปรากฏอยู่ด้วย

ตัวอย่างเช่น

ลมฺโพ กณฺโณ ยสฺส โสติ ลมฺพกณฺโณ

หุยานของผู้ใด มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ลมฺพกณฺณ

ในตัวอย่างนี้ เนื่องจากคำว่า **ลมฺพกณฺโณ** มีทัฬหะเดียวกันกับอัญญ
 บท พหุพพีหิสมาสเช่นนี้ จึงเรียกว่าตัดคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส

๒. **อดีตคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มี
 ทัฬหะของอัญญบทต่างจากทัฬหะของบทสมาส ทั้งไม่สามารถที่จะถือเอา
 ทัฬหะของอัญญบทพร้อม กับทัฬหะของบทสมาสได้

ตัวอย่างเช่น

ทินฺโน สฺกุโก ยสฺส โสติ ทินฺนสฺกุโก

ส่วย (ภาษี) อันราชฎร เสียให้ แก่พระราชชาติ เหตุนั้น พระราชานัน
ชื่อว่า ทินนุสกุ (ผู้มีส่วยอันราชฎรเสียให้แล้ว)

ในตัวอย่างว่า ทินนุสกุโก (ราชา) นี้ ทินนุสกุโก เป็นสมาสบท ราชา
เป็นอัญญบท ต่างก็เป็นสิ่งที่มีทัพพะแตกต่างกันมาก่อน ทั้งยังไม่สามารถ
ที่จะแสดงทัพพะของอัญญบทร่วมกับทัพพะของบทสมาสได้ด้วย ดังนั้น
พหุพพีหิสมาสเช่นนี้ จึงเรียกว่าอัตคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส

อัตคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิ ๒ ชนิด

๑. อัญญบทัตคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิ หมายถึงพหุพพีหิ-
สมาสที่มีอัญญบทเป็นสิ่งเดียวกันกับสมาสบท สามารถที่จะถือเอาทัพพะ
ร่วมกันในขณะที่เดียวกันโดยตรงได้

ตัวอย่างเช่น

ลมุโพ กณโณ ยสุส โสติ ลมุพกณโณ

หุยานของผู้ใด มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ลมุพกณณ

๒. ปโยคัตคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิ หมายถึงพหุพพีหิสมาส
ที่มีทัพพะของอัญญบทต่างจากทัพพะของสมาสบท แต่ก็ยังสามารถที่จะถือ
เอาทัพพะร่วมกันได้ในขณะเดียวกัน ทั้งนี้โดยอาศัยปริบทในประโยคเดียว
กันเป็นตัวบังคับ

ตัวอย่างเช่น

พุทฐปมุโข, สโม พระสงฆ์มีพระพุทฐเจ้าเป็นประธาน

ในประโยคที่ว่า พุทฐปมุขสส สัมสส ทานํ เทติ มาจากรูปวิเคราะห์
ว่า พุทฐ ปมุโข ยสุส โสติ พุทฐปมุโข

คำว่า **พทุธปมุขสฺส** ในประโยคที่ว่า พทุธปมุขสฺส สัมมสฺส ทานํ เทติ นี้ บทว่า พทุธปมุขสฺส แม้จะมีศัพท์แตกต่างจากอัญญาบทคือ สัมมสฺส แต่เนื่องจากการประกอบใช้คู่กับกิริยาว่า เทติ ดังนั้น จึงทราบได้ว่าทั้ง ๒ สามารถอยู่ร่วมกันได้ ก็ตัดคุณสังวิญญาณพหุพพีहिนี้ ท่านเรียกว่าปโยค-ตัดคุณสังวิญญาณพหุพพีहि

พหุพพีหิสมาส ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง พหุพพีหิสมาส มี ๓ ประเภท คือ

๑. **อาทิจญญาปทพหุพพีहि** พหุพพีหิสมาสที่มีการตั้งรูปวิเคราะห์ โดยวางอัญญาบทไว้หน้าประโยค

ตัวอย่างเช่น

ยสฺส ปตฺโต หตฺถสฺสฺติ ปตฺตหตฺถ

บาตรมีอยู่ในมือของผู้ใด เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ปตฺตหตฺถ

ในตัวอย่างนี้ บทสรรพนามว่า **ยสฺส** เป็นอัญญาบทถูกวางไว้หน้าบทว่า **ปตฺต** และบทว่า **หตฺถ**

๒. **มฺชฌอญญาปทพหุพพีहि** พหุพพีหิสมาสที่มีการตั้งรูปวิเคราะห์ โดยวางอัญญาบทไว้ในท่ามกลางของบทที่จะนำมาเข้าสมาส

ตัวอย่างเช่น

นาสฺส อหฺโต อนนฺโต

ที่สิ้นสุดของสิ่งนั้น ไม่มี เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนนฺโต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อสฺส** เป็นอัญญาบทถูกวางไว้ในท่ามกลางของ บทว่า **น** และบทว่า **อนนฺโต**

๓. **อันตอัญญาปทพหุพีหิ** พหุพีหิสมาสที่มีการตั้งรูปวิเคราะห์ โดยวาง อัญญาปทไว้ท้ายของบทที่จะนำมาเข้าสมาส

ตัวอย่างเช่น

ลมโป กณโณ ยสฺส โสติ ลมฺพกณโณ

ในตัวอย่างนี้บทสรรพนามว่า **ยสฺส** เป็นอัญญาปทถูกวางไว้ท้ายบทว่า **ลมฺพ** และบทว่า **กณโณ**

พหุพีหิสมาส ๗ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง พหุพีหิสมาส มี ๗ ประเภท คือ

๑. **ปฐมาพหุพีหิสมาส** พหุพีหิสมาสที่มีการลงปฐมาวิภัติ ท้ายอัญญาปท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

จกฺขุ อิว ภูโต โย ภควา โสยํ จกฺขุภูโต, ภควา

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงเป็นดุจจักขุ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น จึงทรงพระนามว่า จกฺขุภูโต

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า **จกฺขุภูโต** นี้ มีการลงปฐมาวิภัติท้ายอัญญาปท (ย) ได้รูปว่า **โย**

๒. **ทุติยาพหุพีหิสมาส** พหุพีหิสมาสที่มีการลงทุติยาวิภัติ ท้ายอัญญาปท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

อาคตา สมณา อิมํ สํฆารามํ โสยํ อาคตสมโณ

สังฆารามมีสมณะมาถึงแล้ว

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า **อาคตสมโณ** นี้ มีการลงทุติยาวิภัติ
ท้ายอัญญบท (อิม) ใต้รูปว่า อิม

๓. **ตติยาพหูพพีหิสมาส** พหูพพีหิสมาสที่มีการลงตติยาวิภัติ
ท้ายอัญญบท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

ชิตานิ อินฺทริยานิ อนเนน สมณေန โสยํ ชิตินฺทริโย

อินทริย์ทั้งหลาย อันสมณะนั้น ควบคุมได้แล้ว เพราะเหตุนี้
สมณะนั้น ชื่อว่า ชิตินฺทริย (ผู้ควบคุมอินทริย์ได้แล้ว)

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า **ชิตินฺทริย** นี้ มีการลงตติยาวิภัติท้าย
อัญญบท (อิม) ใต้รูปว่า อนเนน

๔. **จตุตถิพหูพพีหิสมาส** พหูพพีหิสมาสที่มีการลงจตุตถีวิภัติ
ท้ายอัญญบท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

ทินฺโน สุโก ยสฺส โสติ ทินฺนฺสูงโก

พระราชามีผู้ส่วย (ภาษี) อันราษฎรเสียให้แล้ว

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า **ทินฺนฺสูงก** นี้ มีการลงจตุตถีวิภัติ
ท้ายอัญญบท (ย) ใต้รูปว่า ยสฺส

๒. **บัญญัติพหูพพีหิสมาส** พหูพพีหิสมาสที่มีการลงบัญญัติวิภัติ
ท้ายอัญญบท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

นิกฺคตา ชนา อสุมา คามา โสยํ นิกฺคตชโน

ชนทั้งหลาย หลีกออกแล้ว จากหมู่บ้านนั้น เพราะเหตุนั้น หมู่บ้านนั้น
ชื่อว่า นิคคตชน (หมู่บ้านมีชนหลีกออกแล้ว)

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า นิคคตชน นี้ มีการลงบัญญัติวิภัตติท้าย
อัญญบท (ต) ได้รูปว่า อสมา

๖. **ฉฐฐีพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีการลงฉฐฐีวิภัตติท้าย
อัญญบท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

ฉินโน หตฺถโก ยสฺส โสติ ฉินฺนหตฺถโก

มือของบุรุษใด ขาดแล้ว เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า ฉินฺน-
หตฺถ (ชนผู้มีมือขาด)

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า ฉินฺนหตฺถ นี้ มีการลงฉฐฐีวิภัตติท้าย
อัญญบท (ย) ได้รูปว่า ยสฺส

๗. **สັตตมีพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีการลงสັตตมีวิภัตติ
ท้ายอัญญบท (บทสรรพนาม)

ตัวอย่างเช่น

สมฺปนฺนานิ สฺสฺसानิ ยสฺมี ชนฺปเท

โสยฺ สมฺปนฺนสฺสฺโส

ข้าวกล้าทั้งหลาย ในชนบทใด อุดมสมบูรณ์ เพราะเหตุนั้น
ชนบทนั้น ชื่อว่า สมฺปนฺนสฺสฺส (ชนบทมีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์)

ในรูปวิเคราะห์ของสมาสว่า สมฺปนฺนสฺสฺส นี้ มีการลงสັตตมีวิภัตติ
ท้ายอัญญบท (ย) ได้รูปว่า ยสฺมี

พหุพพีหิสมาส ๑๐ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง พหุพพีหิสมาส มี ๑๐ ประเภท คือ

๑. **ทวีปทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีบท ๒ บท (เป็นตุลยาธิกรณะกัน=มีอรรถที่ตั้งเสมอกัน)

ตัวอย่างเช่น

ลมุโท กณฺโณ ยสฺส โสติ ลมฺพกณฺโณ

หฺยฺยานของผูใด มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ลมฺพกณฺณ

ในตัวอย่างนี้ มีการนำเอาบท ๒ บทซึ่งเป็นตุลยาธิกรณะกันมาย่อเข้าเป็นบทสมาส ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่า ทวีปทพหุพพีหิสมาส

๒. **ติปทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีการย่อบทนาม ๓ บทเข้าด้วยกัน (เป็นตุลยาธิกรณะกัน=มีอรรถที่ตั้งเสมอกัน)

ตัวอย่างเช่น

มุนินา วณฺณิตา ยสฺส พุทฺธิ โสติ มุนิวณฺณิตพุทฺธิ

ผู้มีปัญญอันพระมุนีสรรเสริญ=ผู้ได้รับยกย่องจากพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีปัญญา เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า มุนิวณฺณิตพุทฺธิ

ในตัวอย่างนี้มีการนำเอาบทนาม ๓ บท คือ มุนิ, วณฺณิต, และ พุทฺธิ มาย่อเข้าเป็นเตียว ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่า ติปทพหุพพีหิสมาส

๓. **ภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายด้วยวิภัติที่ต่างกันมาย่อเข้าด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น

ยสฺส ปโต หตฺถสฺสตี ปตฺตหตฺถโ

บาตรมีอยู่ในมือของผู้ใด เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ปตฺตหตฺถ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปตฺตหตฺถโ** เป็นพหูพหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่ลงท้ายด้วยปฐมวิภคฺติ (ปโต) และบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมวิภคฺติ (หตฺถสฺสตี) ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าภินนาธิกรณพหูพหิสมาส

๔. **สังขโยภยปทพหูพหิสมาส** พหูพหิสมาสที่มีการย่อบทสังขยา ๒ บทเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยมี วา ศัพท์ทำหน้าที่เป็นอัญญบท

ตัวอย่างเช่น

เทว วา ตโย วา ปตฺตา (เยสนฺเตติ) ทฺวตฺติปตฺตา

บาตรสองหรือสามใบ/ผู้มีบาตรสองหรือสามใบ

[หมายเหตุ:- คำในวงเล็บว่า “เยสนฺเตติ” เป็นคำต้นฉบับปทวิจารณ์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับมติของนักไวยากรณ์ เช่น ปทรูปสัทธิเป็นต้น และโดยลักษณะของสมาสนี้ ก็ไม่น่าจะมีคำว่า เยสนฺเต]

ในตัวอย่างว่า **ทฺวตฺติปตฺตา** นี้ เป็นพหูพหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบท **ทฺว** และ **ติ** ซึ่งเป็นสังขยาทั้งสองบทมาย่อเข้าด้วยกัน โดยมี วา ศัพท์ที่มีอรรถวิภคฺติ (อย่างใดอย่างหนึ่ง) เป็นอัญญบท ก็สมาสที่มีลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า **สังขโยภยปทพหูพหิสมาส**

๕. **ทิสันตราพีดถพหูพหิสมาส** พหูพหิสมาสที่มีการนำเอาคำที่แสดงความหมายว่าทศใหญ่ ๔ ทศๆ ใดทศหนึ่ง มาย่อเข้าด้วยกัน เมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้ว จะให้ความหมายเป็นทศเฉียง

ตัวอย่างเช่น

ทกฺขินฺสฺส จ ปุพฺพสฺส จ ยทฺนฺตฺราฬิ ทกฺขินฺปฺพุฬิ

“ทิกฺในระหว่างกลางของทิกได้กับทิกตะวันออก เรียกว่าทักขินฺปฺพุฬิ”

[หมายเหตุ:-ในคัมภีร์ปทฐปฐิติ แสดงรูปวิเคราะห์ด้วยคำศัพท์อดีตถึง
ลึงค์ว่า ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขินฺสฺสา จ ทิสาย ยทฺนฺตฺราฬิ ปุพฺพทกฺขินฺ]

ในตัวอย่างว่า **ทกฺขินฺปฺพุฬิ** นี้เป็นพหูพหิหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาบทที่มีความหมายว่าทิกใหญ่คือ **ทกฺขินฺ**=ทิกได้ มาย่อเข้ากับ **ปุพฺพ**=ทิกตะวันออก ครั้นสำเร็จเป็นบทสมาสแล้วจะให้ความหมายเป็นทิกตะวันออกเฉียงใต้

๖. **พยติหารลักขณพหูพหิหิสมาส** พหูพหิหิสมาสที่มีการนำเอาบท ๒ บทซึ่งพ้องกันทั้งโดยศัพท์และโดยความหมาย มาย่อเข้าด้วยกัน เพื่อแสดงถึงภาพลักษณ์หรืออาการแห่งการต่อสู้ของบุคคล ๒ ฝ่ายว่าต่อสู้กันโดยวิธีใด

ตัวอย่างเช่น

เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตุวา อิํ ยฺหฺนํ ปวตฺตติติ

เกสาเกสิ

การต่อสู้นี้ ย่อมเป็นไปด้วยการกระชากที่ผมของกันและกัน

ในตัวอย่างว่า **เกสาเกสิ** นี้เป็นพหูพหิหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอาคำว่า **เกสิ** ๒ คำซึ่งพ้องกันโดยเสียงและโดยอรรถ มาย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน เพื่อแสดงภาพลักษณ์หรือกิริยาอาการแห่งการต่อสู้ของคู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่ายโดยคำ ๒ คำจะทำหน้าที่ระบุถึงลักษณะของการต่อสู้ว่าดำเนินไปโดยวิธีการเช่นไร ทั้งนี้โดยมีอัญญบทลงท้ายด้วยปฐมาวิริกตติ (ซึ่งใน

ที่นี้ได้แก่ “อิหฺมฺ ยุกฺฐํ”) ก็สมาสที่มีลักษณะเช่นนี้ ท่านเรียกว่า พยติหาร
 ลักษณะพหุพพีหิสมาส

๗. **อุปมาปุพพทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้า
 เป็นอุปมา (บทที่แสดงการเปรียบเทียบ)

ตัวอย่างเช่น

จกฺขุ (ภูโต) อิว ภูโต โย ภควา โสยํ จกฺขุภูโต

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงเป็นดุจจักขุ เพราะเหตุนั้น
 พระผู้มีพระภาคองค์นั้น จึงทรงพระนามว่า จกฺขุภูโต

ในตัวอย่างว่า **จกฺขุภูโต** นี้ เป็นพหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยบท
 ๒ บท โดยมีบทหน้าเป็นอุปมา มี **อิว** นิบาตเป็นอุปมาโชตกะคอยแสดงให้
 ทราบว่าเป็นบทอุปมา, ส่วนอัญญบทนั้น จะต้องเป็นบทที่ประกอบด้วย
 ปฐมวิภัติเพียงอย่างเดียว ดังนั้น สมาสนี้ จึงได้ชื่อว่าอุปมาปุพพท-
 พหุพพีหิสมาส

๘. **กฺนิปาทปุพพทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีบทหน้า
 เป็น “กฺ” นิบาต (หรือมี กฺ นิบาตเป็นบทหน้า)

ตัวอย่างเช่น

กฺจฺฉิตฺตา ทารา เยสฺหฺเตติ กฺทารา

ภรรยาชั่วของบุรุษนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า กฺทารา
 (บุรุษผู้มีภรรยาชั่ว)

ในตัวอย่างว่า **กฺทารา** นี้ เป็นพหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วย การนำ
 เอา **กฺ** นิบาตมาย่อเข้ากับบทนามกล่าวคือ **ทารา**

๙. **นนิปาดปุพพปทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีบทรหน้าเป็น **น** นิบาต (หรือมี **น** นิบาตเป็นบทรหน้า)

ตัวอย่างเช่น

นาสฺส อนฺโต อนฺนํ

ที่สิ้นสุดของสิ่งนั้น ไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **อนฺนํ**

ในตัวอย่างว่า **อนฺนํ** นี้เป็นพหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอา **น** นิบาตมาย่อไว้หน้าบทรนามกล่าวคือ **อนฺต** ดังนั้น สมานนี้ จึงได้ชื่อว่า **นนิปาดปุพพปทพหุพพีหิสมาส**

๑๐. **สหปุพพปทพหุพพีหิสมาส** พหุพพีหิสมาสที่มีบทรหน้าเป็น **สห** นิบาต (หรือมี **สห** นิบาตเป็นบทรหน้า)

ตัวอย่างเช่น

วิตฺกฺเกน สห เย วตฺตฺนํ ตีติ สวิตฺกฺกา

ธรรมทั้งหลายที่เกิดพร้อมกับวิตกเจตสิก ชื่อว่า **สวิตฺกฺกา**

ในตัวอย่างว่า **สวิตฺกฺกา** นี้เป็นพหุพพีหิสมาสที่ประกอบขึ้นด้วยการนำเอา **สห** นิบาตมาย่อไว้ข้างหน้าบทรนามกล่าวคือ **วิตฺกฺก** ดังนั้น สมานนี้ จึงได้ชื่อว่า **สหปุพพปทพหุพพีหิสมาส**

ทวันทะ ๔ ประเภท

ทวันทะ (สมุจจยะ) มี ๔ ประเภท คือ

๑. **สมุจจยทวันทะ** ทวันทะหรือคำคู่ที่มีการรวมเอาการกหลายการกมาทำกิริยาเดียวกัน (โดยมิต้องสร้างประโยคขึ้นมาใหม่หลายๆประโยคแต่อย่างใด)

ตัวอย่างเช่น

สตถา จ สารีปุตโต จ ฐมมံ เทเสติ

พระศาสดาด้วย พระสารีบุตรด้วย ย่อมแสดงซึ่งธรรม

ในตัวอย่างนี้ ข้อความที่เป็นทวันทะว่า **สตถา จ สารีปุตโต จ มี จ** ศัพท์ซึ่งมีอรรถสมุจจะทำหน้าที่ประมวลเอาบทการกกล่าวคือบทว่า **สตถา** และบทว่า **สารีปุตโต** มาทำหน้าที่เป็นกัตตุการกของบทกิริยาตัวเดียวกันคือ **เทเสติ** ก็ลักษณะการประมวลเช่นนี้ เรียกว่าสมุจจะทวันทะ

๒. **อันวาจยทวันทะ** ทวันทะหรือคำคู่ที่มีการรวมประโยคข้อความหนึ่งเข้ากับอีกประโยคข้อความหนึ่งซึ่งมีกัตตาเดียวกัน แต่มีการกอื่นเช่นกรรมการกและกิริยาต่างกัน

ตัวอย่างเช่น

ทานญจ เทติ, สีลญจ รกฺขติ

เขาให้ทานด้วย (และ) รักษาศีลด้วย

ในตัวอย่างนี้ **จ** ศัพท์ทำหน้าที่ส่องความเป็นอันวาจยทวันทะดังนี้คือ บทว่า **จ** ในคำว่า **ทานญจ** ทำหน้าที่ประมวลเอา “การรักษาศีล” ด้วย และ **กิ** ศัพท์ในคำว่า **สีลญจ** ก็ทำหน้าที่ประมวลเอา “การให้ทาน” ด้วย, ก็ผลการประมวลที่มีลักษณะเช่นนี้ ทานเรียกว่าอันวาจยทวันทะ

๓. **สมาหารทวันทะ** ทวันทะหรือคำคู่ที่มีการรวมบทตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปเข้าเป็นบทเดียว เพื่อให้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทเดียวกัน (เป็นบทสมาส) เรียบร้อยแล้ว ก็จะได้บทที่เป็นนปุงสกสิงค์ ฝ่ายเอกพจน์ เป็นส่วนมาก

ตัวอย่างเช่น

จกขุ จ โสตถจ จกขุโสต้

จักขุด้วย โสตะด้วย ชื่อว่าจักขุโสตะ

ในตัวอย่างนี้ จ ศัพท์ทำหน้าที่เป็นสมาหารโชตกะกล่าวคือประมวลเอาบท ๒ บทซึ่งเป็นกลุ่มบทที่กล่าวถึงอวัยวะร่างกายด้วยกัน เข้าเป็นบทเดียวกัน ดังนั้น จึงเรียกว่าสมาหารวันทะ

๔. **อิตรัตริโยคทวันทะ** ทวันทะหรือคำคู่ที่มีการรวมบทตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปเข้าเป็นบทเดียวโดยมิได้มีจุดประสงค์ เพื่อความเป็นหมวดหมู่ ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทเดียวแล้ว จะประกอบด้วยวิภัติฝายพหูพจน์เสมอ ส่วนจะเป็นลึงค์อะไรนั้นขึ้นอยู่กับศัพท์สุดท้ายว่าเป็นลึงค์อะไร

ตัวอย่างเช่น

สมโณ จ พุราหุโมโณ จ สมณพุราหุมณา

ในตัวอย่างนี้ จ ศัพท์ทั้งสองทำหน้าที่ประมวลศัพท์ของกันและกันโดยมิได้คำนึงถึงความเป็นหมวดหมู่แต่อย่างใด, ก็คำศัพท์ที่ถูกรวม หรือประมวลไว้ในลักษณะเช่นนี้ เรียกว่าอิตรัตริโยคทวันทะ (อสมาหารวันทะ)

ทวันทะทั้ง ๔ กับความเป็นสมาส

ในบรรดาทวันทะทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น ฟังทราบวา สมุจจยทวันทะ และอันวาจยทวันทะ ไม่สามารถที่จะย่อเข้าเป็นบทสมาสได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากทวันทะเหล่านั้น ยังมีความสัมพันธ์กับบทกิริยาในประโยคอยู่ จึงไม่เป็นอิสระพอที่จะรวมตัวเป็นบทสมาสได้, ส่วนสมาหารทวันทะ และอิตรัตริโยคทวันทะ เป็นการรวบรวมประเภทอิสระ ไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบทกิริยา ดังนั้น จึงสามารถรวมตัวเป็นบทสมาสได้

พจน์หรือจำนวน ๒ ประเภท

ในประโยควันทะนั้น สามารถจำแนกประเภทของพจน์แห่งกริยาได้ ๒ ประเภทดังนี้ คือ

๑. **จยาสิตะ** การใช้เอกพจน์กับบทกริยาที่มีประธานหลายตัวในกรณีที่ต้องการจะระบุถึงหมวด, หมู่ของประธาน (ท่านกำหนดให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกพจน์เป็นเครื่องสังเกต) เรียกว่าการใช้พจน์ประเภทจยาสิตะ (สังขยา = จำนวนที่อาศัยหมู่)

ตัวอย่างเช่น

สตถา จ สารีปุตโต จ รมมํ เทเสติ

ในตัวอย่างนี้ บทกริยาว่า **เทเสติ** ใช้เป็นเอกพจน์ทั้งๆ ที่มีกัตตา ๒ อย่าง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่าบทว่า **เทเสติ** นี้ เป็นลักษณะการใช้ถ้อยคำโดยคำนึงความเป็นหมวดหมู่เป็นหลัก ดังนั้น ในฐานะที่ผู้ใช้เห็นว่าบทกัตตาทั้ง ๒ เป็นหมวดหมู่เดียวกัน จึงเลือกใช้วิภัตติฝ่ายเอกพจน์ว่า **เทเสติ** ก็แลพจน์ที่มีลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า จยาสิตะ

๒. **อังกาสิตะ** การใช้พหูพจน์กับบทกริยาที่มีประธานหลายตัวในกรณีที่ต้องการจะระบุถึงประธานแต่ละอย่าง เรียกว่าการใช้พจน์ประเภทอังกาสิตะ (สังขยา = จำนวนที่อาศัยส่วน)

ตัวอย่างเช่น

สตถา จ สารีปุตโต จ รมมํ เทเสนุติ

ในตัวอย่างนี้ บทกริยาว่า **เทเสนุติ** เป็นบทที่ลงท้ายด้วยวิภัตติฝ่ายพหูพจน์ (แม้บทกัตตาแต่ละบทจะลงท้ายด้วยวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ก็ตาม)

ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่าเป็นลักษณะการใช้พจน์ที่คำนึงถึงจำนวนมากของ
ประธานเป็นหลัก ดังนั้น ในฐานะที่เห็นประโยชน์นั้นมีประธานหลายตัว จึงใช้
บทกิริยาเป็นพหูพจน์ได้ ลักษณะการใช้เช่นที่ว่านี้ ชื่อว่าการใช้พจน์ประเภท
อังคาสิตะ (อาศัยส่วน)

สมาสวาก ๙ ประเภท

สมาสนั้น สามารถแบ่งตามวากได้ ๙ ประเภท คือ

๑. **สมุจยัตถวากสมาส** ทวันทสมาสเป็นสมาสที่ระบุถึงอรรถสมุจเจตัพพะ กล่าวคือสิ่งที่ถูกย่อเข้าด้วยกันอย่างตรงไปตรงมา เรียกว่าสมุจยัตถวากสมาส

๒. **ตุลยัตถวากสมาส** กัมมชารยสมาสและทิกุสมาสเป็นสมาสที่ย่อศัพท์ซึ่งเป็นตุลยาริกรณะของกันและกัน ดังนั้น สมาสทั้งสองนี้ จึงได้ชื่อว่าตุลยัตถวากสมาส

๓. **กัตวัตถวากสมาส** ปฐมาอัพยยีภาวสมาสก็ดี พหุพพีหิสมาสที่มีอัญญบหลงท้ายด้วยปฐมาวิภัตติก็ดี ตติยาตปฺปฺริสสมาส (เฉพาะตติยาวิภัตติในอรรถกัตตุ) ก็ดี ตติยาพหุพพีหิสมาส (เฉพาะตติยาวิภัตติที่ลงในอรรถกัตตุ) ก็ดี ได้ชื่อว่ากัตวัตถวากสมาส (สมาสที่แสดงอรรถกัตตา)

๔. **กัมมัตถวากสมาส** ทุตฺติยาอัพยยีภาวสมาสก็ดี ทุตฺติยาตปฺปฺริสสมาสก็ดี ทุตฺติยาพหุพพีหิสมาสก็ดี ได้ชื่อว่ากัมมัตถวากสมาส (สมาสที่แสดงอรรถกรรม)

๕. **กรณัตถวากสมาส** ตติยาอัพยยีภาวสมาส (เฉพาะตติยาวิภัตติในอรรถกัตตุ) ก็ดี, ตติยาตปฺปฺริสสมาส (เฉพาะตติยาวิภัตติในอรรถกัตตุ) ได้ชื่อว่า กรณัตถวากสมาส (สมาสที่แสดงอรรถกรณะ)

๖. **สัมปทานัตถวากสมาส** จตุตถีอัพยยีภาวสมาสก็ดี จตุตถีตปฺปฺริสสมาสก็ดี จตุตถีพหุพพีหิสมาสก็ดี ได้ชื่อว่าสัมปทานัตถวากสมาส (สมาสที่แสดงอรรถสัมปทาน)

๗. **อปาทานัตถวาจกสมาส** ปัญจมี้อพยยิภาวสมาสก็ติ ปัญจมี
 ดंपริสสมาสก็ติ ปัญจมีพหุพีหิสมาสก็ติ ได้ชื่อว่าอปาทานัตถวาจกสมาส
 (สมาสที่แสดงอรรถอปาทานะ)

๘. **สัมพันธัตถวาจกสมาส** ฉัญฉฐี้อพยยิภาวสมาสก็ติ ฉัญฉฐี
 ดंपริสสมาสก็ติ ฉัญฉฐีพหุพีหิสมาสก็ติ ได้ชื่อว่าสัมพันธัตถวาจกสมาส
 (สมาสที่แสดงอรรถสามีสัมพันธะ)

๙. **อธิกรณัตถวาจกสมาส** สัตตมี้อพยยิภาวสมาสก็ติ สัตตมี
 ดंपริสสมาสก็ติ สัตตมีพหุพีหิสมาสก็ติ ได้ชื่อว่าอธิกรณัตถวาจกสมาส
 (สมาสที่แสดงอรรถอธิกรณะหรือโอกาสะ)

ลักษณะศัพท์ที่ไม่ควรเป็นสมาส

ในสูตร **นามานํ สมาสโย ยุตตตุโถ** ได้ระบุไว้ว่าศัพท์ที่จะนำมาย่อเป็น
 บทสมาสนั้น จะต้องมีความสัมพันธ์กันทางความหมาย (หรือเรียกอีกนัย
 หนึ่งว่าจะต้องเป็นยุตตัตถศัพท์) ดังนั้น ถ้าหากว่าศัพท์ที่ต้องการจะนำมา
 เข้าสมาสนั้น ประกอบด้วยองค์ลักษณะ ๒ ประการ คือเป็นศัพท์ที่มีความ
 หมายพัวพันกับศัพท์อื่นอยู่ หรือเป็นศัพท์ที่ไม่สัมพันธ์กันทางความ
 หมายกับศัพท์อีกศัพท์หนึ่งที่ต้องการจะย่อเข้าเป็นบทสมาสอย่างใดอย่าง
 หนึ่ง ก็จะไม่สามารถนำศัพท์เหล่านั้นมาย่อเป็นบทสมาสได้

ตัวอย่างเช่น

เทวทตตสฺส ภณฺหา ทนฺดา

พินของเทวทตตดำ

ภโฏ รณฺโณ ปฺุตโต เทวทตตสฺส

บุตรของเทวทตเป็นทหารของพระราชา

ในตัวอย่างแรก พึงทราบว่าศัพท์ที่น่าจะนำมาย่อเป็นบทสมาสคือ **กณฺหา** กับ **ทนต์ตา** เป็น **กณฺहतนต์ตา** (ฟันดำ) ซึ่งก็อาจทำได้ถ้าไม่มีคำว่า **เทวทตฺตสฺส** ขวางอยู่ หมายความว่า บทว่า **ทนต์ตา** นั้น นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับ **กณฺห** แล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับบทว่า **เทวทตฺตสฺส** ด้วย จึงกลายเป็นบทที่ยังมีความประูประูังไม่เป็นอิสสระ ดังนั้น จึงไม่สมควรที่จะนำมาย่อเป็นบทสมาสกับบทว่า **กณฺหา** [ทั้งนี้เพราะคำว่า “ยฺตตฺถ” นั้น ท่านหมายเอาศัพท์ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นอิสสระ โดยไม่มีศัพท์อื่นมาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั่นเอง]

ในตัวอย่างที่สอง ศัพท์ที่น่าจะนำมาย่อเป็นบทสมาสคือ **รณฺโถ** กับ **ปฺตุโต** เป็น **ราชปฺตุโต** (บุตรของพระราชา=พระราชบุตร) ซึ่งก็อาจทำได้ ถ้าหากไม่มีศัพท์ว่า **ภโฏ** และ **เทวทตฺตสฺส** เข้ามาขวางอยู่ หมายความว่า หากมองโดยผิวเผินแล้ว จะเห็นคล้ายกับว่า **รณฺโถ**, **ปฺตุโต** นั้นสัมพันธ์กัน แต่ความจริงมิได้สัมพันธ์กันเลย เนื่องจากว่า บทว่า **รณฺโถ** นั้น สัมพันธ์กับบทว่า **ภโฏ** คือเป็นทหารของพระราชา มิใช่เป็นบุตรของพระราชา และกับบทว่า **ปฺตุโต** นั้นสัมพันธ์กับบทว่า **เทวทตฺตสฺส** คือเป็นบุตรของเทวทัต มิใช่เป็นบุตรของพระราชา ซึ่งถ้าหากนำเอาบทว่า **รณฺโถ** มาย่อเข้ากับบทว่า **ปฺตุโต** ก็จะได้รูปประโยคว่า **ภโฏ ราชปฺตุโต เทวทตฺตสฺส** แปลว่า “พระราชบุตรเป็นทหารของเทวทัต” ซึ่งเป็นความหมายที่มีได้ประสงค์เอา ณ ที่ตรงนี้

สรุปว่า ไม่ควรที่จะนำบทว่า **รณฺโถ** มาย่อเป็นบทสมาสกับบทว่า **ปฺตุโต** ทั้งนี้เพราะเนื้อความของบททั้งสองนั้น ไม่มีความสัมพันธ์กันนั่นเอง.

คมกสมาส

เกี่ยวกับความไม่เป็นสมาสของศัพท์ที่ไม่ใช่ยุดัตตศัพท์นั้น ยังมีข้อยกเว้นบ้างในกรณีที่เมื่อเข้าสมาสแล้ว สามารถที่จะสื่อความหมายให้เข้าใจตามที่ผู้กล่าวประสงค์ได้ ดังมีคำกล่าวว่า **สาเปกษภูเต สติปิ คมกตตาสมาโส** แม้ศัพท์นั้น จะยังมีความสัมพันธ์กับศัพท์อื่นที่นอกจากศัพท์ที่ตนกำลังจะเข้าสมาสด้วยก็ตาม แต่ก็พึงทราบว่าจะสามารถที่จะเข้าสมาสได้ ถ้าเข้าสมาสแล้วสามารถแสดงความหมายของบทสมาสได้ชัดเจน เหมือนกับตอนที่ยังไม่ได้เข้าสมาส

ตัวอย่างเช่น

เทวตตตสฺส ครุกุลํ ครอบครัวยุของครูของเทวทัต

ในตัวอย่างนี้ ก่อนที่จะเข้าสมาสเป็น **ครุกุลํ** นั้นเดิมเป็น **ครุโน** **กุลํ** บทว่า **ครุ** (ครุโน) นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับบทว่า **กุลํ** แล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับบทว่า **เทวตตตสฺส** อีกด้วย ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว จะนำบทว่า **ครุโน** มาย่อเป็นบทสมาสกับบทใดบทหนึ่งไม่ได้ แต่ที่ท่านนำมาย่อเข้าเป็น **ครุกุลํ** ในที่นี้ เพราะเห็นว่าแม้จะเข้าสมาสไปแล้ว ก็สามารถที่จะสื่อให้ทราบว่าเป็น **เทวตตตสฺส** สัมพันธ์เข้ากับบทว่า **ครุ** เท่านั้น ไม่ได้สัมพันธ์เข้ากับบทว่า **กุลํ** เมื่อสามารถสื่อความหมายได้เท่ากับตอนที่ยังมีได้ย่อเข้าเป็นบทสมาสเช่นนี้ จึงได้รับการผ่อนผันให้เข้าสมาสเป็น **ครุกุลํ** ได้.

สมาสปทวิจาร จบ

๕. ตัทธิตปทวิจารณ์

นามศัพท์ประเภทหนึ่งซึ่งสร้างรูปขึ้นด้วยการนำปัจจัยไปประกอบท้าย
บทนาม เรียกว่าตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า

เตสํ สิสฺสสมุหํ หิตํ ตทฺธิตํ

“คำอันเป็นประโยชน์แก่กลุ่มศิษย์เหล่านั้น เรียกว่า ตัทธิต”

ก็คำที่เป็นตัทธิตนั้น มีทั้งที่อมความของรูปวิเคราะห์ และไม่อมความ
ของรูปวิเคราะห์ก็ได้.

ตัทธิต ๓ ประเภท

ตัทธิตนั้นว่าโดยสามัญลักษณะแล้ว มีอยู่ลักษณะเดียวคืออมความ
หรือไม่อมความของวิเคราะห์ แต่เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ ย่อมแบ่งเป็น
ประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเภท คือ

๑. สามัญญตัทธิต
๒. อัพยยตัทธิต
๓. ภาวตัทธิต

๑. **สามัญญตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์
ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺจสฺส อปจจํ วสิฏฺโจ, (วสิฏฺจฺ, วสิฏฺจํ)

เหล่ากอของวสิฏฺจฺ เรียกว่า วสิฏฺจ (วสิฏฺจฺ, วสิฏฺจํ)

ในตัวอย่างนี้คำว่า วาสัญญ ได้ชื่อว่าสามัญญตัทธิต เพราะเป็นตัทธิตที่ไม่เจาะจงถึงคิไตลึงค์หนึ่ง แต่เป็นลึงค์ใดก็ได้ในลึงค์ทั้ง ๓

๒. อพยยตัทธิต หมายถึงตัทธิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงรูปไปตามลึงค์และวิภัติแต่อย่างใด

ตัวอย่างเช่น

โส ปกาโร	= ตถา	ประการนั้น
ตํ ปการํ	= ตถา	ซึ่งประการนั้น
เตน ปกาเรน	= ตถา	โดยประการนั้น
ตสฺส ปการสฺส	= ตถา	แก่ประการนั้น
ตสฺมา ปการสฺมา	= ตถา	จากประการนั้น
ตสฺส ปการสฺส	= ตถา	ของประการนั้น
ตสฺมี ปการสฺมี	= ตถา	ในประการนั้น

ในบรรดาตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ บทว่า ตถา เป็นอพยยตัทธิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของลึงค์และวิภัติ

๓. ภาวตัทธิต หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถภาวะ(สาเหตุแห่งการบัญญัติศัพท์) มี ๓ ปัจจัยเป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

โคสฺส ภาโว โคตตํ สาเหตุที่ทำให้บัญญัติว่า โค

ในตัวอย่างนี้คำว่า โคตตํ เป็นภาวตัทธิต เพราะมีการลงตัทธิตปัจจัยในอรรถภาวะ (ลง ตต ปัจจัย)

หมายเหตุ:- ภาว มีรูปวิเคราะห์ว่า **ภวนฺติ พุทธิสฺสทฺทา เอตสฺมาติ** ภาโว “สาเหตุที่ทำให้ความรู้และศัพท์เกิดขึ้น เรียกว่าภาวะ” ภาว หมายถึง สัททปวัตตตินิมิต्तกล่าวคือสาเหตุอันเป็นที่มาของการบัญญัติศัพท์

สามัญญัตถิต ๑๕ ประเภท

สามัญญัตถิต มี ๑๕ ประเภท คือ

๑. อัจจัตถิต	๒. ตรตยาทิตถิต
๓. ราคาทิตถิต	๔. ชาดาทิตถิต
๕. สมุหัตถิต	๖. ฐานัตถิต
๗. อุปมาทิตถิต	๘. นิสสิตทิตถิต
๙. พหุลัตถิต	๑๐. วิเสสทิตถิต
๑๑. อัสสัถิตถิต	๑๒. ปกติตถิต
๑๓. ปุรณัตถิต	๑๔. สังขยาทิตถิต
๑๕. วิภาคทิตถิต	

๑. **อัจจัตถิต** หมายถึงถิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่าปัจจะ หรือ ถิตที่มีการลบบปัจจัยที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺจสฺส อปจํ วสิฏฺโจ ตระกูลของวสิฏฺจะ ชื่อว่า วสิฏฺจ
ในตัวอย่างนี้ ลง ณ ปัจจัยท้าย วสิฏฺจ ศัพท์ในอรรถอปัจจะ

๒. **ตรตยาทิตถิต** หมายถึงถิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **ตรติ** เป็นต้น หรือถิตที่มีการลบบคำศัพท์มี **ตรติ** เป็นต้นที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

นาวาย ตรตฺติ นาวิก

ผู้ใด ขำมน้ำด้วยเรือ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า นาวิก

ในตัวอย่างนี้ ลง ฦก ปัจจัยท้าย นาวา ศัพท์ในอรรถว่า ตรติ

๓. **ราคาทิตฺทิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า “รตุต” (สิ่งที่ถูกย่อม) เป็นต้น หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **รตุต** เป็นต้นที่มาในรูปวิเคราะห์ (เวลาดังรูปวิเคราะห์ได้ใช้คำว่า รตุต)

ตัวอย่างเช่น

กสาเวน รตุตฺ กาสาว

ผ้าที่บุคกล ย่อมแล้วด้วยน้ำฝาด ชื่อว่า กาสาว

ในตัวอย่างนี้ ลง ฦก ปัจจัยท้าย กสาว ศัพท์ในอรรถว่า รตุต

๔. **ชาตาทิตฺทิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **ชาต** (เกิดแล้ว) เป็นต้น หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **ชาต** เป็นต้นที่มาในรูปวิเคราะห์ (เวลาดังรูปวิเคราะห์ได้ใช้คำว่า ชาต)

ตัวอย่างเช่น

ปจฺจนา ชาโต ปจฺจนิโม ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่า ปจฺจนิม

ในตัวอย่างนี้ ลง อิม ปัจจัยท้าย ปจฺจนา ศัพท์ในอรรถว่า ชาต

๕. **สมุหตฺทิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **สมุห** (หมู่) เป็นต้น หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **สมุห** เป็นต้นที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

มนุสฺसानํ สมฺภูโห มานุสฺสโก หมู่แห่งมนุษย์ ชื่อว่ามานุสสกะ
 ในตัวอย่างนี้ ลง กณฺ ัจจยฺทำย มนุสฺส ศัพท์ในอรรถ สมฺภู

๖. **ฐานตฺถริต** หมายถึงตฺถริตที่ลงปัจจยฺในอรรถว่า **จาน** (ที่ตั้ง)
 เป็นต้น หรือตฺถริตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **จาน** เป็นต้นที่มาในรูปวิเคราะห์
 ตัวอย่างเช่น

มทนฺสฺส จานํ มทเนยฺ

ที่ตั้ง (เหตุ) แห่งความมัวเมา ชื่อว่า มทเนย

ในตัวอย่างนี้ ลง อยฺ ัจจยฺทำย มทน ศัพท์ในอรรถ ฐาน

๗. **อุปมาตฺถริต** หมายถึงตฺถริตที่ลงปัจจยฺในอรรถอุปมา หรือ
 ตฺถริตที่มีการลบ อิว ศัพท์ที่เป็นอุปมาโชดกะที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

ฐโม วยฺ ทิสฺสติ อทุ วนํ ตทิทํ ฐมฺมายิตตฺต

ปานี้ ปรากฏราวระวะควันไฟ ชื่อว่า ฐมฺมายิตตฺต

ในตัวอย่างนี้ ลง อายิตตฺต ัจจยฺทำย ฐม ศัพท์ในอรรถอุปมา

๘. **นิสฺสิตตฺถริต** หมายถึงตฺถริตที่ลงปัจจยฺในอรรถว่า **นิสฺสิต**
 (อาศัย) หรือตฺถริตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **นิสฺสิต** ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

ทฺฏจฺ นิสฺสิตํ ทฺฏจฺจลฺลํ

อาศัย (เกี่ยวข้องกับ) สิ่งที่ไม่ดี ชื่อว่า ทฺฏจฺจลฺล

ในตัวอย่างนี้ ลง ล ัจจยฺทำย ทฺฏจฺ ศัพท์ในอรรถ นิสฺสิต

๙. **พหุลตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **พหุล** (ผู้มาก
ไปในทาง...) หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **พหุล** ที่มาในรูปวิเคราะห์
ตัวอย่างเช่น

อภิขณา อสฺส พหุลา อภิขณาลุ

อภิขณาของบุคคลนั้นมาก บุคคลนั้น ชื่อว่า อภิขณาลุ

ในตัวอย่างนี้ ลง อาลฺ ปัจจัยท้าย อภิขณา ศัพท์ในอรรถ พหุล

๑๐. **วิเสสตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **วิเสส** (ยิ่ง
กว่า) หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **วิเสส** ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

ปาปานํ วิเสเสน ปาโปติ ปापตโร

ผู้ชั่วช้ายิ่งกว่า ชื่อว่า ปापตโร

ในตัวอย่างนี้ ลง ตโร ปัจจัยท้าย ปाप ศัพท์ในอรรถ วิเสส

๑๑. **อัสสตถิตตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **อัสสตถิ**
(มีอยู่แก่) หรือตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **อัสสตถิ** ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

คุโณ อสฺส อตถิติ คุณฺวา, คุโณ ตสฺมี วิชฺชตีติ คุณฺวา

คุณมีอยู่แก่ (หรือใน) ผู้นั้น เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า คุณฺวา

ในตัวอย่างนี้ ลง วนฺตุ ปัจจัยท้าย คุณ ศัพท์ในอรรถ อัสสตถิ

๑๒. **ปกติตตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **ปกติ** หรือ
ตัทธิตที่มีการลบคำศัพท์ว่า **ปกติ** หรือ **ปกต** ศัพท์ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

สุวณฺณน ปกตํ กมฺมํ โสวณฺณมยํ

สิ่งของที่ทำด้วยทองคำ ชื่อว่า โสวณฺณมย

ในตัวอย่างนี้ ลง มย ปัจจัยท้าย สุวณฺณ ศัพท์ในอรรถ ปกติ

๑๓. **ปุรณัตถิต** หมายถึงศัพท์ที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **ปุรณ** (ส่วนหนึ่งของกลุ่มที่ทำให้กลุ่มครบองค์ประกอบ, หรือสังขยาแสดงลำดับ) หรือศัพท์ที่มีการลบคำศัพท์ว่า **ปุรณ** ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

ปญฺจนฺหนํ ปุโรโณ ปญฺจโม ลำดับที่ ๕ ชื่อว่า ปญฺจม

ในตัวอย่างนี้ ลง ม ปัจจัยท้าย ปญฺจ ศัพท์ในอรรถ ปุรณ

๑๔. **สังขยาตถิต** หมายถึงศัพท์ที่เป็นไปในอรรถสังขยา หรือศัพท์ที่มีการนำสังขยาศัพท์มาย่อเข้าด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น

จตุ จ ทส จ จตุททส สี่กับสิบ เป็นสิบสี่

๑๕. **วิภาคตถิต** หมายถึงศัพท์ที่ลงปัจจัยในอรรถว่า **วิภาค** (จำแนก, แยกส่วน) หรือศัพท์ที่ลบคำศัพท์ว่า **วิภาค** ที่มาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

เอเกน วิภาเคน เอกธา โดยหนึ่งส่วน ชื่อว่า เอกธา

ในตัวอย่างนี้ ลง ธา ปัจจัยท้าย เอก ศัพท์ในอรรถ วิภาค

หมายเหตุ:- อพยยตถิต ไม่มีการจำแนกประเภท

ภาวตัทธิต ๕ ประเภท

ภาวตัทธิต แบ่งเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. ทัพพภาวตัทธิต	๒. คุณภาวตัทธิต
๓. กิริยาภาวตัทธิต	๔. ชาติภาวตัทธิต
๕. นามภาวตัทธิต	

๑. **ทัพพภาวตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถภาวะท้าย ทัพพศัพท์ เพื่อบ่งบอกถึงเหตุแห่งความเป็นมาของศัพท์นั้น หรือตัทธิตที่มีการลบภาวศัพท์ที่ระบุดังทัพพะที่เป็นสัททปวัตตินิมิต

ตัวอย่างเช่น

วิสาณิสฺส ภาโว วิสาณิตฺตํ

ความเป็นมาแห่งสัตว์มีเขา ชื่อว่า วิสาณิตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **วิสาณิตตํ** เป็นภาวตัทธิตประเภททัพพภาวตัทธิต มีคำอธิบายดังนี้ว่า คำว่า **วิสาณิ** เป็นศัพท์ที่ระบุดังทัพพะคือ **โค** โดยมีศัพท์ว่า **วิสาณ** (เขาโค) ซึ่งเป็นทัพพะเป็นสัททปวัตตินิมิต (เหตุที่ทำให้มีการบัญญัติศัพท์ว่า วิสาณิ "วัวมีเขา")

เมื่อประสงค์จะระบุดังทัพพะอันเป็นที่ทำให้มีการบัญญัติคำว่า **วิสาณิ** นั้น ท่านกำหนดให้ลง ตต ปัจจัยท้ายทัพพนามศัพท์นั้น เพื่อระบุดังสาเหตุดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ บทว่า **วิสาณิตตํ** จึงมีชื่อเรียกว่าทัพพภาวตัทธิต

๒. **คุณภาวตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถภาวะท้าย คุณศัพท์ เพื่อบ่งบอกถึงเหตุแห่งความเป็นมาของศัพท์นั้น หรือตัทธิตที่มีการลบภาวศัพท์ที่ระบุดังคุณลักษณะที่เป็นสัททปวัตตินิมิต

ตัวอย่างเช่น

สุกกุสฺส ภาโว สุกกุตฺตํ

ความเป็นมาแห่งโคสีขาว ชื่อว่า สุกกุตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **สุกกุตฺตํ** เป็นภาวตัทธิตประเภทคุณภาวตัทธิต มีคำอธิบายดังนี้ว่า คำว่า **สุกกุ** เป็นศัพท์ที่ระบุดึงทัฬหะคือ **โค** โดยอาศัย สีขาวซึ่งเป็นคุณลักษณะเป็นสัททปวัตตินิมิต (เหตุที่ทำให้มีการบัญญัติ ศัพท์ว่า สุกกุ "โคสีขาว")

เมื่อประสงค์จะระบุดึงคุณลักษณะอันเป็นสาเหตุที่ทำให้มีการบัญญัติ คำศัพท์ว่า **สุกกุ** นั้น ท่านกำหนดให้ลง ตุต บัจจัยท้าย **สุกกุ** นั้น เพื่อระบุดึง สาเหตุดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ บทว่า **สุกกุตฺตํ** จึงมีชื่อเรียกว่าคุณภาวตัทธิต

๓. **กิริยาภาวตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงบัจจัยในอรรถภาวะท้าย กิริยาศัพท์ เพื่อบ่งบอกถึงเหตุแห่งความเป็นมาของศัพท์นั้น หรือตัทธิตที่มีการลบภาวศัพท์ที่ระบุดึงกิริยาที่เป็นสัททปวัตตินิมิต

ตัวอย่างเช่น

คนตุสฺส ภาโว คนตุตฺตํ

ความเป็นมาแห่งผู้ไป ชื่อว่า คนตุตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คนตุตฺตํ** เป็นภาวตัทธิตประเภทกิริยาภาวตัทธิต มีคำอธิบายว่า คำว่า **คนตุ** เป็นศัพท์ที่ระบุดึงทัฬหะคือ **โค** โดยอาศัยกิริยา การไปเป็นสัททปวัตตินิมิต (เหตุที่ทำให้มีการบัญญัติศัพท์ว่า คนตุ วัไป)

๔. **นามภาวตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงบัจจัยในอรรถภาวะท้าย นามบัญญัติ เพื่อบ่งบอกถึงเหตุแห่งความเป็นมาของศัพท์นั้น หรือตัทธิต

ที่มีการลบภาวะศัพท์ที่ระบุถึงชื่อหรือนามบัญญัติที่เป็นสัททปวัตตินิมิต

ตัวอย่างเช่น

จิตตสฺส ภาโว จิตตตฺตํ

ความเป็นมาแห่งโคชื่อจิตตตะ ชื่อว่า จิตตตต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **จิตตตต** เป็นภาวะตัทธิตประเภทนามภาวะตัทธิต มีคำอธิบายดังนี้ว่า คำว่า **จิตต** เป็นศัพท์ที่ระบุถึงทัฬหะคือ **โค** โดยอาศัยชื่อเป็นสัททปวัตตินิมิต (เหตุที่ทำให้มีการบัญญัติศัพท์ว่า จิตต วัวชื่อจิต)

๕. **ชาติภาวะตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่ลงปัจจัยในอรรถภาวะทัฬหะชาติศัพท์ เพื่อบ่งบอกถึงเหตุแห่งความเป็นมาของศัพท์นั้น หรือตัทธิตที่มีการลบภาวะศัพท์ที่ระบุถึงชาติกำเนิดที่เป็นสัททปวัตตินิมิต

ตัวอย่างเช่น

โคสฺส ภาโว โคตตํ

ความเป็นมาแห่งโค ชื่อว่าโคตตะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **โคตต** เป็นภาวะตัทธิตประเภทชาติภาวะตัทธิต มีคำอธิบายดังนี้ว่า คำว่า **โค** เป็นศัพท์ที่ระบุถึงทัฬหะคือ **โค** โดยอาศัยชาติเป็นสัททปวัตตินิมิต (เหตุที่ทำให้มีการบัญญัติศัพท์ว่า โค วัว)

ตัทธิต ๕ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ตัทธิตแบ่งเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. อปัจจตัทธิต	๒. อเนกัตถตัทธิต
๓. สวัตถตัทธิต	๔. เอกเสสตัทธิต
๕. สังขยาตัทธิต	

๑. **อปัจจัตถิต** หมายถึงตัทธิตที่มีการลบอปัจจะศัพท์ (ตัทธิตที่สร้างขึ้นโดยการลงปัจจัยท้ายนามศัพท์ในอรรถอปัจจะ)

ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺฐสฺส อปัจจํ วาสิฏฺโง

เหล่ากอของวสิฏฺฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺจ

ในตัวอย่างนี้ คำว่า วาสิฏฺจ เป็นอปัจจัตถิต

๒. **อเนกัตถตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่มีการลบ **ตรติ** ศัพท์เป็นต้น (ตัทธิตที่สร้างขึ้นโดยการลงอเนกัตถปัจจัยท้ายนามศัพท์)

ตัวอย่างเช่น

นาวาย ตรตฺติ นาวิโก ผู้ข้ามด้วยเรือ

ในตัวอย่างนี้ คำว่า นาวิโก เป็นอเนกัตถตัทธิต

๓. **สวัตถตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่สร้างขึ้นโดยการลงปัจจัยที่ไม่มี ความหมายพิเศษจากนามศัพท์ที่ตนประกอบ

ตัวอย่างเช่น

เทโวเยว เทวดา เทพก็คือเทวดา

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **เทวดา** สร้างขึ้นโดยการลง **ตา** ปัจจัยท้าย **เทว** ศัพท์ โดยกำหนดให้ **ตา** ปัจจัยเป็นปัจจัยที่ไร้ความหมายพิเศษ ดังนั้น คำว่า **เทวดา** จึงถูกเรียกว่าสวัตถตัทธิตหรือสกัตถตัทธิต

๔. **เอกเสสตัทธิต** หมายถึงรูปศัพท์สมาสที่มีการลบคำโดยให้คง เหลือไว้เพียงคำเดียว (เอกเสส=เหลือไว้คำเดียว)

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา

บุรุษคนหนึ่งกับบุรุษอีกคนหนึ่ง

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปุริสา** เป็นเอกเสสตัดทิต เพราะเป็นรูปศัพท์ที่มีการลบคำว่า **ปุริโส** คำหนึ่งแล้วเหลือไว้คำหนึ่ง

๕. **สังขยาตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่มีการสร้างรูปสังขยา

ตัวอย่างเช่น

จตุ จ ทส จ จตุทส สี่และสิบ เป็นสิบสี่

ประเภทของคำซ้ำ

ประเภทของคำซ้ำ มี ๓ ประเภท คือ

๑. **เอกเสส** หมายถึงการลบคำศัพท์ในสมาสให้เหลือไว้เพียง คำศัพท์เดียว ส่วนความหมายยังคงมีอยู่

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา

บุรุษคนหนึ่งกับบุรุษอีกคนหนึ่ง

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปุริสา** ได้ชื่อว่าเป็นเอกเสส เพราะมีการลบคำว่า **ปุริส** ในรูปวิเคราะห์แล้วเหลือคำว่า **ปุริส** อีกคำหนึ่งไว้

๒. **วิจฉา** หมายถึงการซ้ำคำ เพื่อแสดงให้เห็นทราบว่าเป็นการกระจายความหมายเช่นทัพพะเป็นต้นให้ครอบคลุมถึงสิ่งนั้นๆ อย่าง

ตัวอย่างเช่น

คาเม คาเม ชล อตุถิ มีน้ำอยู่ทุกๆ หมู่บ้าน

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **คาเม คาเม** เป็นวิจฉา เพราะเป็นคำพูดที่กล่าวซ้ำ เพื่อกระจายทัฬหะคือ **ชล**

๓. **อาเมทิตะ** หมายถึงการซ้ำคำ เพื่อแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึก ดีใจ เสียใจ อัศจรรย์ใจ หรือสะดุ้งกลัวเป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

สไปไป สไปไป ฐู ฐู

ในตัวอย่างนี้ เป็นการซ้ำคำ เพื่อแสดงถึงความสะดุ้งกลัวตกใจ ดังนั้น คำว่า **สไปไป สไปไป** จึงจัดเป็นอาเมทิตะ

เอกเสสะ ๒ ประเภท

เอกเสสะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สรูปเอกเสสะ** หมายถึงการลบโดยคงเหลือไว้ศัพท์เดียวที่มีรูป หรือเสียงเหมือนกัน

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส จ ปฺริโส จ ปฺริสา

บุรุษคนหนึ่งกับบุรุษอีกคนหนึ่ง ชื่อว่า ปฺริส

๒. **วิรูปเอกเสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่มีรูปหรือเสียงไม่เหมือนกันโดยคงเหลือไว้เพียงศัพท์เดียว

ตัวอย่างเช่น

มาตา จ ปิตา จ มาตโร

มารดาและบิดาทั้งหลาย ชื่อว่า มาตรา

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **มาตุ** กับ **ปิตุ** เป็นวิรูปะกล่าวคือมีรูปต่างกัน เมื่อลบ **ปิตุ** ศัพท์ก็ยังคงเหลือ **มาตุ** ศัพท์ (ลบแต่ศัพท์แต่ความหมายยังคงอยู่) ดังนั้น **มาตุ** ศัพท์ จึงเป็นวิรูปะเสส

สรูปะเสส ๒ ประเภท

สรูปะเสส มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สัพพสรูปะเสส** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่มีรูปหรือเสียงเหมือนกันทุกส่วน

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา

๒. **เอกเทสสรูปะเสส** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่มีรูปหรือเสียงเหมือนกันเพียงบางส่วนบางพยางค์

ตัวอย่างเช่น

นามณฺจ รูปณฺจ นามรูปณฺจ นามรูปิ

นามด้วย รูปด้วย นามและรูปด้วย ชื่อว่า นามรูปิ

ในตัวอย่างนี้ เนื่องจากการลบคำว่า **นามิ** กับ **รูปิ** ซึ่งเป็นคำที่มีรูปเหมือนกับคำหลังว่า **นามรูปิ** เพียงบางส่วน ดังนั้น คำที่คงเหลือคือคำว่า **นามรูปิ** จึงจัดเป็นเอกเทสสรูปะเสส

สรูปะเสส ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง สรูปะเสส แบ่งเป็น ๓ ประเภทคือ

๑. **สัททสรูปกเสสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่เหมือนกัน โดยรูปศัพท์หรือเสียง แต่มีความหมายต่างกัน

ตัวอย่างเช่น

มาโส จ มาโส จ มาสา

เดือนและถั่วราชมาส ชื่อว่า มาส

ในตัวอย่างนี้ คำศัพท์ว่า **มาส** ๒ คำ แม้จะมีเสียงพ้องกัน แต่ในส่วนของความหมายนั้นต่างกัน ด้วยเหตุนี้ คำที่เป็นบทสำเร็จว่า **มาส** จึงจัดเป็น สัททสรูปกเสสสะ ในฐานะที่เป็นคำที่สร้างขึ้นมาจากด้วยวิธีการลบคำที่เหมือนกันโดยเสียงต่างกันโดยความหมาย โดยให้เหลือไว้เพียงคำเดียวเท่านั้น

๒. **อັถถสรูปกเสสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่เหมือนกัน โดยความหมายต่างกันโดยคำศัพท์

ตัวอย่างเช่น

วงโก จ กุฏิลो จ กุฏิลา

คดด้วย โกงด้วย ชื่อว่า กุฏิล

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **วงก** และ **กุฏิล** แม้จะเป็นศัพท์ต่างกัน แต่โดยความหมายแล้วเหมือนกัน

๓. **สัททັถถสรูปกเสสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่เหมือนกันทั้งโดยคำศัพท์และความหมาย

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา

บุรุษคนหนึ่งกับบุรุษอีกคนหนึ่ง ชื่อว่า ปุริส

วิรูปกเสสะ ๒ ประเภท

วิรูปกเสสะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ปุปพวิรูปกเสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่มีรูปหรือเสียงไม่เหมือนกัน โดยลบคำหลังยังคงเหลือคำหน้าไว้

ตัวอย่างเช่น

มาตา จ ปิตา จ มาตโร

มารดาด้วย ปิตาด้วย ชื่อว่า มาต

ในตัวอย่างนี้ ลบคำหลังยังคงเหลือคำหน้าไว้

๒. **ปรวิรูปกเสสะ** หมายถึงการลบคำศัพท์ที่มีรูปหรือเสียงไม่เหมือนกัน โดยลบคำหน้ายังคงเหลือคำหลังไว้

ตัวอย่างเช่น

มาตา จ ปิตา จ ปิตโร

มารดาด้วย ปิตาด้วย ชื่อว่า ปิต

วิจฉา ๓ ประเภท

วิจฉา มี ๓ ประเภท คือ

๑. **ทัฬหวิจฉา** หมายถึงการซ้ำคำเพื่อกระจายความหมายของประเภททัฬหะ ให้ครอบคลุมความหมายของคำซ้ำนั้นได้ทุกๆ ความหมาย

ตัวอย่างเช่น

คาเม คาเม ชลํ อตฺถิ

น้ำมีอยู่ในทุกๆ หมู่บ้าน

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **คาเม คาเม** เป็นคำที่ถูกกล่าวซ้ำ เพื่อกระจาย ทัฬหะคือทำให้ครอบคลุมทุกหมู่บ้าน

๒. **คุณวิจจา** หมายถึงการซ้ำคำเพื่อกระจายความหมายของคุณลักษณะ ให้ครอบคลุมความหมายของคำซ้ำนั้นได้ทุกๆ ความหมาย ตัวอย่างเช่น

คาโม คาโม รมติโย ในทุกๆ หมู่บ้านนารัมรีน

๓. **กิริยาวิจจา** หมายถึงการซ้ำคำเพื่อกระจายความหมายของ กิริยาให้ครอบคลุมถึงความหมายของคำซ้ำนั้นได้ทุกๆ ความหมาย

ตัวอย่างเช่น

คาโม คาโม คมฺยุเต เขาไป ทุกๆ หมู่บ้าน

สังขยา ๕ ประเภท

สังขยา มี ๕ ประเภท คือ

๑. มิสสกสังขยา	๒. คุณิตสังขยา
๓. สัมพันธสังขยา	๔. สังเกตสังขยา
๕. อเนกสังขยา	

๑. **มิสสกสังขยา** หมายถึงสังขยาที่ได้มาด้วยวิธีการบวก ตัวอย่างเช่น

จตุ จ ทส จ จตุทส สิบวกลิบ เท่ากับสิบสี่

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **จตุทส** เป็นสังขยาที่ได้จากผลลัพธ์ของการบวก **จตุ + ทส** ดังนั้น จึงได้ชื่อว่ามิสสกสังขยา

๒. **คุณิตสังขยา** หมายถึงสังขยาที่ได้มาด้วยวิธีการคูณ ตัวอย่างเช่น

สตสส ทูวิกิ ทูวิสตี

หมวด ๒ แห่งร้อย (2x100) เป็นสองร้อย

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ทูวิสตี** เป็นสังขยาที่ได้จากผลลัพธ์ของการคูณ **สต x ทูวิกิ** (100 x 2) ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าคุณิตสังขยา

๓. **สัมพันธสังขยา** หมายถึงสังขยาที่ได้มาด้วยการเชื่อมโยงคำสังขยา โดยมีคำใดคำหนึ่งเป็นคำแสดงหลักของสังขยา ส่วนคำที่เหลือต้องสัมพันธ์เข้ากับคำนี้ [ระหว่างลำดับของการวางคำกับลำดับของหลักสังขยา กล่าวคือหลักหน่วย หลักสิบ หลักร้อย หลักพัน หลักหมื่น...ให้สัมพันธ์กัน ซึ่งโดยส่วนมากมักจะวางหลักจำนวนน้อยไว้เป็นคำหน้าวางหลักที่มีจำนวนมากกว่าไว้เป็นคำหลัง] เรียกว่า สัมพันธสังขยา

ตัวอย่างเช่น

อฏฐสฏฐิสตสทสสุพะไร คิริราชา

ขุนเขาสุเมรุ สูงหนึ่งแสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ (๑๖๘,๐๐๐)

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **อฏฐสฏฐิสตสทสสุ** เป็นสังขยาที่ได้ผลลัพธ์ด้วยการเชื่อมคำสังขยา **สทสสุ** ซึ่งถือเป็นคำแสดงหลักของสังขยา ในตัวอย่างนี้เข้ากับ **อฏฐ** เป็น **อฏฐสทสสุ** (แปดพัน=8,000) เข้ากับ **สฏฐิ** เป็น **สฏฐิสทสสุ** (หกสิบพัน=หกหมื่น, 6,000) เข้ากับ **สต** เป็น **สตสทสสุ** (ร้อยพัน=หนึ่งแสน, 100,000) ซึ่งเมื่อนำมาจัดลำดับรวมกันแล้ว ก็จะได้ผลลัพธ์เป็นหนึ่งแสนหกหมื่นแปดพัน

๔. **สังเกตสังขยา** หมายถึงสังขยาประเภทวัตถุ, บุคคล, สิ่งของ ที่ชาวโลกกำหนดใช้แทนตัวเลข หรือสังขยาที่เป็นคำเบ็ดเสร็จ ถูกกำหนด ให้ใช้ระบุจำนวนแทนตัวเลขใดตัวเลขหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

กาลิ = 1,000

นหุต = 10,000

ลกข = 100,000

หมายเหตุ:- จนท, สุริย มีค่าเท่ากับหนึ่ง (๑) ในฐานะที่เป็นวัตถุดวง เดียวในโลก, เนตต, หตุถ (นัยน์ตา, มือ) มีค่าเท่ากับสอง (๒) ในฐานะ ที่เป็นอวัยวะที่มี ๒ โดยธรรมชาติ ฯลฯ

๕. **อเนกสังขยา** หมายถึงสังขยาที่มีค่ามากจนไม่สามารถกำหนด เจาะจงลงไปได้ อเนกสังขยานี้ โดยส่วนมากมักใช้คำว่า **สต** และ **สหัสส** เป็นคำแสดงค่าแทน

ตัวอย่างเช่น

สตเตโช

พระอาทิตย์มีพลังงานเป็น ๑๐๐ หมายความว่าพระอาทิตย์มี พลังงานมากมายมหาศาล

สหัสสรสิ

พระอาทิตย์มีรัศมีเป็นพัน หมายความว่าพระอาทิตย์มีรัศมีมาก มายมหาศาล

ตัทธิตวาทจาก ๘ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ตัทธิตแบ่งตามวาท (ความหมายในทางสัมพันธ์ของปัจจัย) ได้ ๘ วาท ดังนี้ คือ

๑. กัตตวาทตัทธิต	๒. กัมมวาทตัทธิต
๓. กรณวาทตัทธิต	๔. สัมปทานวาทตัทธิต
๕. อปาทานวาทตัทธิต	๖. สัมพันธวาทตัทธิต
๗. อธิกรณวาทตัทธิต	๘. ภาววาทตัทธิต

๑. **กัตตวาทตัทธิต** (ตัทธิตที่กล่าวกัตตา) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการประกอบปัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นกัตตา

ตัวอย่างเช่น

ทาเสน กตฺ ทาสิกํ

กรรมอันทาสกระทำแล้ว ชื่อว่า ทาสิก

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ทาสิกํ** ได้ชื่อว่าเป็นกัตตวาทตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** ปัจจัยท้าย **ทาเสน** ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วยนา วิภัตติในอรรถกัตตา

อีกนัยหนึ่ง **กัตตวาทตัทธิต** หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำด้วยการลงปัจจัยมาแทนคำกิริยาที่เป็นกัตตวาท

ตัวอย่างเช่น

อภิชมฺมํ อธิเต อภิชมฺมิโก

ผู้สาธยายพระอภิธรรม ชื่อว่า อภิชมฺมิก

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อาภิธมฺมิโก** ได้ชื่อว่าเป็นกัตตฺวาจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** บัจจยมาแทนคำกิริยาว่า **อธีเต** ซึ่งเป็นกัตตฺวาจาก

๒. **กัมมวาจกัตตฺธิต** (ตัทธิตที่กล่าวกัมม) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการประกอบบัจจยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นกรรม

ตัวอย่างเช่น

อภิธมฺมํ อธีเต อาภิธมฺมิโก

ผู้สาธยายพระอภิธรรม ชื่อว่า อาภิธมฺมิก

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **อาภิธมฺมิโก** ชื่อว่ากัมมวาจกัตตฺธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** บัจจยท้าย **อภิธมฺมํ** ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย **อํ** วิภัตติในอรรถกรรม

อีกนัยหนึ่ง กัมมวาจกัตตฺธิต หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการลงบัจจยมาแทนคำกิริยาที่เป็นกัมมวาจก

ตัวอย่างเช่น

ทาเสน กตํ ทาสิกํ

กรรมอันทาสกระทำแล้ว ชื่อว่า ทาสิก

ตัวอย่างนี้ บทว่า **ทาสิกํ** ได้ชื่อว่าเป็นกัมมวาจกัตตฺธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** บัจจยแทนคำกิริยาว่า **กตํ** ซึ่งเป็นกัมมวาจก

๓. **กรณวาจกัตตฺธิต** (ตัทธิตที่กล่าวกรณะ) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการประกอบบัจจยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นกรณะ

ตัวอย่างเช่น

กาเยน กตฺ กมุํ กายิกํ

กรรมที่กระทำด้วยกาย ชื่อว่า กายิก

ในตัวอย่างนี้ คำว่า กายิกํ ได้ชื่อว่าเป็นกรณวาทกตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง ฌิก ปัจจัยท้าย กาเยน ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย นา วิภัตติในอรรถกรณะ

อีกนัยหนึ่ง กรณวาทกตัทธิต หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการลงปัจจัยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะ

ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺจสฺส อปจจํ วาสิฏฺโจ

เหล่ากอของวสิฏฺจจะ ชื่อว่า วาสิฏฺจ

ตัวอย่างนี้ บทว่า วาสิฏฺโจ ชื่อว่ากรณวาทกตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปด้วยการลง ฌิก ปัจจัยแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะคือ อปจจ

๔. สัมปทานวาทกตัทธิต (ตัทธิตที่กล่าวสัมปทาน) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำขึ้นมา ด้วยการประกอบปัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นสัมปทาน

ตัวอย่างเช่น

สคฺคาย สฺวตฺตตฺตีติ โสวคฺคิกํ

กรรมที่เป็นไปเพื่อสวรรค์ ชื่อว่า โสวคฺคิก

ในตัวอย่างนี้ คำว่า โสวคฺคิกํ ได้ชื่อว่าเป็นสัมปทานวาทกตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง ฌิก ปัจจัยท้าย สคฺคาย ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย ส วิภัตติในอรรถสัมปทาน

อีกนัยหนึ่ง สัมปทานวาทจตฺทริต หมายถึงตฺทริตที่สร้างรูปคำด้วยการลงปัจจัยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นสัมปทานสาธนะ

ตัวอย่างเช่น

ทกฺขิณฺ อสฺส อตฺถิติ ทกฺขิณฺเยโย

ทกฺขิณา ย่อมเหมาะสม แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ทกฺขิณฺเยย (ผู้สมควรรับทกฺขิณา)

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ทกฺขิณฺเยโย** ได้ชื่อว่าเป็นสัมปทานวาทจตฺทริต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** ปัจจัยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นสัมปทานสาธนะ

๕. **อปทานวาทจตฺทริต** (ตฺทริตที่กล่าวอุปาทาน) หมายถึงตฺทริตที่สร้างรูปคำขึ้นมาด้วยการประกอบปัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นอุปาทาน (แดนหลักออก)

ตัวอย่างเช่น

ปพฺพตา นิภฺขนฺตา นที ปพฺพเตยฺยา

แม่น้ำที่ไหลออกจากภูเขา ชื่อว่า ปพฺพเตยฺย

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **ปพฺพเตยฺยา** ได้ชื่อว่าเป็นอุปาทานวาทจตฺทริต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณฺเยย** ปัจจัยท้าย **ปพฺพตา** ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย **สุมา** วิภัตติในอรรถอุปาทาน

อีกนัยหนึ่ง อุปาทานวาทจตฺทริต หมายถึงตฺทริตที่สร้างรูปคำด้วยการลงปัจจัยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นอุปาทานสาธนะ เช่น

โคสฺส ภาโว โคตฺตํ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า โคตุดิ ได้ชื่อว่าเป็นอุปทานวจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง ตุด บัจจัยมาแทนอรรถของ ภาว ศัพท์ที่เป็นอุปทานสาธนะ ดังมีวิเคราะห์ว่า ภาวนติ พุทธิสทฺทา เอตสฺมาติ ภาวโ

๖. **สัมพันธวจากตัทธิต** (ตัทธิตที่กล่าวสัมพันธ์) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการประกอบบัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่สัมพันธ์

ตัวอย่างเช่น

วสิฏฺจสฺส อปจํ วสิฏฺโ

ในตัวอย่างนี้ คำว่า วสิฏฺโ ได้ชื่อว่าเป็นสัมพันธวจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง ณ บัจจัยท้าย วสิฏฺจสฺส ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย ส วิภัตติในอรรถสัมพันธ์

อีกนัยหนึ่ง สัมพันธวจากตัทธิต หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำด้วยการลงบัจจัยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นสัมพันธ์

ตัวอย่างเช่น

วีณา อสฺส สิปปํ เวณิก

การตีตพิณเป็นศิลปะของเขา เหตุนั้น ชื่อว่า เวณิก

ในตัวอย่างนี้ บทว่า เวณิก ได้ชื่อว่าเป็นสัมพันธวจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปด้วยการลง ณ บัจจัยแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นสัมพันธ์

๗. **อธิกรณวจากตัทธิต** (ตัทธิตที่กล่าวอธิกรณะ) หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปขึ้นมาด้วยการลงบัจจัยท้ายนามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นอธิกรณะ

ตัวอย่างเช่น

สรีเร สนนินานา เวทนา สาริกา

เวทนาที่เกิดขึ้นในสรีระ ชื่อว่าสาริกา

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **สาริกา** ได้ชื่อว่าเป็นอิทธิรณวจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **ณิก** บัจจยท้าย **สรีเร** ซึ่งเป็นคำที่ลงท้ายด้วย **สมี** ในอรรถอิทธิรณะ

อีกนัยหนึ่ง อิทธิรณวจากตัทธิต หมายถึงตัทธิตที่สร้างรูปคำด้วยการลงบัจจยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นอิทธิรณสาธนะ

ตัวอย่างเช่น

รุกโข เอตสมี วิชชตีติ รุกขวา

ต้นไม้ มีอยู่ในพื้นที่นั้น เหตุุนั้น พื้นที่นั้น ชื่อว่า รุกขวา

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **รุกขวา** ได้ชื่อว่าเป็นอิทธิรณวจากตัทธิต เพราะถูกสร้างรูปขึ้นมาด้วยการลง **วณตุ** บัจจยมาแทนอรรถของศัพท์ที่เป็นอิทธิรณสาธนะ

๘. **ภาววจากตัทธิต** (ตัทธิตที่กล่าวภาวะ) หมายถึงตัทธิตที่ลงบัจจยในอรรถภาวะ เรียกว่า **ภาววจากตัทธิต**

ตัวอย่างเช่น

โคสสุ ภาวโ โคตตุต

ในตัวอย่างนี้ คำว่า **โคตตุต** ได้ชื่อว่าเป็นภาววจากตัทธิต เพราะเป็นตัทธิตที่ลง **ตตุต** บัจจยในอรรถภาวะซึ่งเป็นอรรถที่ระบุถึงเหตุแห่งความเป็นมาของ **โค** ศัพท์.

ตัทธิตปทวิจารณ์ จบ

๖. อาชยาดปทวิจารณ์

กิริยํ อาชยายตีติ อาชยาดํ “บทที่แสดงกิริยา เรียกว่า อาชยาด”
ได้แก่ ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม วิภัตติเป็นต้น.

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษ ย่อมไป สู่นหนทาง

ในตัวอย่างนี้ บทว่า คจฺจติ สามารถแยกส่วนได้ดังนี้

ติ วิภัตติ ทำหน้าที่ระบุถึงกัตตา คือ “ปฺริโส”

คจฺจ ชาติ ทำหน้าที่ระบุถึง “กิริยาการไป”

แม้ว่าวิภัตติ จะมีได้ระบุถึงกิริยาการกระทำโดยตรง แต่ถ้าหากขาดวิภัตติเสียแล้ว ลำพังชาติอย่างเดียว ก็ไม่สามารถที่จะกล่าวกิริยานั้นได้ ดังนั้นจึงถือว่า แม้วิภัตติจะมีได้กล่าวกิริยาอย่างตรงไปตรงมา แต่ก็สามารถเรียกว่า “ผู้กล่าวกิริยา” ได้โดยน่านนตริกนัย

[น่านนตริกนัย หมายถึงนัยที่ใช้อธิบายถึงสิ่งที่เป็นฐานี “ผู้อาศัย หรือผล” โดยผ่านฐานี “ที่อาศัยหรือเหตุ” ในกรณีที่ทั้ง ๒ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะอยู่โดยแยกกันได้ ในที่นี้วิภัตติเป็นฐานี (ผู้อาศัย) ส่วนชาติเป็นฐานี (ที่อาศัย), วิภัตติกับชาติเป็นสิ่งที่ต้องประกอบอยู่ด้วยกันเสมอ ดังนั้น เมื่อชาติกล่าวกิริยา วิภัตติ จึงได้ชื่อว่าผู้กล่าวกิริยาไปโดยปริยาย]

หมายเหตุ:- คำอธิบายนี้ ไม่สอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์ปทรูป-
ลัทธิ เพราะในคัมภีร์ปทรูปลัทธิ นั้น ได้อธิบายไว้ว่า อาชยาด หมายถึง

บทกิริยา มิได้หมายเอาเฉพาะวิภัตติอย่างเดียว จะอย่างไรก็ตาม ความจริง คำที่ควรได้ชื่อเรียกว่าอาชยาด (ผู้กล่าวกิริยา) ควรเป็นธาตุ (ดูคำอธิบายใน สัททตถเภทจินดา)

วิภัตติอาชยาด ๘ หมวด

วิภัตติที่ได้ชื่อว่าอาชยาด ในฐานะเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวกิริยาเป็นหลัก นั้น แบ่งออกเป็น ๘ หมวดดังนี้ คือ

๑. วัตตมานาวิภัตติ	๒. ปัญจมีวิภัตติ
๓. สัตตมีวิภัตติ	๔. ปโรททาวิภัตติ
๕. หียยัตตนี	๖. อัชชัตตนีวิภัตติ
๗. ภวิสสันตีวิภัตติ	๘. กาลาติปัตติวิภัตติ

๑. วัตตมานาวิภัตติ

กาลหรือกิริยาที่กำลังทำอยู่แต่ยังไม่เสร็จ เรียกว่า ปัจจุบัน, วิภัตติมี **ติ, อนุติ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงปัจจุบันกาลนั้น เรียกว่า วัตตมานาวิภัตติ โดยส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “อยู่..., ย่อม..., จะ...”

๒. ปัญจมีวิภัตติ

การออกคำสั่งใช้ให้ผู้อื่นกระทำ เรียกว่า อาณัตติ, การปรารภนาหรือ การสวดมนต์อ่อนวอนขอให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น เรียกว่า อาสิฏฐะ, วิภัตติมี **ตุ อนุตุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบในท้ายธาตุเพื่อแสดงอาณัตติและ อาสิฏฐะนั้น ท่านเรียกว่าปัญจมีวิภัตติ, โดยส่วนมากเปลออกสำเนียง

อายตนิบฏวฏวฏ “จง...เกิด, ขอ..จง”

๓. สัตตมมีวักตติ

การหยั่งเชิงลงใจผู้อื่น เรียกว่าอนุมติ [ในที่อื่นอธิบายว่า อนุมติคือ การอนุญาตหรือการเห็นด้วย], การรำพึงกับตนเอง เรียกว่า ปริกัปปะ, วักตติ มี **เอยย, เอยย** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอนุมติ และปริกัปปะนั้น เรียกว่า สัตตมมีวักตติ โดยส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบฏวฏวฏ “ควร..., พึ่ง...”

๔. ปโรททวักตติ

กาลหรือกริยาที่สำเร็จไปแล้ว เรียกว่า อดีต, วักตติมี **อ, อุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงกาลหรือกริยาที่เป็นอดีตนั้น เรียกว่าปโรททวักตติ ส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบฏวฏวฏ “...แล้ว”

๕. หียยัตตนิวักตติ

กาลหรือกริยาที่ผ่านพ้นล่วงมาแล้วได้ ๑ วัน เรียกว่า หียโย (เมื่อวานนี้), วักตติมี **อา อุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตกาลนับตั้งแต่เมื่อวานนั้น เรียกว่าหียยัตตนิวักตติ โดยส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบฏวฏวฏ “...แล้ว”

๖. อัชชัตตนิวักตติ

กาลหรือกริยาที่เป็นไปโดยเริ่มต้นตั้งแต่เที่ยงคืนที่ผ่านมาไปจนถึงเที่ยงคืนที่กำลังจะมาถึง เรียกว่า อัชช (วันนี้), วักตติมี **อี อู** เป็นต้น ๑๒

ตัวซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตที่เพิ่งทำเสร็จไปภายในวันนั้นนั้น เรียกว่าอัฐชัตตนิวิภตติ ส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบาทว่า “...แล้ว”

๗. ภวิสสันตีวิภตติ

กาลหรือกิริยาที่ยังไม่บังเกิดขึ้นหรือยังมาไม่ถึง เรียกว่า อนาคต, วิภตติมี **สุสติ, สฺสนฺติ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอนาคตนั้น เรียกว่าภวิสสันตีวิภตติ โดยส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบาทว่า “จัก..., จะ...”

๘. กาลาติปัตติวิภตติ

ความผิดหวังหรือความผิดพลาดที่ทำให้กิริยาบางอย่างไม่มีสิทธิที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียกว่า กิริยาติบันนะ, วิภตติมี **สุสา สฺสํสุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งถูกประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงความเป็นกิริยาติบันนะนั้น เรียกว่า กาลาติปัตติวิภตติ ส่วนมากเปลออกสำเนียงอายตนิบาทว่า “จักได้...แล้ว”

บท

ในบรรดาวิภตติทั้ง ๘ หมวดนั้น วิภตติแต่ละหมวด สามารถแบ่งออกเป็นหมวดละ ๒ ฝ่ายดังนี้ คือ

๑. ฝ่ายปรัสสบท
๒. ฝ่ายอັตตโนบท

วัดตมานาวิภตติ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายปรัสสบท
๒. ฝ่ายอັตตโนบท

ฝ่ายปรัสเซีย

ได้แก่ ดิ อนติ เป็นต้น ๖ บท ซึ่งได้ชื่อว่าปรัสเซียตามรูปวิเคราะห์ว่า **ปรัสเซีย อตถิ ปกาสะกานิ ปทานิ ปรัสเซียปทานิ** "บทที่แสดงอรรถของผู้อื่น เรียกว่าปรัสเซีย" ซึ่งหมายความว่ากลุ่มวิภตติ ๖ บทแรกของแต่ละหมวดนั้น เป็นวิภตติเพื่อตนเอง (ผู้พูด) ๒ บทคือ เอ, เมห, ส่วนอีก ๔ บทคือเป็นวิภตติของผู้อื่นคือของบุคคลที่ ๒ และบุคคลที่ ๓ (นามโยคะและตุมหโยคะ)

ในบรรดาวิภตติฝ่ายปรัสเซียเหล่านั้น ปฐมบุรุษและมัธยมบุรุษได้ชื่อว่าเป็นปรัสเซียโดยตรง เพราะเป็นวิภตติที่ผู้พูดใช้ระบุถึงอื่นกล่าวคือคนที่เราพูดด้วยและที่เราพูดถึง (ตุมหโยคะและอัมหโยคะ) ส่วนอุตตมบุรุษได้ชื่อว่าปรัสเซียโดยอ้อม เพราะตามความเป็นจริงแล้ววิภตติที่เป็นอุตตมบุรุษนั้น มิได้ใช้ระบุถึงบุคคลอื่น แต่เป็นวิภตติที่ผู้พูดใช้ระบุถึงตนเอง ซึ่งตามความนี้ อุตตมบุรุษควรจะได้ชื่อว่าอัตตโนบท แต่เพราะเป็นกลวิธีการตั้งชื่อชนิดหนึ่งที่อาศัยเอาฝ่ายที่มีมากกว่ามาเป็นชื่อของกลุ่ม

ดังนั้น ในฐานะที่กลุ่มวิภตติ ๖ ตัวนี้ มีจำนวนวิภตติที่ผู้พูดใช้ระบุถึงบุคคลอื่นมากกว่าวิภตติที่ผู้พูดใช้ระบุถึงตนเอง จึงกำหนดให้วิภตติ ๖ ตัวนี้ มีชื่อว่า ปรัสเซีย

วิภตติฝ่ายปรัสเซียนี้ เป็นวิภตติที่ระบุถึงกัตตา ก็และกัตตาที่ระบุถึงนั้น เป็นบทที่ลงท้ายด้วยปฐมาวิภตติ, บทกรรมประกอบด้วยทุติยวิภตติ

ตัวอย่างเช่น

ปรัสเซีย โอทนํ ปจติ บุรุษ หุงอยู่ ซึ่งข้าว

อัตตโนบท

วิภัตติ ๖ ตัว มี เต, อนฺเต, เส, วุเหเป็นต้น ชื่อว่าอัตตโนบทมีรูปวิเคราะห์ว่า **อตุตโน อตุถํ ปกาสกานิ ปทานิ อตุตโน ปทานิ** “บทที่แสดงอรรถของผู้อื่น ชื่อว่า อัตตโนบท”

ในบรรดาวิภัตติ ๖ บท ที่ได้ชื่อว่าอัตตโนบทนั้น ฟังทราบว่าเป็นบุรุษเท่านั้นที่ได้ชื่อว่าอัตตโนบทตรงตามความหมายของชื่อ เพราะเป็นวิภัตติที่ผู้พูดใช้ระบุถึงตัวผู้พูดเอง ส่วนปจฺมบุรุษและมฺชยมบุรุษนั้น ได้ชื่อว่าอัตตโนบทโดยอ้อม เพราะมิได้ใช้สำหรับระบุถึงตัวผู้พูด แต่เป็นวิภัตติที่ระบุถึงบุคคลผู้ที่เราพูดด้วย (ตุมหโยคะ) และบุคคลที่เราพูดถึง (นามโยคะ)

ดังนั้น การที่ถูกเรียกว่า อัตตโนบท จึงเป็นคำเรียกประเภทรุพหีนาม คือเป็นนามที่มีชื่อเรียกไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง

วิภัตติอัตตโนบทนี้ หากในกรณีทีระบุถึงกัตตา บทที่ทำหน้าที่เป็นกัตตา จะต้องลงท้ายด้วยปจฺมววิภัตติ และบทที่ทำหน้าที่เป็นกรรมจะต้องลงท้ายด้วยทุติยวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส โอทนํ ปจเต บุรุษ ย่อมหุง ซึ่งข้าว

ในกรณีที่ระบุถึงกรรม บทที่ทำหน้าที่เป็นกรรม จะต้องลงท้ายด้วยปจฺมววิภัตติ ส่วนบทที่ทำหน้าที่เป็นกัตตา จะต้องลงท้ายด้วยทุติยวิภัตติ

ตัวอย่างเช่น

ปฺริเสน โอทโน ปจฺจเต ข้าว อันบุรุษ ย่อมหุง

ในกรณีทีละบุถึงภาวะ (กิริยาล้วนๆ) บทที่ทำหน้าที่เป็นกัตตา จะต้องลงท้ายด้วยตติยาวิภัตติ, บทที่ทำหน้าที่เป็นกรรม จะต้องลงท้ายด้วยฉฐีวิภัตติ หรือด้วยทุติยาวิภัตติอย่างใดอย่างหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปริเสน โอทนสฺส ปจฺเจเต ข้าว อันบุรุษ ย่อมหุง
 ปริเสน โอทนํ ปจฺเจเต ข้าว อันบุรุษ ย่อมหุง

บุรุษ ๓

(ฝ่ายปรัสสบท)

วิภัตติฝ่ายปรัสสบท มีบุรุษ ๓ บุรุษ คือ

- ๑. ปฐมบุรุษ ๒. มัชฌิมบุรุษ
- ๓. อุตตมบุรุษ

๑. **ปฐมบุรุษ** วิภัตติคู่แรกของฝ่ายปรัสสบทในแต่ละหมวด เช่น **ติอนฺติ** เป็นต้น เรียกว่า ปฐมบุรุษ, วิภัตติปฐมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับนามกล่าวคือใช้คู่กับกัตตาที่เป็นนามศัพท์ทั่วไป ยกเว้น **ตุมฺห** และ **อมฺห** ศัพท์ (ใช้เป็นวิภัตติประจำกิริยาของกัตตาบุรุษที่สาม)

ตัวอย่างเช่น

ปริโส คจฺจติ บุรุษ ย่อมไป
 ปริสา คจฺจนฺติ บุรุษทั้งหลาย ย่อมไป

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตาคือ **ปริโส** และ **ปริสา** ซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้น เป็นศัพท์ทีละบุถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของบุรุษผู้ไป จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาว่า **คจฺจติ** และ **คจฺจนฺติ** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกิริยาการไปเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมานั้น แม้จะมีไช้เป็นบุรุษโดยตรง แต่ก็ระบุถึงทัฬพะที่เป็นตัวตนของบุรุษด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า เป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกัตตากับบทกิริยา มีการระบุถึงสิ่งเดียวกันตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่นามศัพท์ [นอกจาก **ตุมุห** และ **อมุห** ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกัตตา เมื่อนั้น จะต้องลงวิภัติฝายปฐมบุรุษอย่างแน่นอน

๒. **มัชยมบุรุษ** วิภัติคู่ที่ ๒ ของปรัสสบทในแต่ละหมวด เช่น **สิถ** เป็นต้น เรียกว่ามัชยมบุรุษ, วิภัติมัชยมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับ **ตุมุห** ศัพท์ที่กล่าวคือใช้คู่กับกัตตาที่เป็น **ตุมุห** สรรพนาม (ใช้เป็นวิภัติประจำกัตตาบุรุษที่ ๒ ผู้ที่เรากำลังพูดจาสนทนาอยู่ด้วย)

ตัวอย่างเช่น

ตุวํ คจฺจสิ ท่าน ย่อมไป

ตุมุเห คจฺจถ ท่านทั้งหลาย ย่อมไป

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตาคือ **ตุวํ** และ **ตุมุเห** ซึ่งมีชาติกำเนิดกล่าวคือ ลักษณะที่เหมือนกันของผู้ที่เรากำลังพูดอยู่ด้วย เป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้น เป็นศัพท์ที่ระบุถึงทัฬพะที่เป็นตัวตนของผู้ที่เรากำลังสนทนาอยู่ด้วย จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาว่า **คจฺจสิ** และ **คจฺจถ** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกิริยาการไปเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมานั้น แม้จะมีไช้เป็นบุรุษโดยตรง แต่ก็ระบุถึงทัฬพะที่เป็นตัวตนของผู้ที่เรากำลังพูดด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า เป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกัตตากับบทกิริยา มีการระบุถึงสิ่งเดียวกัน

ตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่ **ตุมุห** ศัพท์ [นอกจากนามและ **อมุห** ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกัตตา เมื่อนั้น จะต้องลงวิภัตติฝ่ายมัธยมบุรุษอย่างแน่นอน

๓. **อุตตมบุรุษ** วิภัตติคู่ที่ ๓ จากฝ่ายปรัสสบทของแต่ละหมวด เช่น **มิม** เป็นต้น เรียกว่าอุตตมบุรุษ, วิภัตติอุตตมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับ **อมุห** ศัพท์กล่าวคือใช้คู่กับกัตตาที่เป็น **อมุห** สรรพนาม (ใช้เป็นวิภัตติประจำกัตตาบุรุษที่ ๑ กล่าวคือตัวเราเอง)

ตัวอย่างเช่น

อหิ คจฺจามิ เรา ย่อมไป

มยิ คจฺจาม เราทั้งหลาย ย่อมไป

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตาคือ **อหิ** และ **มยิ** ซึ่งมีชาติกำเนิดกล่าวคือลักษณะที่เหมือนกันของเรา เป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้น เป็นศัพท์ที่ระบุถึงทัพบะที่เป็นตัวตนของเรา จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาว่า **คจฺจามิ** และ **คจฺจาม** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกิริยาการไปเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมานั้น แม้จะมีใช้เป็นบุรุษโดยตรง แต่ก็ระบุถึงทัพบะที่เป็นตัวตนของเราด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกัตตากับบทกิริยา มีการระบุถึงสิ่งเดียวกันตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่ **อมุห** ศัพท์ [นอกจากนาม และ **ตุมุห** ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกัตตา เมื่อนั้น จะต้องลงวิภัตติฝ่ายอุตตมบุรุษอย่างแน่นอน

วจนะ

(ฝ่ายปรัสสบท)

ในบรรดาบุรุษ ๓ บุรุษฝ่ายปรัสสบทนั้น สามารถจำแนกเป็นพจน์ หรือวจนะได้อย่างละ ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายเอกพจน์
๒. ฝ่ายพหูพจน์

๑. **ฝ่ายเอกพจน์** วิภัตติตัวแรกของแต่ละคู่ เช่น **ติ, สิ, มิ** เรียกว่า เอกพจน์, วิภัตติเอกพจน์นี้ มีประโยชน์เพื่อใช้ระบุถึงจำนวน ของกัตตาวา มีเพียงคนเดียว (หรือมีจำนวนเพียงหนึ่ง)

๒. **ฝ่ายพหูพจน์** วิภัตติตัวที่สองของแต่ละคู่ เรียกว่าพหูพจน์ เช่น **อนติ, ถ, ม** วิภัตติพหูพจน์นี้ มีประโยชน์เพื่อใช้ระบุถึงจำนวน ของกัตตาวา มีอยู่จำนวนมากตั้งแต่สองขึ้นไป

สรุปว่า:- ในวิภัตติฝ่ายปรัสสบทที่ได้กล่าวมานี้ เป็นวิภัตติที่ประกอบด้วยบุรุษ ๓ บุรุษ, และมีพจน์ ๒ พจน์

ปโรปฺริสะ ๕ วาระ

(ฝ่ายปรัสสบท)

ปโรปฺริสะ คือการเลือกใช้วิภัตติบุรุษหลัง ในกรณีที่มีกัตตาวาหลากหลายแต่ทำกริยาตัวเดียวกัน อนึ่ง การเลือกใช้วิภัตติที่เรียกว่าปโรปฺริสะนี้มีจำนวนหลากหลายมาก แต่สำหรับในที่นี้ จะนำมาแสดงเพียง ๕ วาระคือ เฉพาะที่เป็นฝ่ายปรัสสบทของวัตตมานาวิภัตติเท่านั้น ดังต่อไปนี้

วาระที่ ๑ **ติ - สิ - ถ** วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ คจจติ, ตฺวญจ คจจสิ = ตฺมเห คจจถ

วาระที่ ๒ ตี - มิ - ม วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ คจจติ, อหญจ คจจามิ = มยํ คจจาม

วาระที่ ๓ ลี - มิ - ม วาระ

ตัวอย่างเช่น

ตฺวญจ คจจสิ, อหญจ คจจามิ = มยํ คจจาม

วาระที่ ๔ ตี - ลี - มิ - ม วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ คจจติ, ตฺวญจ คจจสิ, อหญจ คจจามิ = มยํ คจจาม

วาระที่ ๕ ตี - อนฺติ - ลี - ถ - มิ - ม วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ คจจติ, เต จ คจจฺนฺติ, ตฺวญจ คจจสิ, ตฺมเห จ คจจถ, อหญจ คจจามิ = มยํ คจจาม

ในตัวอย่างเหล่านี้หมายความว่า ในกรณีที่ต้องการจะกล่าวถึงกัตดาหลายคน เช่น โส, เต, ตฺวํ, ตฺมฺเห, อหํ, มยํ เพื่อระบุถึงกิริยาการไปตัวเดียวกัน ในกรณีเช่นนี้ ท่านให้ใช้บุรุษสุดท้าย (เรียงตามลำดับ ตี, อนฺติ, ลี, ถ, มิ, ม) เพียงบุรุษเดียวคือ ม วิภตฺติ ได้รูปว่า คจจาม, ก็ความหมายที่คจจาม ระบุถึงนั้น มิใช่เพียง มยํ เท่านั้น แต่ยังระบุถึง โส, เต, ตฺวํ, ตฺมฺเห, และ อหํ ด้วย ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการย่อประโยคมิให้เยิ่นเย้อโดยไม่จำเป็น นับว่ามีประโยชน์ต่อการเขียนภาษาบาลีเป็นอย่างมาก

บุรุษ ๓

(ฝ่ายอັตตโนบท)

วิภัตติฝ่ายอັตตโนบท มี ๓ บุรุษ คือ

๑. ปฐมบุรุษ
๒. มัชฌิมบุรุษ
๓. อุตตมบุรุษ

๑. **ปฐมบุรุษ** วิภัตติคู้แรกของฝ่ายอັตตโนบทในแต่ละหมวด เช่น **เต อนฺเต** เรียกว่า ปฐมบุรุษ, วิภัตติปฐมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับนาม กล่าวคือใช้คู่กับกตตาคที่เป็นนามศัพท์ทั่วไป ยกเว้น **ตุมฺห** ศัพท์ และ **อมฺห** ศัพท์ (ใช้เป็นวิภัตติประจำกริยาของกตตาคบุรุษที่สาม)

ตัวอย่างเช่น

ปฺริโส ปจเต	บุรุษ ย่อมหุง
ปฺริสา ปจนฺเต	บุรุษทั้งหลาย ย่อมหุง

ในตัวอย่างนี้ บทกตตาคคือ **ปฺริโส** และ **ปฺริสา** ซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้นเป็นศัพท์ที่ระบุถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของบุรุษผู้หุง จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาคว่า **ปจเต** และ **ปจนฺเต** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกริยาการหุงเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมานั้น แม้จะมีใช้เป็นบุรุษโดยตรง แต่ที่ระบุถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของบุรุษผู้หุงด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกตตาคกับบทกิริยาค มีการระบุถึงสิ่งเดียวกันตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่นามศัพท์ [นอกจาก **ตุมฺห** และ **อมฺห** ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกตตาค, เมื่อนั้น จะต้องลงวิภัตติฝ่ายปฐมบุรุษอย่างแน่นอน

๒. **มัชฌมบุรุษ** วิภัตติคู้ที่ ๒ ของฝ่ายอตัตโนบทในแต่ละหมวด เช่น **เส วุเห** เรียกว่า มัชฌมบุรุษ, วิภัตติมัชฌมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับ **ตุมุห** ศัพท์กล่าวคือใช้คู้กับกัตตาที่เป็น **ตุมุห** สรรพนาม (ใช้เป็นวิภัตติประจำกัตตาบุรุษที่ ๒ หรือผู้ที่เรากำลังพูดจาสนทนาด้วย)

ตัวอย่างเช่น

ตุว ปจเส ท่าน ย่อมหุง

ตุมุเห ปจวุเห ท่านทั้งหลาย ย่อมหุง

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตา คือ **ตุว** และ **ตุมุเห** ซึ่งมีชาติกำเนิดกล่าวคือลักษณะที่เหมือนกันของผู้ที่เรากำลังพูดอยู่ด้วย เป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้น เป็นศัพท์ที่ระบุงถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของผู้ที่เรากำลังสนทนาอยู่ด้วย จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาว่า **ปจเส** และ **ปจวุเห** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกิริยาการหุงเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมาั้น แม้จะมีใช้เป็นบุรุษโดยตรงแต่ก็ระบุงถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของผู้ที่เรากำลังพูดด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกัตตากับบทกิริยา มีการระบุงถึงสิ่งเดียวกันตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่ **ตุมุห** ศัพท์ [นอกจากนามและ **อมุห** ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกัตตา เมื่อนั้น จะต้องลงวิภัตติฝ่ายมัชฌมบุรุษอย่างแน่นอน

๓. **อุตตมบุรุษ** วิภัตติคู้ที่ ๓ จากฝ่ายอตัตโนบทของแต่ละหมวด เช่น **เอ มุเห** เรียกว่า อุตตมบุรุษ, วิภัตติอุตตมบุรุษนี้ เป็นตุลยาธิกรณะกับ **อมุห** ศัพท์กล่าวคือใช้คู้กับกัตตาที่เป็น **อมุห** สรรพนาม (ใช้เป็นวิภัตติประจำกัตตาบุรุษที่ ๑ กล่าวคือตัวเราเอง)

ตัวอย่างเช่น

อหิ ปเจ เรา ย่อมหุง

มยิ ปจามุเห เราทั้งหลาย ย่อมหุง

ในตัวอย่างนี้ บทกัตตาคือ **อหิ** และ **มยิ** ซึ่งมีชาติกำเนิดกล่าวคือ ลักษณะที่เหมือนกันของตัวเรา เป็นสื่อในการบัญญัติศัพท์นั้น เป็นศัพท์ที่ระบุดังถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของเรา จึงกล่าวได้ว่าเป็นบุรุษโดยตรง

โดยทำนองเดียวกัน บทกิริยาคือ **ปเจ** และ **ปจามุเห** ซึ่งเป็นศัพท์ที่อาศัยกิริยาการหุงเป็นสื่อในการบัญญัติขึ้นมา นั้น แม้จะมีใช่เป็นบุรุษโดยตรง แต่ก็ระบุดังถึงทัพพะที่เป็นตัวตนของเราด้วย ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นบุรุษไปด้วย, ก็ลักษณะที่บทกัตตากับบทกิริยา มีการระบุดังถึงสิ่งเดียวกันตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่าความเป็นตุลยาธิกรณะ

ดังนั้น เมื่อใดที่ **อมุห** ศัพท์ [นอกจากนาม และ ตุมุห ศัพท์] ทำหน้าที่เป็นกัตตาคือ เมื่อ นั้น จะต้องลงวิภตติฝ่ายอุตตมบุรุษอย่างแน่นอน

วจนะ

(ฝ่ายอัตตโนบท)

ในบรรดาบุรุษ ๓ บุรุษ ฝ่ายอัตตโนบทนั้น สามารถจำแนกเป็นพจน์หรือวจนะได้อย่างละ ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายเอกพจน์

๒. ฝ่ายพหูพจน์

๑. **ฝ่ายเอกพจน์** วิภตติตัวแรกของแต่ละคู่ เช่น **เต, เส, เอ** เรียกว่าเอกพจน์, วิภตติเอกพจน์นี้ มีประโยชน์เพื่อใช้ระบุดังถึง จำนวนของกัตตาคือว่ามีเพียงคนเดียว (หรือมีจำนวนเพียงหนึ่ง)

๒. ฝ่ายพหูพจน์ วิภัติศัพท์ที่สองของแต่ละคู่ เรียกว่า พหูพจน์ เช่น **อนฺเต, วุเห, มุเห** วิภัติพหูพจน์นี้ มีประโยชน์เพื่อใช้ระบุถึงจำนวนของ กัตตาว่ามีอยู่จำนวนมากตั้งแต่สองขึ้นไป

สรุปว่า:- ในวิภัติฝายอัตตโนบทที่ได้กล่าวมานี้ เป็นวิภัติที่ประกอบด้วยบุรุษ ๓ บุรุษ, และมีพจน์ ๒ พจน์

ปโรปริสະ ๕ วาระ

(ฝ่ายอัตตโนบท)

อนึ่ง สำหรับวิภัติในฝ่ายอัตตโนบทนี้จะได้นำปโรปริสະ มาแสดงพอเป็นตัวอย่าง ๕ วาระ ดังต่อไปนี้

วาระที่ ๑ เต - เส - วุเห วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ ปจเต, ตฺวญจ ปจเส = ตฺมุเห ปจวุเห

วาระที่ ๒ เต - เอ - มุเห วาระ

ตัวอย่างเช่น

เต จ ปจนฺเต, อหญจ ปजे = มยํ ปจามุเห

วาระที่ ๓ เส - เอ - มุเห วาระ

ตัวอย่างเช่น

ตฺวญจ ปจเส, อหญจ ปजे = มยํ ปจามุเห

วาระที่ ๔ เต - เส - เอ - มุเห วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ ปจเต, ตฺวญจ ปจเส, อหญจ ปजे = มยํ ปจามุเห

วาระที่ ๕ เต - อนนฺเต - เส - วุเห วาระ

ตัวอย่างเช่น

โส จ ปจเต, เต จ ปจนฺเต, ตวณฺจ ปจเส, ตุมฺเห จ ปจวฺเห, อหํ จ ปเจ
= มยํ ปจามฺเห

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นการยกตัวอย่างเฉพาะที่เป็นปฐมวิภัติ
เท่านั้น ก็และในวัตตมานาวิภัตินี้ ประกอบด้วยบท ๒ บท บุรุษ ๖ บุรุษ
พจน์ ๑๒ คำ และ ปโรปุริส ๑๐ วาระ

โดยทำนองเดียวกัน แม้ในวิภัติที่เหลือ เช่น ปัญฺจมีวิภัติ, สัตตมี-
วิภัติ ก็พึงทราบว่าการแบ่งแยกเช่นเดียวกันกับวัตตมานาวิภัตตินั้นเอง
ซึ่งเมื่อรวมอาชยาตวิภัติทั้งหมดแล้ว สามารถสงเคราะห์จัดเป็นกลุ่มๆ
ได้ดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยชาติ (หมวด) มี ๘ หมวด
๒. ว่าโดยบทมี ๑๖ บท
๓. ว่าโดยบุรุษมี ๔๘ บุรุษ
๔. ว่าโดยวจนะมี ๙๖ วจนะ
๕. ว่าโดยปโรปุริสมี ๘๐ วาระ

ธาตุ

สกตถปรตถั ธาเรตีติ ธาตุ “ศัพทไโต ย่อมทรงไว้ซึ่งอรรถของตน และอรรถของผู้อื่น เพราะเหตุนั้น ศัพทนั้น ชื่อว่าธาตุ”

ตัวอย่างเช่น

เซติ ย่อมชนะ

ปราเซติ ย่อมพ่ายแพ้

ในตัวอย่างว่า **เซติ** มีอธิบายว่า ชิ ศัพทได้ชื่อว่าธาตุ ในฐานะที่ทรงไว้ซึ่งความหมายว่า “ชนะ” ซึ่งถือว่าเป็นอรรถแท้ๆ ของศัพทว่า “ชิ”

ในตัวอย่างว่า **ปราเซติ** มีอธิบายว่า ชิ ศัพทได้ชื่อว่าธาตุ ในฐานะที่ทรงไว้ซึ่งความหมายว่า “พ่ายแพ้” ซึ่งถือว่าเป็นอรรถของธาตุอื่น [แต่เพราะเงื่อนไขบางประการ เช่นมีการประกอบกับ ปรา อุปสรรค ชิ ธาตุ จึงสามารถกล่าวอรรถ “พ่ายแพ้” นี้ได้]

อีกตัวอย่างหนึ่ง

ปุริเสน โอทนสุส ปจเต

ปุริเสน โอทโน ปจเต

ปุริโส โอทนั ปจเต

ปจ ศัพทในคำว่า **ปจเต** ของตัวอย่างแรก ได้ชื่อว่าธาตุ เพราะเหตุที่ทรงไว้ซึ่งอรรถหรือความหมายของตนกล่าวคือภาวะ (กิริยา) [คำว่า ธาตุ กิติ, กิริยากิติ, ภาวะกิติ มีความหมายเท่ากัน]

ปจ ศัพทในคำว่า **ปจเต** ของตัวอย่างที่ ๒ ได้ชื่อว่าธาตุ เพราะเหตุที่ทรงไว้ซึ่งอรรถของผู้อื่นกล่าวคือกรรม

ปจ ศัพท์ในคำว่า **ปจเต** ของตัวอย่างที่ ๓ ได้ชื่อว่าธาตุ เพราะเหตุที่
ทรงไว้ซึ่งอรรถของผู้อื่นกล่าวคือกัตตา

ธาตุ ๒ ประเภท

ธาตุ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **อกัมมกธาตุ** หมายถึงธาตุที่ไม่มีกรรมมารองรับ
ตัวอย่างเช่น

ปริโส สุขิ สยติ บุรุษ ย่อมนอนเป็นสุข

สิ ธาตุ ในคำว่า **สยติ** ชื่อว่าเป็นอกัมมกธาตุ เพราะไม่จำเป็นต้องมี
บทกรรมมารองรับกิริยาการนอน

๒. **สกัมมกธาตุ** หมายถึงธาตุที่มีกรรมมารองรับ
ตัวอย่างเช่น

ปริโส โอทนํ ปจติ บุรุษ ย่อมหุง ซึ่งข้าว

ปจ ธาตุ ในคำว่า **ปจติ** นี้ชื่อว่าเป็นสกัมมกธาตุ เพราะเป็นธาตุที่ทรง
ไว้ซึ่งความหมายที่ต้องสัมพันธ์เข้ากับบทกรรม

ธาตุ ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ธาตุ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **เอกัณฑธาตุ** หมายถึงคำศัพท์ที่กล่าวกิริยาเพียงอย่างเดียว
(ธาตุแท้ๆ)

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส สุขํ สยติ บุรุษ ย่อมนอนเป็นสุข

ในตัวอย่างนี้ **สิ** ชาติ ในคำว่า **สยติ** เป็นเอกัณฑชาติ เพราะเป็นศัพท์ที่กล่าวกิริยาการนอนเพียงอย่างเดียว

๒. **นามธาตุ** หมายถึงนามศัพท์ประเภทหนึ่ง เมื่อประกอบกับปัจจัยที่สามารถกล่าวอรรถของธาตุแล้ว ก็แปรสภาพจากนามมาเป็นธาตุ

ตัวอย่างเช่น

ปพฺพตายติ ย่อมประพฤติดนฺดูจฺขุนเขา

ในตัวอย่างนี้ **ปพฺพต** ศัพท์ เป็นนามศัพท์ แต่มีสภาพเหมือนกับธาตุคือกล่าวอรรถกิริยาเพราะประกอบกับ **อายุ ปัจจัย** ซึ่งเป็นปัจจัยที่กล่าวอรรถของธาตุ ดังนั้น **ปพฺพต** ศัพท์ จึงจัดเป็นนามธาตุ.

ธาตุ ๓ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ชาติมี ๓ ประเภท คือ

๑. **อกรรมกธาตุ** คือธาตุที่ไม่มีกรรมมารับ

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส สุขํ สยติ บุรุษ ย่อมนอนเป็นสุข

สิ ชาติ ในคำว่า **สยติ** เป็นอกรรมกธาตุ

๒. **เอกกรรมกธาตุ** คือธาตุที่มีกรรมมารับเพียงกรรมเดียว

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส โอทนํ ปจติ บุรุษ ย่อมหุง ซึ่งข้าว

ปจ ชาติ ในคำว่า **ปจติ** เป็นเอกกรรมกธาตุ

๓. **ทวิกัมมกธาตุ** คือธาตุที่มีกรรมมารับ ๒ กรรม

ตัวอย่างเช่น

อชปาโล อชฺ คามํ เนติ

คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

โคปาโล คาวี ซีริํ ทุหติ

คนเลี้ยงโค ย่อมรีด ซึ่งน้ำนม กะแม่โค

นี้ ธาตุ ในคำว่า **เนติ** มีกรรม ๒ กรรมมารับคือ **อชฺ** และ **คามํ** ดังนั้น จึงเรียกว่าทวิกัมมกธาตุ ซึ่งในบรรดากรรมเหล่านั้น บทว่า **อชฺ** เป็นประธานกรรม (กรรมหลัก) ที่รับการกระทำของ **นี้** ธาตุโดยตรง ส่วน บทว่า **คามํ** เป็นอภัยประธานกรรม (กรรมรอง) ที่รับการกระทำของ **นี้** ธาตุ [กลุ่มธาตุนี้เอาประธานกรรมเป็นนวัตตกรรมในประโยคกรรม]

ทุห ธาตุ ในคำว่า **ทุหติ** มีกรรม ๒ กรรมมารับ คือ **คาวี** และ **ซีริ** ดังนั้น จึงเรียกว่าทวิกัมมกธาตุ ซึ่งในบรรดากรรมเหล่านั้น บทว่า **ซีริ** เป็นประธานกรรม (กรรมหลัก) ส่วนบทว่า **คาวี** เป็นอภัยประธานกรรม [กลุ่มธาตุนี้เอาอภัยประธานกรรมเป็นนวัตตกรรมในประโยคกรรม].

ธาตุ

(ที่ประกอบกับการิตปัจจัย)

ธาตุ ที่ประกอบกับการิตปัจจัย มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. เอกกัมมกธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัย กลายเป็นเอกกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

สามิโก ปุริสํ สยาเปติ นาย ยิงบุรุษย่อมให้นอน

๒. เอกกัมมชธาตุที่ประกอบกัการิตปัจจัจย กลายเป็นทวีกัมมชธาตุ
ตัวอย่างเช่น

สามโก ปุริส โทหน ปาจาเปติ

นาย ยังบุรุษ ย่อมให้หุงซึ่งข้าว

อนึ่ง คำว่า **ปุริส** นี้ เรียกว่าการิตกรรมเพราะเป็นกรรมของการิต-
ปัจจัจย ส่วนคำว่า **โทหน** เรียกว่าชธาตุกรรมเพราะเป็นกรรมของ ปจ ชธาตุ

๓. ทวีกัมมชธาตุที่ประกอบกัการิตปัจจัจย กลายเป็นตีกัมมชธาตุ
ตัวอย่างเช่น

สามโก อชปาล์ อหิ คาม์ นยาเปติ

นาย ยังคนเลี้ยงแพะ ให้นำแพะไปสู่หมู่บ้าน

สามโก โคปาล์ คาวี ชีริ ทูหาเปติ

นาย ยังคนเลี้ยงโค ให้รีดนมกะแม่วัว

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **อชปาล์** เป็นการิตกรรม, บทว่า **อหิ** ก็ดี, **คาม์**
ก็ดี เป็นชธาตุกรรม ส่วนในประโยคหลัง บทว่า **โคปาล์** เป็นการิตกรรม, บทว่า
คาวี ก็ดี, บทว่า **ชีริ** ก็ดี เป็นชธาตุกรรม

วุตตกรรมของชธาตุ

ในกิริยาอาชญาตที่เป็นกัมมวจาก ถ้าหากชธาตุเป็นจำพวกเอกกัมมช-
ชธาตุ ให้นำเอาวุตตกรรมในประโยคกัตตา มาทำเป็นวุตตกรรม

ตัวอย่างเช่น

ปุริเสน โอทโน ปจจเต ข้าว อันบุรุษ ย่อมหุง

ถ้าหากธาตุเป็นจำพวกทวิกัมมกธาตุประเภทหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มของ **นี** ธาตุ ให้นำเอาปธานกรรมของธาตุมาเป็นวุดตกรรม

ตัวอย่างเช่น

อชปาเลน อไซ คาม์ นียเต

แพะ อันคนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป สู่หมู่บ้าน

แต่ถ้าหากเป็นจำพวกทวิกัมมกธาตุอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มของ **ทห** ธาตุ ให้นำเอาอปปธานกรรมของธาตุมาเป็นวุดตกรรม

ตัวอย่างเช่น

โคปาเลน คาวี ซีริ ทุยหเต

แม่โค อันคนเลี้ยงโค ย่อมรีด ซึ่งน้ำนม

ในกรณีที่ธาตุประกอบกับการิตปัจจัย ให้เอาทั้งการิตกรรมและธาตุกรรม มาทำเป็นวุดตกรรม

ตัวอย่างเช่น

สามิเกน ปริโส โอทนั ปาจาปิยเต

บุรุษ อันนาย ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าว

สามิเกน ปริสั โอทโน ปาจาปิยเต

ข้าว อันนาย ยังบุรุษ ให้หุงอยู่

สามิเกน อชปาโล อหิ คาม์ นยาปิยเต

คนเลี้ยงแพะ อันนาย ให้นำไปอยู่ ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

สามิเกน อชปาลั อไซ คาม์ นยาปิยเต

แพะ อันนาย ยังคนเลี้ยงแพะ ให้นำไปอยู่ สู่หมู่บ้าน

สามเเกน โคปาโล คาวี ขีรึ ทุหาปียเต
 คนเล็ยงโค อันนาย ให้รึดอยู่ ซึ่งน้ำนม กะแมโค
 สามเเกน โคपाल คาวี ขีรึ ทุหาปียเต
 แมโค อันนาย ย้งคนเล็ยงโค ให้รึดอยู่ ซึ่งน้ำนม

ธาตุ ๕ ประเภท

ธาตุ มี ๕ ประเภท คือ

- ๑. อกัมมกธาตุ ๒. เอกกัมมกธาตุ
- ๓. ทวิกัมมกธาตุ ๔. อกัมมก-เอกกัมมกธาตุ
- ๕. เอกกัมมก-ทวิกัมมกธาตุ

๑.๑ อกัมมกธาตุ หมายถึงธาตุที่ไม่มีกรรม

ตัวอย่างเช่น

ปุริโส สุขิ สยติ บุรุษ ย่อมนอนเป็นสุข

ธาตุบางประเภทที่เป็นเอกกัมมกธาตุ (ธาตุที่มีหนึ่งกรรม) แต่พอประกอบกับอุปสรรค ธาตุนั้น ก็จะกลายเป็นอกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

คามิ คจจติ ปุริโส บุรุษ ย่อมไป สู่หมู่บ้าน

ราชา ปุรา นิคคมติ พระราชา เสด็จออก จากพระนคร

ธาตุบางประเภท เป็นอกัมมกธาตุ ไม่ว่าจะประกอบกับอุปสรรคหรือไม่ประกอบก็ตาม

ตัวอย่างเช่น

ติฏฐติ บุริโส คามะ บุรุษ ยืนอยู่ที่หมู่บ้าน
ลงกาทีเป ปติฏฐติ สาสัน ศาสนา ดำรงอยู่ที่เกาะลังกา

ธาตุบางประเภท เมื่อถูกนำมาใช้เป็นกลุ่มภูวาทิคณิกธาตุ จะกลายเป็นเอกกัมมกธาตุ และเมื่ออยู่ในกลุ่มทิวาทิคณิกธาตุ ก็จะเป็นเอกกัมมกธาตุ
 ตัวอย่างเช่น

ปจติ โอทนํ สุโท พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าว
นโร ปจจติ นิริเย คน ย่อมไหม้ (เร่าร้อน) อยู่ในนรก

ธาตุบางประเภท เมื่ออยู่ในกลุ่มมรุธาทิคณิกธาตุ จะกลายเป็นเอกกัมมกธาตุ แต่เมื่ออยู่กับทิวาทิคณิกธาตุ จะกลายเป็นเอกกัมมกธาตุ
 ตัวอย่างเช่น

ปาการํ ภิณฑติ เหวรี ศัตรู ย่อมทำลาย ซึ่งกำแพง
ภิตติ ภิชชติ ตงขณ ผาผืนง ย่อมแตก ในขณะนั้น

ธาตุบางประเภท จะประกอบกับนิบาต, อุปสรรคหรือไม่ประกอบ
 ก็ตาม จะเป็นเอกกัมมกธาตุได้อย่างเดียว
 ตัวอย่างเช่น

อิธ นนฺทติ, เปจฺจ นนฺทติ
 เขา ย่อมบันเทิงทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๒.๑ เอกกัมมกธาตุ หมายถึงธาตุที่มีกรรมเดียว
 ตัวอย่างเช่น

บุริโส โอทนํ ปจติ บุรุษ ย่อมหุง ซึ่งข้าว

ธาตุบางประเภท เมื่อยังไม่ประกอบด้วยอุปสรรคค จะเป็นเอกกัมมกธาตุ แต่เมื่อประกอบด้วยอุปสรรค ก็จะเป็นเอกกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

รูป ภาติ อิตฺถิยา รูปของสตรี มีอยู่
สุขิ อณุภาติ ปุณฺณวา ผู้มีบุญ ย่อมเสวย ซึ่งสุข

ธาตุบางประเภทเป็นเอกกัมมกธาตุไม่ว่าจะประกอบด้วยอุปสรรค หรือไม่ประกอบด้วยก็ตาม

ตัวอย่างเช่น

รชฺช สรติ นรินฺโท พระราชา ทรงระลึกถึงซึ่งราชสมบัติ
ธมฺม อณุสรติ สชฺชโน สาธุชน ย่อมระลึกถึงซึ่งธรรม

ธาตุบางประเภท ไม่ว่าจะประกอบด้วยอุปสรรค หรือไม่ประกอบด้วยก็ตาม ก็จะเป็นเอกกัมมกธาตุได้อย่างเดียว

ตัวอย่างเช่น

มตฺ วา อมฺม โรทนฺติ, โย วา ชิวํ น ทิสฺสติ
แม่แก่ ชนทั้งหลาย ย่อมร้องไห้ถึงผู้ตาย หรือร้องไห้ถึงคนที่ยังมีชีวิต แต่หายสาบสูญไป

๓.๑ ทวิกัมมกธาตุ หมายถึงธาตุที่มี ๒ กรรม

ตัวอย่างเช่น

อชปาโล อชฺ คามํ เนติ
คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

โคปาโล คาวี ซีริ่ ทุหติ

คนเลี้ยงโค ย่อมรืด ซึ่งน้ำนม กะแม่โค

๔.๑ **เอกัมมก-เอกัมมกธาตุ** หมายถึงธาตุบางประเภท มีเหตุการณ์ (หรืออารมณ์พิเศษ) เป็นเครื่องแบ่งแยกว่าเป็นเอกัมมกธาตุ หรือเอกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

คาเม จรฺหุติ มฺนุโย เหล่าพระมุนี ย่อมเที่ยวไปในหมู่บ้าน

จรฺหุติ สขฺชหา ธมฺมํ เหล่าสาธุชน ย่อมประพฤติซึ่งธรรม

ธาตุบางประเภทมีอรรถหรือความหมายเป็นเครื่องจำแนกว่า ธาตุนั้นเป็นเอกัมมกธาตุ หรือเอกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

สุรา ทิพฺพนฺติ เวรฺณี ผู้กล้าทั้งหลาย ย่อมชนะ ซึ่งข้าศึก

ทิพฺพนฺติ กามคฺคฺเณหิ ย่อมเพลิดเพลिनด้วยกามคุณทั้งหลาย

๕.๑ **เอกัมมก - ทวิกัมมกธาตุ** ธาตุบางประเภทเมื่อไม่ประกอบกับอุปสรรค จะเป็นเอกัมมกธาตุ แต่เมื่อประกอบกับอุปสรรค จะกลายเป็นทวิกัมมกธาตุทันที

ตัวอย่างเช่น

ภรติ มาตฺรํ ปฺตุโต บุตร ย่อมเลี้ยงดู ซึ่งมารดา

อากตา วณฺณนาโยมิ ที่ถูกนำมาอธิบาย

ธาตุบางประเภท เมื่ออยู่ในกลุ่มกียาทิคณิกธาตุ จะเป็นเอกัมมกธาตุ เมื่อเป็นสวาทิคณิกธาตุ จะเป็นทวิกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

ปฤณ จินาติ ปุริโส บรุช ย่อมสังสม ซึ่งบุญ
ปาการ อัญจก จินติ วฑุฏก นายช่าง ก่ออิฐให้เป็นกำแพง

ธาตุบางประเภท อาศัยความเป็นตัวจำแนกความเป็นเอกกัมมกธาตุ และทวิกัมมกธาตุ (หมายความว่าจะเป็นเอกกัมมกธาตุหรือทวิกัมมกธาตุก็ได้ ขึ้นอยู่กับความหมายของประโยค)

ตัวอย่างเช่น

หิต นาคติ ภิกขุณ ย่อมหวัง ซึ่งประโยชน์ แก่พวกภิกษุ
ภิกขุ ปฏิปัตติ นาคติ ย่อมขอ ซึ่งการปฏิบัติ กะภิกษุ

ธาตุบางประเภท อาศัยบริบทที่ประกอบเป็นตัวจำแนกความเป็นเอกกัมมกธาตุและทวิกัมมกธาตุ

ตัวอย่างเช่น

ภณติ ธมม ภิกขุณ ย่อมกล่าว ซึ่งธรรม แก่พวกภิกษุ
ย ม ภณติ สารถิ นายสารถิ ย่อมกล่าว ซึ่งสิ่งใด กะเรา

ธาตุ ๔ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง ธาตุ มี ๔ ประเภท คือ

- ๑. เอกคณิกธาตุ ๒. ทวิคณิกธาตุ
- ๓. ตติคณิกธาตุ ๔. จตุคณิกธาตุ

๑.๑ **เอกคณิกธาตุ** หมายถึงธาตุที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มคณะใดคณะหนึ่งเพียงคณะเดียวเท่านั้น เช่น **ภู** ธาตุ ในบทกิริยาว่า **ภาวติ**.

เอกคณิกธาดู มี ๘ ชนิด คือ

๑. ภูวาทิคณิกธาดู	๒. รุชาทิคณิกธาดู
๓. ทิวาทิคณิกธาดู	๔. สวาทิคณิกธาดู
๕. กิยาทิคณิกธาดู	๖. คหาทิคณิกธาดู
๗. ตนาทิคณิกธาดู	๘. จุราทิคณิกธาดู

๑. **ภูวาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **ภู** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยการลง อ วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ

๒. **รุชาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **รุช** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยลง อ วิกรณปัจจัยท้ายธาตุ และลงนิคคหิตตันธาตุด้วยสูตรว่า รุชาทิโต นิคคหิตปุพพณจ

๓. **ทิวาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **ทิว** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยลง ย วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วย สูตรว่า ทิวาทิโต โย

๔. **สวาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **สุ** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยลง ณ, ณา, อุณา วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า สวาทิโต ณฺณาอุณา จ

๕. **กิยาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **กิ** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยลง นา วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า กิยาทิโต นา

๖. **คหาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **คห** เป็นต้นที่มีการสร้างรูปคำกัตตตุวจาก โดยมีการลง ปฺป, ณหหา วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า คหาทิโต ปฺปณหหา

๗. **ตนาทิคณิกธาดู** หมายถึงกลุ่มชาตุมิ **ตน** เป็นต้นที่มีการสร้าง

รูปคำกัตตุจาก โดยมีการลง โอ, ยิร วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า ตนาทิตโต ไอยิรา

๘. จุราทิกณิกธาตุ หมายถึงกลุ่มธาตุมี จุร เป็นต้นที่มีการสร้าง รูปคำกัตตุจาก โดยมีการลง เณ, ฌย วิกรณปัจจัยท้ายธาตุด้วยสูตรว่า จุราทิตโต เณณยา”

๒.๑ ทวिकณิกธาตุ หมายถึงธาตุที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มคณะถึง ๒ กลุ่ม ตัวอย่างเช่น สุขุ ธาตุ สามารถเป็นภูวาทิกณิกธาตุได้รูปว่า โสภติ ก็ได้, เป็นรฐาทิกณิกธาตุได้รูปว่า สุขุมติ ก็ได้

ทวिकณิกธาตุ มี ๑๑ ชนิด คือ

- ๑. ภูวาทิรฐาทิกณิกธาตุ
- ๒. ภูวาทิทิวาทิกณิกธาตุ
- ๓. ภูวาทิสวาทิกณิกธาตุ
- ๔. ภูวาทิกิยาทิกณิกธาตุ
- ๕. ภูวาทิคหาทิกณิกธาตุ
- ๖. ภูวาทิตนาทิกณิกธาตุ
- ๗. ภูวาทิจุราทิกณิกธาตุ
- ๘. รฐาทิทิวาทิกณิกธาตุ
- ๙. ทิวาทิจุราทิกณิกธาตุ
- ๑๐. สวาทิกิยาทิกณิกธาตุ
- ๑๑. สวาทิตนาทิกณิกธาตุ

๑. ภูวาทิรฐาทิกณิกธาตุ หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้าง รูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิกณิกธาตุและแบบรฐาทิกณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น สุขุ ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิกณิกธาตุ จะได้รูปว่า โสภติ และเมื่อสร้างเป็นแบบรฐาทิกณิกธาตุ จะได้รูปว่า สุขุมติ

๒. ภูวาทิทิวาทิกณิกธาตุ หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้าง รูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิกณิกธาตุและแบบทิวาทิกณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น พุช ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **โพเธติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **พุชฌติ**

๓. **ภูวาทิสวาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีกา สร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิคณิกธาตุและแบบสวาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น เค ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **คายติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบสวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **คิโนติ, คินาติ**

๔. **ภูวาทิกิยาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิคณิกธาตุและแบบกิยาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น ชิ ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **ชยติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบกิยาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **ชินาติ**

๕. **ภูวาทิคหาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิคณิกธาตุและแบบคหาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น คห ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **คหติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบคหาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **เขปฺปติ, คณฺหาติ**

๖. **ภูวาทิตนาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิคณิกธาตุและแบบตนาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น ชาคร ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **ชาครติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบตนาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **ชาโครติ**

๗. **ภูวาทิจุราทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบภูวาทิคณิกธาตุและจุราทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **ติช** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **เตชติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจุราทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **เตเชติ, เตชยติ**

๘. **รฐาทิทิวาทิคนิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบรฐาทิคนิกธาตุและแบบทิวาทิคนิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **มจ** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบรฐาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **มจยติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **มจยติ**

๙. **ทิวาทิจุราทิคนิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบทิวาทิคนิกธาตุและแบบจุราทิคนิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **รูป** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **รูปติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจุราทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **รูปติ, รูปยติ**

๑๐. **สวาทิกิยาทิคนิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบสวาทิคนิกธาตุและแบบกิยาทิคนิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **กิ** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบสวาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **กิเณติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบกิยาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **กิเณติ**

๑๑. **สวาทิตนาคิคนิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๒ รูปแบบคือแบบสวาทิคนิกธาตุและแบบตนาทิคนิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **สก** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบสวาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **สกุณชาติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบตนาทิคนิกธาตุ จะได้ว่ารูปว่า **สกุโกติ**

๓.๑ **ติคนิกธาตุ** หมายถึงธาตุที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มคณะถึง ๓ กลุ่ม ตัวอย่างเช่น **หีส** ชาติ สามารถเป็นภูวาทิคนิกธาตุ ได้รูปว่า **หีสติ** ก็ได้,

เป็นรฐาทิคณิกธาตุ ได้รูปว่า **หีสติ** ก็ได้, เป็นจฐาทิคณิกธาตุ ได้รูปว่า **หีเสติ, หีสยติ** ก็ได้.

ติคณิกธาตุ มี ๗ ชนิด คือ

๑. ฎวาทิรฐาทิจฐาทิคณิกธาตุ
๒. ฎวาทิทิวาทิสวาทิคณิกธาตุ
๓. ฎวาทิทิวาทิกิยาทิคณิกธาตุ
๔. ฎวาทิทิวาทิจฐาทิคณิกธาตุ
๕. ฎวาทิสวาทิกิยาทิคณิกธาตุ
๖. ฎวาทิกิยาทิจฐาทิคณิกธาตุ
๗. รฐาทิทิวาทิจฐาทิคณิกธาตุ

๑. **ฎวาทิรฐาทิจฐาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบฎวาทิคณิกธาตุ, แบบรฐาทิคณิกธาตุและแบบจฐาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **หีส** ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบฎวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **หีสติ** เมื่อสร้างเป็นแบบรฐาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **หีสติ** (หีส + ° + อ), และเมื่อสร้างเป็นแบบจฐาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **หีเสติ, หีสยติ**

๒. **ฎวาทิทิวาทิสวาทิคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบฎวาทิคณิกธาตุ, แบบทิวาทิคณิกธาตุและแบบสวาทิคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **ส** ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบฎวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สวติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สยยติ** และเมื่อสร้าง

เป็นแบบสวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สุโณติ, สุธาติ**

๓. **ภวาทิทิวาทิกิยาทิกคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบภวาทิกคณิกธาตุ, แบบทิวาทิกคณิกธาตุ และแบบกิยาทิกคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **กิลิส** ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **กิลิสติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **กิลิสสุติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบกิยาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **กิลิสหาติ**

๔. **ภวาทิทิวาทิจุราทิกคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบภวาทิกคณิกธาตุ, แบบทิวาทิกคณิกธาตุ และแบบจุราทิกคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **รุจ** ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **โรเจติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **รุจจติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจุราทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **โรจยติ**

๕. **ภวาทิสวาทิกิยาทิกคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบภวาทิกคณิกธาตุ, แบบสวาทิกคณิกธาตุ และแบบกิยาทิกคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **สิ** ธาตุ เมื่อสร้างเป็นแบบภวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สยติ** เมื่อสร้างเป็นแบบสวาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สิโณติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบกิยาทิกคณิกธาตุ จะได้รูปว่า **สินาติ**

๖. **ภวาทิกิยาทิจุราทิกคณิกธาตุ** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบภวาทิกคณิกธาตุ, แบบกิยาทิกคณิกธาตุ และแบบจุราทิกคณิกธาตุ

ตัวอย่างเช่น **ปฺส** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **โปสติ** เมื่อสร้างเป็นแบบภียาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **ปฺสฺนาติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจฺราทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **โปเสติ, โปสยติ**

๗. **รฐาทิทฺวาทิจฺราทิคณิกชาติ** หมายถึงกลุ่มชาติบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ ๓ รูปแบบ คือแบบรฐาทิคณิกชาติ, แบบทิวาทิคณิกชาติและแบบจฺราทิคณิกชาติ

ตัวอย่างเช่น **ฉิทฺ** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบรฐาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **ฉินฺทติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **ฉิษฺชติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจฺราทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **เจเทติ, เจทยติ**

๔.๑ **จตุคณิกชาติ** หมายถึงชาติที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มคณะถึง ๔ กลุ่ม ตัวอย่างเช่น **วิท** ชาติ สามารถเป็นภูวาทิคณิกชาติ, รฐาทิคณิกชาติ, ทิวาทิคณิกชาติและจฺราทิคณิกชาติ

จตุคณิกชาติ มี ๒ ชนิด คือ

๑. ภูวาทิรฐาทิทิวาทิจฺราทิคณิกชาติ
๒. ภูวาทิทิวาทิสวาทิกภียาทิคณิกชาติ

๑. **ภูวาทิรฐาทิทิวาทิจฺราทิคณิกชาติ** หมายถึงกลุ่มชาติบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ถึง ๔ รูปแบบ คือภูวาทิคณิกชาติ, รฐาทิคณิกชาติ, ทิวาทิคณิกชาติ และจฺราทิคณิกชาติ

ตัวอย่างเช่น **วิท** ชาติ เมื่อสร้างเป็นแบบภูวาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **วิทติ** เมื่อสร้างเป็นแบบรฐาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **วินฺทติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทิวาทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **วิษฺชติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบจฺราทิคณิกชาติ จะได้ว่ารูปว่า **เวเทติ, เวทยติ**

๒. **ภวาทิทวาทิสวาทิกิยาทคณิกธาต** หมายถึงกลุ่มธาตุบางชนิดที่มีการสร้างรูปคำได้ถึง ๔ รูปแบบคือภวาทิคณิกธาต, ทวาทิคณิกธาต, สวาทิคณิกธาต และ กิยาทคณิกธาต

ตัวอย่างเช่น **ท** ธาต เมื่อสร้างเป็นแบบทวาทิคณิกธาต จะได้รับรูปว่า **ทวติ** เมื่อสร้างเป็นแบบทวาทิคณิกธาต จะได้รับรูปว่า **ทขุยติ** เมื่อสร้างเป็นแบบสวาทิคณิกธาต จะได้รับรูปว่า **ทโนติ** และเมื่อสร้างเป็นแบบกิยาทคณิกธาต จะได้รับรูปว่า **ทนาติ**.

อาชยตปทววจาร จบ

๗. กิตปทวิจารณ์

กิต คือนามบทประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นมาด้วยการนำเอาธาตุกับปัจจัย มาประกอบกัน ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นกิตแล้วความหมายเดิม (ความหมายของ ธาตุปัจจัยโดยตรง) อาจยังคงดำรงอยู่หรือหายไปก็ได้

คำว่า กิต แปลว่า คำ (ปัจจัย) ที่กำจัดความสงสัยของศิษย์ มาจาก กิร ธาตุ + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า กงฺขิ กิรติ อปเนตติ กิตํ "ปัจจัยใด กำจัดความสงสัยของศิษย์ เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ชื่อว่า กิต"

กิต ๒ ประเภท

กิต มี ๒ ประเภท คือ

๑. กิจจกิต หมายถึงบทกิตที่ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ ตพฺพ, อนีย, ญฺย, เตยฺย และ ริงฺจ ปัจจัยในอรรถภาวะและกรรม

ตัวอย่างเช่น

กตฺตพฺพ, กรณียํ, การิยํ, ฌาเตยฺย, กิจฺจ

๒. กิตกิต หมายถึงบทกิตที่ลงปัจจัยอื่นๆ นอกจากกิจจปัจจัย ๕ ตัว เพื่อแสดงหน้าที่เป็นกัตตฺ เช่น ลง ฌ ปัจจัยในอรรถกัตตฺ

ตัวอย่างเช่น

กมฺมํ กโรตฺติ กมฺมกาโร

ผู้ใด ย่อมทำกรรม เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กมฺมการ

กิต ๓ ประเภท

กิต มี ๓ ประเภท คือ

๑. กิจจกิต หมายถึงบทกิตที่ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ ตพฺพ, อนฺเีย, ญฺ, เตยฺย และ ริจฺจ ปัจจัยในอรรถภาวะและกรรม

ตัวอย่างเช่น

กตฺตพฺพํ, กรณฺเีย, การฺเีย, ญาเตยฺยํ, กิจฺจํ

๒. กิตกิต หมายถึงบทกิตที่ลงปัจจัยอื่นๆ นอกจากกิจจปัจจัย ๕ ตัว เพื่อแสดงหน้าที่เป็นกัตตุ เช่น ลง ฌ ปัจจัยในอรรถกัตตุ

ตัวอย่างเช่น

กมฺมํ กรโธตีติ กมฺมกาโร

ผู้ใด ย่อมทำการงาน เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กมมการ

๓. กิจจกิตกิต หมายถึงบทกิตที่ลง ต ปัจจัยเป็นต้นซึ่งลงได้ทั้งในอรรถภาวะ, อรรถกรรม และอรรถกัตตา

ตัวอย่างเช่น

พฺชฺฌนํ พฺชฺชํ

การรู้ ชื่อว่า พุทฺธ

พฺชฺชฌิตพฺพนฺติ พฺชฺชํ

สิ่งที่ควรรู้ ชื่อว่า พุทฺธ

พฺชฺชฌตีติ พฺชฺชโร

ผู้รู้ ชื่อว่า พุทฺธ

สาธนะ ๗ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง กิตแบ่งโดยสาธนะ มี ๗ คือ

๑. กัตตุสาธนะ

๒. กัมมสาธนะ

๓. กรณสาธนะ	๔. สัมปทานสาธนะ
๕. อปาทานสาธนะ	๖. อธิกรณสาธนะ
๗. ภาวสาธนะ	

๑. กัตตุสาธนะ

คือบทกิตที่ลงท้ายด้วยปัจจัยในอรรถกัตตุซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นกิตแล้ว อรรถของปัจจัยนั้น ไม่ต้องแปลออกสำเนียงใดๆ เพียงแต่เติมคำว่า “ผู้...” หน้ากิริยานั้นเท่านั้น

ตัวอย่างเช่น

พฺุชฌตีติ พุุโร

บุคคลใด ย่อมรู้ เหตุุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า พุุท

พฺุญชฺชียติ อตฺถิ เอเตหีติ พฺุญชฺชณา

ความหมาย อันอักษรเหล่านั้น ย่อมแสดง เหตุุนั้น อักษรเหล่านั้น ชื่อว่าพฺุญชฺชณะ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ บทว่า **พฺุโร** เป็นกิตบทกัตตุสาธนะ มาจาก พฺุช + ต ปัจจัย อนึ่งในคำว่า **พฺุโร** นี้ เนื่องจาก ต ปัจจัย เป็นผู้ทำหน้าที่ กล่าวกัตตุ (แสดงโดยบทว่า โย **ปฺุคฺคฺโล** ที่เติมเข้ามาแปลในรูปวิเคราะห์) ดังนั้น ต ปัจจัย จึงได้ชื่อว่ากัตตุสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า **พฺุโร** ในฐานะที่เป็นบทที่มี ต ปัจจัย จึงพลอยได้ชื่อว่ากัตตุสาธนะโดยอ้อม

บทว่า **พฺุญชฺชณา** เป็นกิตบทกัตตุสาธนะ มาจาก อญฺชฺ ชาติฺที่มี วิ อุปสรรคเป็นบทหน้า และมี ยฺ ปัจจัยประกอบท้าย

ในคำว่า **พฺุญชฺชณา** นี้ เนื่องจาก ยฺ ปัจจัย เป็นผู้ทำหน้าที่ กล่าวกัตตุ (แสดงโดยบทว่า **เอเตหิ** ที่ปรากฏอยู่ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น ยฺ ปัจจัย

จึงได้ชื่อว่าเป็นกัตตฺตฺสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า พุญฺชญา ในฐานะที่เป็นบทที่มี ญุ บัจจยฺดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่าเป็นกัตตฺตฺสาธนะโดยอ้อม

๒. **กัมมสาธนะ** คือบทกิตที่ลงท้ายด้วยบัจจยฺในอรรถกรรม ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทกิตแล้วอรรถของบัจจยฺนั้น จะเปลวออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ถูก...”

ตัวอย่างเช่น

พฺชฺฌิตพฺ พฺ ฌาตพฺ พฺ ฌิต พฺ ฌิต

ญาณโต ภูกรู เพราะเหตุ นั้น ญาณ นั้น ชื่อว่า พฺ ฌิต

นิสฺสาย นํ วสตีติ นิสฺสโย

บุคคล ย่อมอาศัยซึ่งผู้นั้นอยู่ เพราะเหตุ นั้น ผู้นั้น ชื่อว่า นิสฺสโย

ในตัวอย่างนี้ บทว่า พฺ ฌิต เป็นกิตบทกัมมสาธนะ มาจาก พฺ ฌิต ชาติ + ต บัจจยฺ ก็ในคำว่า พฺ ฌิต นี้ ต บัจจยฺเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวกรรม (แสดงโดยบทว่า ยํ ฌาณ=ญาณโต ที่เดิมเข้ามาในเวลาแปลในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น ต บัจจยฺ จึงได้ชื่อว่ากัมมสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า พฺ ฌิต ในฐานะที่เป็นบทที่มี ต บัจจยฺดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่ากัมมสาธนะโดยอ้อม

บทว่า นิสฺสโย เป็นกิตบทกัมมสาธนะ มาจาก นิ บทหน้า + สฺ ชาติ + อ บัจจยฺ ก็ในคำว่า นิสฺสโย นี้ อ บัจจยฺเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวกรรม (แสดงโดยบทว่า “นํ” ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น อ บัจจยฺ จึงได้ชื่อว่ากัมมสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า นิสฺสโย ในฐานะที่เป็นบทที่มี อ บัจจยฺดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่ากัมมสาธนะโดยอ้อม

๓. **กรณสาธนะ** คือบทกิตที่ลงท้ายด้วยบัจจยฺในอรรถกรรม ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทกิตแล้วอรรถของบัจจยฺนั้น จะเปลวออกสำเนียงอายต-

นิบาตว่า “เป็นเครื่อง...เป็นเหตุ...” เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

วิเนติ เอเตนาติ วินโย

อาจารย์ ย่อมอบรมสั่งสอน ด้วยกลุ่มสิกขาบทนี้ เพราะเหตุนั้น กลุ่มสิกขาบทนี้ ชื่อว่า วินย

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **วินโย** เป็นกิตติบทกถาสาธนะ มาจาก วิ บทหน้า + ฐิตาตุ + อ ปัจจัย ก็ในคำว่า **วินโย** นี้ อ ปัจจัยเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าววกรรมะ (แสดงโดยบทว่า เอเตน ในรูปวิเคราะห์) ดังนั้น อ ปัจจัย จึงได้ชื่อว่ากรรมสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า **วินโย** ในฐานะที่เป็นบทที่มี อ ปัจจัยดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่ากรรมสาธนะโดยอ้อม

๔. สัมปทานสาธนะ

คือบทกิตติลงท้ายด้วยปัจจัยในอรรถสัมปทานะซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทกิตติแล้วอรรถของปัจจัยนั้นแปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “เป็นที่...”

ตัวอย่างเช่น

ทาทพุโพ อสุสาติ ทานियो

ส่วนที่บุคคลควรถวาย แก่ภิกษุ นั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ทานีย

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ทานियो** เป็นกิตติบทสัมปทานสาธนะ มาจาก ทาธาตุ + อนีย ปัจจัย ก็ในคำว่า **ทานियो** นี้ อนีย ปัจจัยเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวสัมปทานะ (แสดงโดยบทว่า อสุส ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น อนีย ปัจจัย จึงได้ชื่อว่าสัมปทานสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า **ทานियो** ในฐานะที่เป็นบทที่มี อนีย ปัจจัยดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่าสัมปทานสาธนะโดยอ้อม

๕. อปาทานสาธนะ

คือบทกิตที่ลงท้ายด้วยปัจจัยในอรรถอปาทานซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทกิตแล้วอรรถของปัจจัยนั้น จะเปลือออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “เป็นเหตุ... เป็นที่... เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

ปกวัตติ เอตลุมมาติ ปกโว

สิ่งใด ย่อมถือกำเนิด จากสิ่งนี้ เพราะเหตุนี้ สิ่งนี้ ชื่อว่า ปกวัตติ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **ปกโว** เป็นกิตบทอปาทานสาธนะ มาจาก ปทหน้า + ภู ธาตุ + อ ปัจจัย ก็ในคำว่า **ปกโว** นี้ อ ปัจจัยเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวอปาทาน (แสดงโดยบทว่า เอตลุมมา ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น อ ปัจจัย จึงได้ชื่อว่าอปาทานสาธนะโดยตรง ส่วนบทว่า **ปกโว** ในฐานะที่เป็นบทที่มี อ ปัจจัยดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่าสัมปาทานสาธนะโดยอ้อม

๖. อธิกรณสาธนะ

คือบทกิตที่ลงท้ายด้วยปัจจัยในอรรถอธิกรณสาธนะซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบทกิตแล้วอรรถของปัจจัยนั้น จะเปลือออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “เป็นที่...

ตัวอย่างเช่น

วิเนติ เอตถาติ วินโย

อาจารย์ ย่อมอบรมสั่งสอน ด้วยกลุ่มสิกขาบทนี้ เพราะเหตุนี้ กลุ่มสิกขาบทนี้ ชื่อว่า วินโย

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **วินโย** เป็นกิตบทอธิกรณสาธนะ มาจาก วิทหน้า + หนี ธาตุ + อ ปัจจัย ก็ในคำว่า **วินโย** นี้ อ ปัจจัยเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าว

อภิศระ (แสดงโดยบพว่า เอตถ ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น อ บัจจย จึงได้ชื่อว่าอภิศระสาธนะโดยตรง ส่วนบพว่า วินโย ในฐานะที่เป็นบพที่มี อ บัจจยดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่าอภิศระสาธนะโดยอ้อม

๗. ภาวสาธนะ

คือบพกิตติที่ลงท้ายด้วยบัจจยในอรรถภาวะกล่าวคือกิริยาการกระทำ ล้วนๆ ซึ่งเมื่อสำเร็จเป็นบพกิตติแล้วอรรถของบัจจยนั้น จะเปลื้องออกสำเนียง อายตนิบาตว่า “ความ...หรือการ...”

ตัวอย่างเช่น

พุชฌนํ พุทฺธํ ความรู้ ชื่อว่าพุทฺธะ

ในตัวอย่างนี้ บพว่า **พุทฺธํ** เป็นกิตติบพภาวสาธนะ มาจาก พุชฌาตุ + ต บัจจย ก็ในคำว่า **พุทฺธํ** นี้ ต บัจจยเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวภาวะ (แสดงด้วย ยุ บัจจยในบพว่า พุชฌนํ (พุช+ยุ) ในรูปวิเคราะห์) เพราะฉะนั้น ต บัจจย จึงได้ชื่อว่าภาวสาธนะโดยตรง ส่วนบพว่า **พุทฺธํ** ในฐานะที่เป็นบพที่มี ต บัจจยดังกล่าว จึงพลอยได้ชื่อว่าภาวสาธนะโดยอ้อม

วุตตกัตตุ/อวุตตกัตตุ

กัตตุสาธนะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **วุตตกัตตุสาธนะ** คือบพกัตตุสาธนะที่มีการสร้างรูปวิเคราะห์ ด้วยประโยคสุททกัตตา (สยกัตตา)

ตัวอย่างเช่น

พุชฌตีติ พุทฺโธ ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พทุโธ** ซึ่งเป็นกัตตฺสาธนะ มีรูปวิเคราะห์เป็น
 ประโยคสุทฺรกัตตา โดยมี โย ภควา เป็นนวุตตกัตตาของ พุชฺฌติ ดังนั้น บทว่า
พทุโธ จึงจัดเป็นนวุตตกัตตฺสาธนะ

๒. **อวุตตกัตตฺสาธนะ** คือบทกัตตฺสาธนะที่มีการสร้างรูปวิเคราะห์
 ด้วยประโยคอวุตตกัตตฺ หรือประโยคอวุตตกรรม

ตัวอย่างเช่น

พฺยญฺชียติ อตฺถิ เอเตหิติ พฺยญฺชนา

ความหมาย อันอักษรเหล่านั้น ย่อมแสดง เหตุนั้น อักษรเหล่านั้น
 ชื่อว่าพญฺชนะ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พฺยญฺชนา** เป็นอวุตตกัตตฺสาธนะ มีการตั้งรูป
 วิเคราะห์โดยใช้ประโยคอวุตตกัตตา คือมี **เอเตหิ** เป็นอวุตตกัตตาของ
พฺยญฺชียติ ดังนั้น บทว่า **พฺยญฺชนา** จึงจัดเป็นอวุตตกัตตฺสาธนะ

สุทฺรกัตตฺ/เหตุกัตตฺ

อีกนัยหนึ่ง กัตตฺสาธนะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สุทฺรกัตตฺสาธนะ** คือบทกัตตฺสาธนะธรรมดาทั่วไปที่ไม่ได้
 ลงการิตปัจจัยในกิริยาของรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

พฺชฺฌิตา สจฺจานีติ พทุโธ

ผู้ใด ตรัสรู้ซึ่งสัจจะ ท. เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พทุท

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พทุโธ** ซึ่งเป็นกัตตฺสาธนะนั้น มีการตั้งรูปวิเคราะห์

โดยใช้ประโยคสุททกัตตา คือ พุชฺฌิตา สจฺจาหิ ดังนั้น บทว่า พุทฺโธ จึงจัดเป็นสุททกัตตฺสาธนะ

๒. **เหตุกัตตฺสาธนะ** คือบทกัตตฺสาธนะที่มีการลงการิตปัจจัยที่บทกริยาของรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ

ผู้สอนสัตว์โลกให้ตรัสรู้ ชื่อว่า พุทฺธ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า พุทฺโธ ซึ่งเป็นกัตตฺสาธนะนั้น มีการตั้งรูปวิเคราะห์โดยใช้ประโยคเหตุกัตตา คือใช้รูปกริยาที่ประกอบด้วยการิตปัจจัยในรูปวิเคราะห์ว่า **โพเธตา** ดังนั้น บทว่า **พุทฺโธ** จึงจัดเป็นเหตุกัตตฺสาธนะ

วุตตกัมมะ/อวุตตกัมมะ

กัมมสาธนะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **วุตตกัมมสาธนะ** คือบทกัมมสาธนะที่มีการสร้างรูปวิเคราะห์ด้วยประโยคกรรมกล่าวคือการใช้รูปกริยากรรมวาจกในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

พุชฺฌิตพุฬิ ฌาตพุฬนฺติ พุทฺธิ

ญาณใด อันบุคคลควรรู้ เหตุนั้น ญาณนั้น ชื่อว่า พุทฺธ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า พุทฺธิ ซึ่งเป็นกัมมสาธนะนั้น มีการตั้งรูปวิเคราะห์โดยใช้ประโยคกรรมว่า **พุชฺฌิตพุฬิ ฌาตพุฬิ** ดังนั้น บทว่า **พุทฺธิ** จึงจัดเป็นวุตตกัมมสาธนะ

๒. **อวุตตกัมมสาธนะ** คือบทกัมมสาธนะที่มีการสร้างรูปวิเคราะห์ด้วยประโยคกัตตุวาทกคือมีการใช้รูปกริยากัตตุวาทกในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

นิสฺสาย นํ วสตีติ นิสฺสโย

ศิษย์อาศัยอาจารย์นั้นอยู่ เหตุนั้น อาจารย์นั้น ชื่อว่า นิสฺสย

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นิสฺสโย** ซึ่งเป็นกัมมสาธนะ มีการตั้งรูปวิเคราะห์โดยใช้ประโยคกัตตุวาทกกว่า **นิสฺสาย นํ วสตี** ดังนั้นบทว่า **นิสฺสโย** จึงจัดเป็นอวุตตกัมมสาธนะ

สุทธกัมมะ/เหตุกัมมะ

อีกนัยหนึ่ง กัมมสาธนะ มี ๒ ประเภท คือ

๑ **สุทธกัมมสาธนะ** คือบทกัมมสาธนะทั่วไปที่ไม่ได้ลงการิตปัจจัยในกริยาของรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

พฺพชฺฌิตพฺพํ ฅาตพฺพนฺติ พฺพทฺธํ

ญาณใด อันบุคคลควรรู้ เหตุนั้น ญาณนั้น ชื่อว่า พฺพทฺธ

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **พฺพทฺธํ** ซึ่งเป็นกัมมสาธนะนั้น มีการตั้งรูปวิเคราะห์โดยใช้ประโยคอุตตกรรมทั่วๆ ไปว่า **พฺพชฺฌิตพฺพํ ฅาตพฺพํ** ดังนั้น บทว่า **พฺพทฺธํ** จึงจัดเป็นสุทธกัมมสาธนะ

๒. **เหตุกัมมสาธนะ** คือบทกัมมสาธนะที่สร้างรูปวิเคราะห์โดยการใชศัพท์กริยาที่ลงการิตปัจจัย

ตัวอย่างเช่น

นิปฺพาทเตตฺตพฺพนฺติ นิปฺพาทกิตฺ

สิ่งใด อันบุคคล พึงให้สำเร็จ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า นิปฺพาทกิต

ในตัวอย่างนี้ บทว่า **นิปฺพาทกิตฺ** เป็นกัมมสาธนะ เนื่องจากการสร้างรูปวิเคราะห์โดยใช้ศัพท์ที่เป็นเหตุกัมมวาทกว่า **นิปฺพาทเตตฺตพฺพ** ดังนั้นจึงได้ชื่อพิเศษว่าเหตุกัมมสาธนะ

วิคฺคห (วิเคราะหฺ)

คำว่า **วิคฺคห** มีรูปวิเคราะห์ว่า **วิเสเสน คยฺหติ นิปฺพนฺนสฺส อตฺถโถ เอเตนาคติ วิคฺคโห** “ประโยคหรือข้อความที่บุคคลใช้แสดงความหมายของนิปผันนบท เรียกว่าวิคคหะ”

พฺพชฺฌตีติ พุทฺโธ

ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺโธ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ ประโยคว่า **พฺพชฺฌตีติ** เรียกว่าวิคคหะ (วิเคราะห์) ในฐานะที่เป็นประโยคแสดงความหมายของนิปผันนบทว่า **พุทฺโธ**

วิคคหะ ๒ ประเภท

วิคคหะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ธาตุวิคคหะ** คือรูปวิเคราะห์ที่สร้างขึ้นด้วยกิริยาที่สำเร็จมาจากธาตุเดียวกันกับธาตุของนิปผันนบท หมายความว่าเอาตัวธาตุของนิปผันนบทไปสร้างเป็นบทกิริยาในรูปวิเคราะห์

ตัวอย่างเช่น

พุชฌตติ พุทุโร

ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทุร

ในตัวอย่างนี้ รูปวิเคราะห์ว่า **พุชฌตติ** เรียกว่าธาตุวิคคหะในฐานะที่นำเอา พุช ธาตุซึ่งเป็นธาตุตัวเดียวกับกับ พุช ธาตุในบทว่า **พุทุโร** ซึ่งเป็นนิปผันนบทมาตั้งเป็นรูปวิเคราะห์

๒. **ธาตุวัตถวิคคหะ** คือรูปวิเคราะห์ที่สร้างขึ้นด้วยกิริยาที่สำเร็จมาจากธาตุอื่นซึ่งมีความหมายพ้องกันกับธาตุในนิปผันนบทหมายความว่าเอาธาตุที่มีความหมายเหมือนกันกับธาตุในนิปผันนบทมาตั้งรูปวิเคราะห์แทนได้ ในฐานะที่มีความหมายเท่ากัน

ตัวอย่างเช่น

ชานาตติ พุทุโร

ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทุร

ในตัวอย่างนี้ รูปวิเคราะห์ว่า **ชานาตติ** เรียกว่าธาตุวัตถวิคคหะในฐานะที่นำเอา ฉา ธาตุซึ่งเป็นธาตุที่มีความหมายว่า “รู้” เหมือนกับ พุช ธาตุในนิปผันนบทมาตั้งรูปวิเคราะห์แทน พุช ธาตุ

วิคคหะ ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง วิคคหะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **สปทวิคคหะ** คือรูปวิเคราะห์ที่สร้างขึ้นด้วยบทกิตซึ่งเป็นบทประเภทเดียวกันกับนิปผันนบท

ตัวอย่างเช่น

พชฺฌนุโตติ พุทฺโธ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ รูปวิเคราะห์ว่า พชฺฌนุโต เรียกว่าสप्तวิเคราะห์ ในฐานะที่เป็นบทกิริยา กิต (พชฺ+อนต บัจจย) ซึ่งเป็นประเภทเดียวกันกับ นิปผันนบทว่า พุทฺโธ

๒. อสप्तวิคคหะ คือวิเคราะห์ที่สร้างขึ้นมาจากด้วยบทกิริยาอาขยาด ซึ่งเป็นคนละประเภทกันกับนิปผันนบท

ตัวอย่างเช่น

พชฺฌตติติ พุทฺโธ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ รูปวิเคราะห์ว่า พชฺฌตติ เรียกว่าอสप्तวิเคราะห์ ในฐานะที่นำเอารูปกิริยาอาขยาดซึ่งเป็นคนละประเภทกับนิปผันนบทมาตั้ง เป็นรูปวิเคราะห์

วิคคห ๒ ประเภท

อีกนัยหนึ่ง วิคคหะ มี ๒ ประเภท คือ

๑. สปริยายวิคคหะ คือในกรณีที่นิปผันนบทไม่มีอุปสรรคนำหน้า แต่ในวิเคราะห์มีการสร้างรูปกิริยาโดยเติมคำอุปสรรค เช่น ส, อภิ, เข้ามา ข้างหน้า จึงถือว่าเป็นคำกิริยาของนิปผันนบทโดยอ้อม

ตัวอย่างเช่น

สมพชฺฌตติติ พุทฺโธ ผู้รู้ ชื่อว่า พุทฺธ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ รูปวิเคราะห์ว่า สมพชฺฌตติ เรียกว่าสปริยาย-วิคคหะ ในฐานะที่เป็นบทกิริยาที่มีคำอุปสรรคเกินมาจากนิปผันนบท

๒. นิปปริยายวิคคหะ คือในกรณีที่นิปผันนบทไม่มีอุปสรรคนำหน้า ทั้งการวิเคราะห์ก็ไม่มีการสร้างรูปกริยาโดยเติมคำอุปสรรค เช่น ส, อภิ เข้ามาข้างหน้าเช่นกัน จึงถือว่าเป็นคำกริยาของนิปผันนบทโดยตรง

ตัวอย่างเช่น

พุชฌตติ พุทฺโธ

ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธ

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ บทวิเคราะห์ว่า **พุชฌตติ** เรียกว่านิปปริยายวิคคหะ ในฐานะที่เป็นบทกริยาที่ไม่มีการเติมอุปสรรคเกินมาจากนิปผันนบท

กิตปทวิจาร จบ

กัจจายนปทวิจาร จบ

